

KERKÜK'ÜN KİMLİĞİ

Rûdaw Araştırmalar Merkezi
Rudaw Research Centre

2020

KERKÜK'ÜN KİMLİĞİ

- Prof. Dr. Abdullah Kıran
- Prof. Dr. Osman Ali
- Dr. Ari Badinani
- Mamend Roje
- Behroz Şucaii
- Mehmet Bayrak
- Seîd Veroj
- Ziryan Rojhelati

Rûdaw Araştırmalar Merkezi
Rudaw Research Centre

Kürtçeden çeviren: Kosar Osman

Redaksiyon: Memê Mala Hine

Birinci Baskı

Adres: Erbil – Kürdistan Bölgesi

Bu kitabın bütün hakları Rûdaw Araştırmalar Merkezi'ne aittir.

İçindekiler

Bölgesel probleme dönüştürülmüş olan Kerkük	Ako Muhammed	7
Kerkük'ün tarihi ve kimliği	Prof. Dr. Abdullah Kıran	10
Kerkük'ün Kürdistanî olma bibliyografyası	Behroz Şucaî	32
Kerkük'ü Kürdistanlı kılan belgeler	Prof. Dr. Osman Ali	60
Osmanlı /Türk belgelerinin sunduğu "Kerkük" gerçeği	Mehmet Bayrak	84
1921-1958 yılları arasında Kerkük Livası vekilleri	Dr. Ari Badinani	92
Dönden bugüne Kerkük-Musul meselesi	Seîd Veroj	110
Kerkük: Tarihin kördüğümü	Mamend Roje	124
Devlet değişimi ve Kerkük çekişmesi	Ziryan Rojhelati	141

Önsöz yerine

Bölgesel soruna dönüştürülmüş olan Kerkük

Ako Muhammed

Kerkük, Irak'ta 1960'lı yılların başlangıcından bu yana Kürtlerin ulusal ve milli sorununa dönüştürülmüş, Kürdistan'ın güneyinin de iç sorunu olmuştur. Bu şehir bölgesel bir soruna dönüşerek Irak sınırlarının dışına taşmıştır. 16 Ekim 2017 saldırılarında bu gerçek bir kez daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin üst düzey yöneticilerinden bu saldırılara ciddi destek verildi. Olaylar, saldırının sadece Irak tarafından düzenlenmediğini göstermekte. Bu saldırı Kürdistan'ın içinden desteklenmiş bölgesel bir saldırıydı.

Aslında Kerkük bir sorun olmadığı halde sorun haline getirilmiştir. Kerkük'ün Kürt ve Kürdistanî oluşu hakkında o kadar çok şey kaydedilip yazılmış ki Kürdistan'ın başka hiçbir yerinin Kürdistanî oluşu hakkında bu kadar şey yazılmamıştır. Bu tarihi belgelerin çoğu Türkçe,

Arapça ve Batı dilleri ile gezginler, tarihçiler ve alimler tarafından yazılmıştır. İçin ilginç tarafı şu ki, şimdi Türk ve Arap yetkilileri ve halkı Kerkük'ü sorun edip "Bu şehir Kürdistanı değil ve Kürtlere ait değil" diyorlar.

Bu kitaptaki araştırmalar açık bir şekilde Kerkük'ün Kürdistanı oluşunu kanıtlayan Türklerle Arapların yazdığı eserleri göz önüne sermektedir. Halbuki bu eserler Türk ve Arap kaynakları tarafından reddedilmektedir. Kerkük'ün güvenliğini korumak bahanesiyle bu şehri sorun edenler, böylece kenti kaotik bir ortama sürüklemektedirler. Özellikle Kürtler Kerkük'teki halklar mozaiğine ve farklı kültürlerin birlikte yaşamasına dönük herhangi bir zıt tavır sergilemiş değildir. Kürtler açasından Kerkük'ün coğrafı sınırları önemlidir. Kerkük'ten vaz geçmek hiç bir Kürt siyasi parti ve liderinin üstlenemeyeceği bir vebaldir ve hiçbir Kürt partisi ve lideri tarihte bu veballe anılmak istemez. Kerkük meselesi Kürtlerin vazgeçilmez ulusal ve milli bir meseledir. O yüzden 16 Kasım'da Kerkük'ün Irak tarafından kontrol edilmesi, Kürtleri hayal kırıklığına uğrattı, askeri, siyasi ve ekonomik bir tahribata yol açtı.

Bu kitap tarihi bir rastlantıyı ortaya çıkarmaktadır: İslamiyetin başlangıcında Müslüman Arap ordusu Kürdistan ve İran'a İslam dinini yaymak için saldırdıklarında, Kerkük'e bağlı olan Pirde'de yenilmiştir. Benzer bir şekilde 20 Kasım 2017 tarihinde Irak güçleri Kürdistan'a saldırdığında Pirde'de bozguna uğradılar. Peşmerge güçleri Pirde, Si-hêla ve şengal'de, genel olarak Erbil'i, Duhok'u ve bütün Kürdistan'ı korudu. Bu durum Irak anayasasında yer alan Kerkük ve tartışmalı bölgelerin geleceğinin belirlenmesi sorununu gündemde tuttu. Kürtler açasından Kerkük'ün vazgeçilmez oluşu ve Kürdistan devriminin içeriği, özellikle ölümsüz Barzani'nin Eylül Devrimi ve Irak Devleti ile yapılan anlaşmanın devam ettiği 1970 ile 1974 yılları arasında iyice ortaya çıkar. Ölümsüz Barzani, o zaman Kerkük'ü böylecek hiç bir çözüme razı olmadı. O, şehrin ikiye bile bölünmesine izin vermedi. Saddam rejiminin yıkımından sonra 9 Nisan 2003 tarihinde Mesut Barzani bir kaç kez Kerkük'ün tartışmalı bölgeler içinde yer almasını istemediğini dile getirmişti. "Bu şehir her özelliğiyle açık bir şekilde Kürdistanıdır ve aynı zamanda diğer iller gibi Irak'ın çerçevesinde bulunmaktadır" demişti. Fakat ne yazık ki anayasanın yazılmasında bazı Kürt

grupları Mesut Barzani gibi düşünmüyordu. Sonuçta şehrin geleceği Irak'ın Geçici İdari Kanununun 58. maddesine konu. Ama söz konusu 58. madde yürürlüğe girmedi ve 2007 yılının sonlarında uygulamaya konulması için 140. Madde'ye dahil edildi. Plana göre normalleşme süreci ve Irak'ın nüfus sayımından sonra bunlar yürürlüğe girecek, bir referandumla Kerkük'ün Kürdistan Bölgesi'ne mi yoksa Irak'ın merkezi idaresine mi bağlanacağı belirlenecekti. Bu madde de hayata geçirilmedi ve bu durum Irak'taki Kürtlerin isyan etmesine neden oldu.

Kerkük'ün geleceğinin bu kentin demografyasının düzeltilmesine bağlanması bir hata olduğu gibi, Kerkük ve diğer Kürdistanî bölgelerin geleceğinin “tartışmalı bölgeler” olarak bir referandumla belirlenmesi düşüncesi de hataydı. Bu nedenle o dönemde Kürt uzmanlar bu hatadan dönülmesi için uyarılarda bulunmuşlardı.

Kanaatimce bu kitabın okunması Kerkük'ü ve bu kentin kimliğini merak edenler için bir hayli faydalı olacaktır.

KERKÜK'ÜN TARİHİ VE KİMLİĞİ

Prof. Dr. Abdullah Kıran

Griko-i Ebul-Ferec kendi tarih kitabında (Ebulferec) Erbil'den (Hewlêr) bahsetmiş ve bu şehrin Hz. İbrahim döneminde kurulduğunu yazmıştır. Ebul-Ferec, kitabında Erbil'in Ninova'dan sonra, Asur Kralı Ninos tarafından kurulduğunu yazmıştır. Yazarın araştırmasına göre Erbil şehri Melchisedek tarafından kurulmuş olan Kudüs şehrinden daha eskidir.¹ Ebul-Ferec Kerkük'ün (Şehrizor) kuruluşundan söz etmemiştir ama bazı kaynaklara göre Kerkük'teki yerleşim Erbil'deki kadar eski olup M.Ö. 2600'lü yıllara dayandığı söylenebilir.²

Yakut Hemevi (1229 - 1179) Mü'cemu'l Buldan adlı kitabında

1 - Gregory Abû'l Farac, Abû'l Farac Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Cilt. I, 3. Baskı, 1999, s.78

2 - M. Nakip, Kerkük'ün Kimliği, s.21

Kerkük'ün Eldehak döneminde kurulduğunu yazmaktadır.³ Bazı kaynaklara göre ise Kerkük, M.Ö. 8. yüzyılda Asur Kralı Sıtranabal tarafından kurulmuştur. Sıtranabal, Medlerin saldırılarından korumak için Kerkük'ü bir savunma kalesi olarak kurdu.⁴ Asurilerin yıkılışından sonra, Kerkük sırasıyla Medlerin ve Perslerin eline geçti.

Büyük İskender'in seferi döneminde (M.Ö. 331) Ahameniş İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer alan Kerkük, İskender'in eline geçti. M.S. 226 yılında ise Sasanilerin eline geçen Kerkük, 642 yılında Hz. Ömer döneminde Kadisiye savaşı ile Müslümanlar tarafından kontrol edildi. Şehir, 750 yılında Abbasilerin sınırlarına dahil oldu. Bir müddet sonra İsmaililer Mısırdan büyük bir güç ile Bağdat'a doğru gelip Halifeyi yakalayıp Hadis'te tutukladılar. Böylece Bağdat, etrafındaki bölgeler ve Kerkük İsmaililerin eline geçti. İki yıl boyunca camilerdeki hutbeler Halife Muntahir'in adına okundu. Sonra Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey büyük bir ordu ile Horasan'dan gelerek Bağdat'a saldırdı. Tuğrul Bey, Besasir'i yakalayıp öldürdü ve Halifeyi cezaevinden çıkarıp yeniden hilafet makamına oturttu.⁵ Selçukluların gelmesiyle beraber İsmaililerin egemenliği son buldu ve Tuğrul Bey kendi devlet egemenliğini Kerkük, Musul, Cizre, Halep ve Basra'da sağladı. Selçuklular döneminde Türkmenler bölgede görülmeye başladı. Kerkük 63 yıl boyunca Selçukluların kontrolünde kaldıktan sonra Irak Selçuklularının eline geçti. Ama Irak Selçuklularının iktidarı sadece 12 yıl sürdü.⁶

1139 yılında Kerkük, Atabeylerin kontrolüne geçti ve İmaeddin Zengi bütün bölgeyi eline geçirdi. İmaeddin Zengi Şehrizar bölgesini de Arslanoğlu Koçak'tan aldı.⁷ Musul Atabeylerinin ege-

3 - Seyfettin Çetin, Yakût el Hamevî'nin Mû'cemu'l Buldan'ında Kürtler, Nûbihar, s. 125

4 - Ahmet Gündüz, Diyanet İslam Ansiklopedisi, s.291

5 - Reşidüddin Fazlullah, Camiu't-Tevarih (Ilhanlilar Kısım), Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Ahmet Ersan, Dr. Ahmad Hesamipour Khelejanî, TTK, Ankara 2013, s.35

6 - M. Nakip, Kerkük'ün Kimliği, s.23

7 - Mehmet Emin Zeki Bey, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Türkçeye Çevirenler: Vahdetin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nûbihar Yay. Sekizinci Baskı: 2014, s.144

menliği 1127 yılında başladı ve 1233 yılına kadar sürdü. Ondan sonra Kerkük, Erbil Atabeylerin eline geçti. Erbil Atabeylerinden olan Muzaffereddin Gökbörü (1232-1154) 44 yıl hüküm sürdü. Muzaffereddin Selahaddin Eyyubi'nin kız kardeşi ile evliydi.⁸ Selahaddin Eyyubi 1174 yılında Nureddin Zengi'nin vefatı dolayısıyla Mısır'dan Şam'a gitti. Sonra da Halep, Musul, Diyarbakır, Harran ve Antep Eyyubilerin kontrolüne geçti. Selahaddin Eyyubi 1183 yılında Diyarbakır'ı kontrol edip beylik olarak Karaaslanoğlu Nureddin'e sundu.⁹ Moğolların geldiği 1175 yılına kadar Şam, Erbil, Kerkük, Halep, Bağdat kentleri ve Mısır, Yemen ve Sudan'a kadar uzanan bölge Eyyubilerin elindeydi.

1193 yılında Harezmliler, Horasanlı Selçukluları kovdu. Harezmliler Alaaddin Takış şehrin yakınında Sultan Tuğrul'un ordusunu durdurdu. Tuğrul, savaş meydanında öldürüldü, kellesi Harezmliler tarafından Bağdat'a gönderildi. Tuğrul'un kellesi Bağdat'taki Halife köşkünün önünde asıldı.¹⁰ O sıralar kısa bir müddet Kerkük ve çevresi Harezmlilerin elinde kaldı. Ancak Harezmlilerin egemenliği fazla sürmedi. Bir süre sonra Moğol ordusu çekirge sürüsü gibi Bağdat ve Kürdistan'a saldırdı. Hülagü, Bağdat'a gitmeden önce Kürdistan'ı talan etti. Ocak 1257'de Hülagü'nün ordusu Hamedan bölgesinden Kırmanşan ve Huvan'a saldırdı. Moğol ordusu Kırmanşan etrafında büyük bir katliam gerçekteştirip her şeyi talan etti. Karşılaştıkları Kürt şehir ve köyleri yıkarak Hanekin ve Kerkük'tengeçtiler.¹¹

1258 yılında Cengiz Han'ın torunu olan Hülagü Bağdat ve etrafını egemenliğine kattı. Moğollar, Bağdat'a saldırdığı zaman Abbasi ordusunun generali Fethettin İbni Kürdi idi. Abbasiler Moğollara yenildi. O gün 12.000 insan Bağdat'ta hayatını kaybetti. Bazıları çamur ve bataklıklarda mahsur kaldı, bazıları ise suda boğularak hayatlarını kaybetti.¹² 10 Şubat 1258 tarihinde

8 - M. Nakip, Kerkük'ün Kimliği, s.25

9 - Gregory Abû'l Farac, Abû'l Farac Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Cilt. II, 3. Baskı, 1999, s.431

10 - Gregory Abû'l Farac, Abû'l Farac Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Cilt. II, 3. Baskı, 1999, s.467

11 - Reşiduddin Fazlullah, Camiu't-Tevarih, s.39,32

12 - Reşiduddin Fazlullah, Camiu't-Tevarih, s.39,32

on binlerce Moğol Bağdat'a girdi ve Moğollar 1339 yılına kadar orada hüküm sürdüler.¹³ İlhanlılardan sonra Celayiri (1339-1410), daha sonra Karakoyunlular (1411-1468) ve peşi sıra Akkoyunlular (1468-1508) bölgede hüküm sürdüler.

Çaldıran savaşından sonra (1516) Kerkük, Mardin, Musul, Hasankeyf ve Rakka Osmanlıların eline geçti. Ancak bölge bir süre sonra Safevilerin kontrolüne geçti. 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman İrakeyn seferini yaptı ve Kerkük bir kez daha Osmanlıların kontrolüne geçti. Kanuni 21 Nisan 1535 yılında Kerkük'e gelip 24 gün kaldı. O zamandan sonra Kerkük, Musul ve Bağdat arasında önemli bir ticari merkeze döndü. 1624 yılında Safeviler bir daha Bağdat ve Kerkük bölgelerini ele geçirdi. Ancak Osmanlılar 6 yıl sonra 1630 yılında Kerkük'ü Safevilerden aldı. Nadir Şah döneminde 1733 yılında Kerkük tekrar Safevilerin egemenliğine geçti. Ama bu durum fazla sürmedi. 1746 yılında Osmanlı ile Safeviler arasındaki imzalanan anlaşmaya göre Kerkük Osmanlı topraklarına dahil oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 28 Eylül 1918 tarihinde Kerkük İngilizlerin kontrolüne geçti.¹⁴

Kerkük'ün Kimliği

Çoğunluğu Kürt olan Kerkük hakkında kapsamlı bilgiye, Yakut el-Hamevi'nin (1179-1229) Mû'cemu'l Buldan kitabında rastlanmaktadır. Hamevi kitabında şu satırlara yer vermiştir "Hemedan ve Erbil arasında kalan Şehrizer, dağın eteğinde yer alan büyük bir şehirdir. Şehrizer **El-Dehak** tarafında kurulmuştur.¹⁵ Farsçada Şar, şehir anlamına gelir. Bu bölgedeki insanların tamamı Kürttür." Edebiyatçı Muhelhel "Şehrizer şehir ve köylerden oluşmaktadır ve şehir merkezi büyüktür. Bu şehir çölde olup halkı sert bir

13 - Ephrem -İsa Yousif, Suryani Vakanuvisler, Doz Yay. Çev. Mustafa Arslan, 2009, s.298

14 - Ahmet Gündüz, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:25, 2002, s.291

15 - El-Dehak mitolojik bir şahsiyet olup hangi dönemde yaşadığı bilinmemektedir. Bazı bilgilere göre Dehak Hin ve İrani kavimlerin ayrılmasından önce ortaya çıkmıştır. Firdevsi'nin Şahname'de belirttiğine göre Dehak Kral Merdas'ın oğludur. İbni Esir'e göre ise Dehak ilk firavundur. Bir rivayate göre de Dehak Nemrud'un kendisidir. Bkz. Demirci Kurşat, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:8 s.409.

mizaca sahiptir. Halk, kendini korumak için hayatını tehlikeye atar. Şehrin surları 8 zira uzunluğundadır.¹⁶ Şehrin beylerinin çoğunluğu bölge halkındandır” demiştir.¹⁷

El-Hamevi'ye göre Şehrizer bölgesinde halkı çok cesur olan Şiz adlı bir şehir vardır. Şehrizer ile Şiz arasında Duzdane isimli küçük bir şehir bulunmaktadır. Hamevi bu şehrin Dara¹⁸ tarafından kurulduğunu ve orada Büyük İskender'in hiçbir başarı elde edemediğini yazmaktadır. Hamevi kitabında: “Umutlarını tamamen yitirdikleri ve İslamiyeti kabul ettikleri zaman Şehrizer'u kurdular. Hanekin ve Şehrizer es-Sunnaya adlı bir çeşit üzümle meşhurdur” ifadelerine yer vermektedir.¹⁹

Kuşkusuz Hamevi bu sözleri ile Kerkük'ün kimliğini doğrudan ortaya çıkarır: “Bölge (Şehrizer) halkının tamamı Kürttür.” Hamevi'nin hangi yılda bu kitabı yazdığını bilmiyoruz. Ancak yazarın 1179-1229 yılları arasında yaşadığını biliyoruz. Hamevi'nin verdiği bilgilere göre, 900 yıl önce Kerkük'ün çoğunluğu Kürtlerden oluşuyordu. Kerkük ve çevresinde Kürtler yaşıyordu ve Kerkük Kürt şehriydi. Selçuklular döneminde Kürt illeri Türkmenlerin eline geçince, Türkler bazı bölgelerin bey ve emiri oldu. Dolayısıyla Hamevi bu konuda: “Beylerin çoğunluğu onlardandır” ifadesine yer vermiştir.

Hamevi şöyle yazıyor: “Bugün bu şehir güzel bir şekilde Erbil'in hakimi Muhafazaddin Gökbörü bin Ali Koçek'in egemenliğine boyun eğmektedirler. Evet, dağlık bölgedeki Kürtler, adetleri gereği kervanları korkutmakta, kervanların mallarına el koymakta ve hırsızlık yapmaktadırlar. Öldürülmeleri ve esir alınmaları onları engellemektedir. Bu tamamen Kürtlerin bir geleneği olarak kabul edilip alın yazıları olarak görülmelidir. Hamevi, kitabında

16 - Zira bir ölçüm birimidir. El parmaklarından dirseğe kadar olan uzunluk bir ziradır. Zira 45-50 cm uzunluğunda denk gelir.

17 - Seyfettin Çetin, Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemul Buldan'ında Kürtler, Nûbihar, s. 125

18 - Pers tarihinde ki Dara (Darius) vardır. Büyük Darius M.Ö. 552-485 tarihleri arasında, II. Darius ise M.Ö. 423-405 yılları arasında hüküm sürmüştür. Burada adı geçen Dara'nın II. Darius olması muhtemeldir.

19 - Seyfettin Çetin, Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemul Buldan'ında Kürtler, Nûbihar, s. 126

şunları da kaleme almıştır: “Şehrizer halkı Şafii’dir ve meşhur bilgin Ebubekir Mübarek bin El-hasan Şarezori, Şehrizer şehridir.”²⁰

Yakut Hamevi, Mû’cemu’l Buldan adlı kitabında Kürtlerin yaşadığı bazı şehir ve bölgelerin adlarını şu şekilde vermektedir: Erzen, Siirt, Hizan, Hani, Amid, Hasankeyf, Semanin, Telfafan, Ceziretu İbn Ömer, Zevzan, Nusaybin, Dara, Mardin, Duneysir, Urfa, Musul, Akre, İmadiye, el Hisniye (Zaho), Dakuka, Sincar, Erbil, Hanekin, Şehrizer, Suherevend, Kırmisin, Siser, Cebel, Hulvan, Hemedan.²¹

Açıktır ki Osmanlı Devleti kurulmadan önce Kürdistan’ın sınırı Malatya’yı geçip Sivas’a ulaşmıştı. Mevlana Muhammed Neşri Cihannuma adlı eserinde şöyle yazmaktadır: Beyazıt Han Malatya’yı Türkmenlerden, Divriğ’i Kürtlerden ve Behisini’yi Türklerden aldı. Onlar eski beylerden değildi. Bu bölge Eretne’den sonra onların eline geçmişti.²² Beyazıt Han bütün bu bölgeyi kontrol etti. Bölgenin beyleri Araplara sığındılar.²³ Neşri’nin bu sözlerinden, o zamanki Divriğ’in (şimdi Sivas’a bağlı bir bölgedir) bir Kürt beyinin hakimiyetinde olduğu ve bölgenin Yıldırım Beyazıt (1360-1403) tarafından bu beyden alındığı anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi Şehrizer uzun bir dönem hem bir bölgenin hem de Kerkük şehrinin ismi olarak kullanılmıştır. Ama sonraları, Timurleng’in Kürdistan’a saldırısı sırasında ve Osmanlı Devleti’nin kurulmasından yüz yıl önce Kerkük ismi kullanılmaya başladı. Nizameddin Şami Zafernamesinde²⁴ ve Şerafeddin Ali Yezidi Zafernamesinde²⁵ Kerkük ismi bölge için değil, sadece Kerkük şehri için kullanılmıştır. Şerafeddin Ali Yezidi Zafernamesinde Kerkük

20 - Seyfettin Çetin, age. s.126

21 - Seyfettin Çetin, age. s.48

22 - Anadolu’da, Amasya bölgesinde 1325-1343 yılları arasında hüküm sürmüş bir beylik.

23 - Mevlana Mehmet Neşri, Cihannüma, Hazırlayan: Prof. Dr. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım, İstanbul 2008, s.154

24 - N. Sami, Zafername, Çev: Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s.177

25 - Şerafeddin Yezdi, Emir Timur (Zafername), Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, s. 509

hakkında şu ifadeye yer vermiştir: "...sonra da ordusu ile hızlı bir yürüyüşle nehre yöneldi, Dakuk'u geçip Kerkük kalesine vardı. Kale halkı boynu bükük şekilde hediye dolu torbalar ile dışarı çıktılar."²⁶

16. yüzyılın sonlarında Katip Çelebi (1609-1657) Osmanlı ordusuyla Musul Vilayeti'nden geçer ve gördüklerini Keşfü'z-Zünun (Cihannüma) adlı kitabında yazar. O dönemde Katip Çelebi, Mezopotamya'yı Kürdistan, Cizre ve Irak olarak böler. Bu bölünmeye göre Musul ve şehrizer, Osmanlıların El Cezire dedikleri bölgeydi.²⁷ Katip elebi'nin tespitine göre; Kürdistan Hürmüz'den başlar, Malatya, Maraş ve Van'ın kuzeyini içerir, güneyden de Musul'a ve Arap Irak bölgesine kadar uzanır. Görüldüğü gibi Katip elebi de şehrizer bölgesini Kürdistan sınırlarına dahil eder.

Evliya Çelebi (1611-1685) Osmanlı devlet sınırlarını baştan başa gezmüş ve gözlemlerini yazmış kişilerden biridir. Çelebi, bu gezilerinde Kürdistan'ın bir çok şehrini görmüş, haklarında detaylı bilgiler yazmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kürdistan'dan bahsederken Kerkük'ü Kürdistan'ın bir şehri olarak saymakta ve şöyle demektedir: "Büyük bir ölke, kuzey tarafından Erzurum'a kadar uzanır, oradan da Van'a ve Hakkari'ye kadar devam eder, güneyinde Cizre, İmadiyye, Musul, şehrizer, Harir, Erdelan'ı içerip Bağdat, Derne, Derteng ve Basra'ya kadar uzanır." Kuşkusuz ki Evliya elebi'nin Seyahatnamesindeki bilgiler batılı tarihçiler tarafından doğru bir çalışma olarak değerlendirilmiştir. Evliya Çelebi, Kürdistan sınırlarını Bağdat ve Basra'ya kadar götürür. Böylece iyi bilinen bir tarihi gerçeği gözler önüne serer: Arapların toprağı gittikçe Kürdistan'a doğru genişlemekte. Osmanlılar bu genişlemeyi önlemeseydi, bugün güneydeki Kürt toprakları daha çok Arapların egemenliğine geçebilirdi.²⁸ Evliya Çelebi, Nehavend'ten bahsederken tekrar şehrizer'a değinmekte, Nehavend'e belli bir mesafede bulunan Kengever kalesinin etrafındaki halkın şehrizerlı şii Kürtlerden oluştuğunu yazmaktadır.²⁹

26 - şerafeddin Yezdi, Emir Timur (Zafername), s.509

27 - İnan Marufoğlu: Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları, Türkiye Günlüğü, Sayı: 42/1996

28 - Nihat Kandemir, Sultan Abdulhamit ve Kürtler, Nûbihar Yay. 2016

29 - Evliya Çelebi, Günümüz Tükesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yay. Hazırlayan:

Osmanlı döneminde Kerkük, Musul'a bağlı bir sancak idi. Bu nedenle Musul Vilayeti'nden bahsedildiği zaman Kerkük de konuya dahil olur. Osmanlılar Musul ve Kerkük bölgesine Yukarı Cezire demişlerdir. Avrupalı coğrafyacıların yazdığı eserlerde Musul bölgesinden Yukarı Cezire olarak söz edilmektedir.³⁰

Osmanlı Devleti'nin 1881-1883 yıllarında yapmış olduğu nüfus sayımına göre Kerkük nüfusu 22.694'dür. Nüfusun 22.008'i Müslüman, 2'si Rum, 243'ü Katolik ve 441'i Yahudi olarak kaydedilmiştir.³¹ Bu sayımda Müslüman ve Müslüman olmayanlar belirtilmiş, ama Müslümanların etnisitesi belirtilmemiştir.

Bu nüfus sayımından 15-16 yıldan sonra, aslen Arnavut olan Şemseddin Sami, Kerkük ve etnik unsurları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Sami'nin verdiği bilgilerde Kerkük'ün açık bir şekilde Kürt şehri olduğu gösterilmiştir. Kimse onun kadar Kerkük'ün etnik kimliği hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Şemseddin Sami, 1889-1898 yıllarında kaleme aldığı Kamus-ul Alem adlı kitabında, Kerkük hakkında şu ifadelerle yer verir: "Kerkük halkının 4'te 3'ü Kürt, 4'te 1'i de Türkmen, Arap ve diğerler etnisitelerden oluşur. Şehirde 760 Yahudi ve 460 Keldani yaşamaktadır."³²

Görüldüğü gibi Şemseddin Sami sadece Kürtlerin oranını yazmamış, şehirde yaşayan Keldani ve Yahudilerin sayısını da vermiştir. Şemseddin Sami'den sonra Ali Rıza, Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası adlı kitabında 1902 yılına ait Güney Kürdistan'ın nüfusuna ilişkin şu bilgileri vermektedir: Musul 61.000, Süleymaniye 15.000, Kerkük 30.000, Sincar 7.000, Erbil 6.000, Köysancak 10.000, Amediye 5.000.³³

Ali Rıza'dan birkaç yıl sonra İbrahim Hilmi, Memalik-i Osmaniye Cep Atlası adlı kitabında Musul'un 1907 yılındaki nüfusunu

A. Kahraman -Y. Dağlı, 4. Kitap, 2. Cilt, s.461

30 - Besim Darkot: Musul mad. İslam Ans. Cilt-8, MEB yay. İst. 2. bas. 1971, s.743-744

31 - Ahmet Gündüz, İslam Ansiklopedisi, cilt 25, s.292

32 - Şemseddin Sami (Osmanlıcadan Çeviren: M. E. Bozarslan) Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler, Deng yay. İst. 2001, s. 182

33 - Ali Rıza: Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası, İst. 1318/1902, s. 57, Aktaran: M. Bayrak

351.200 kişi olarak kaydetmiştir. Aynı eserde kent merkezi ve ilçelerin nüfusu şu şekilde verilmiştir: Musul'un merkezi 65.000, Kerkük Sancağı: 30.000, Süleymaniye Sancağı 15.000, Köysancak 10.000.

İngilizce olarak hazırlanmış olan İşlam Ansiklopedisinde Kerkük'ün kimliği ve nüfusu hakkındaki bilgiler kaydedilmiş ve Kerkük bir Kürt şehri olarak tanımlanmıştır. Ansiklopedinin C. H. Karmers tarafından yazılan Kerkük bölümünde şu detaylara yer verilmişdir: "Kerkük ve çevresi 12. yüzyılda başkenti Erbil olan Beytekin Beyliği'nin kontrolündeydi. 1638 yılında IV. Murat şehri (Kerkük) ele geçirdi. Ama şehrin asıl sahibi oradaki Kürt aşiretleridir. 1965 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kerkük nüfusu 184.000 kişidir. Bu sayıma göre şehirde 71.000 Kürt, 55.000 Türkmen, 41.000 Arap ve diğer etnik gruplar yaşamaktadır. Kerkük bölgesi aslında Kürtlerin meskenidir."³⁴

1878 yılında şehrizor Vilayeti, Musul Vilayeti'ne bağlanır. Bölge Osmanlıların kontrolünde kaldığı süre boyunca Musul Vilayeti'nin statüsü değişmedi.³⁵

Kerkük Sancağı, Osmanlı belge ve resmi yazışmalarında 1892 yılına kadar şehr-i Zor olarak geçer. Bu isim Zor Mutasarraflığına çok benzediği için, iki isim karıştırılmasın diye 1893 yılında Osmanlılar Kerkük ismini kullandılar. Zor Mutasarraflığı Diyarbakır'ın güneyi ve Halep'i kapsıyordu.³⁶

34 - The Encyclopaedia of Islam, E. J. Brill, Leiden, 1980, s.144-147

35 - Dr. Sinan Marufoğlu, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, İstanbul 1998, Eren Yay. s.39

36 - Mehmet Bayrak, "Musul Kerkük Kimin Yurdu," 13 Aralık 2016 <https://www.pirha.net/musul-kerkuk-kimin-yurdu-mehmet-bayrak-4906.html> (erişim: 28.11.2017)

1894 yılına ilişkin Musul vilayetinin idari yapısı:

Liva	(İlçe (Kaza
1- Musul	1-Amadiye 2-Zaho 3-Akre
2- Kerkük	1-Erbil 2-Salahiye 3-Köysancak 4-Revanduz 5-Ranya
3- Süleymaniye	1-Karadag 2-Bazyan 3-Merge 4-Şehr-î Bazar 5-Gulanber

Kaynak: Musul Salnamasi, 1312 (1894), Aktaran Maruoğlu, s.39

İbrahim Hilmi Musul Vilayeti'nin 3 sancak, 14 bölge, 28 kasaba ve 3394 köyden oluştuğunu yazmaktadır.³⁷

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hem İstanbul Mebusan Meclisi, hem de Ankara'da kurulan meclis, kurulacak ülkenin sınırlarını, Kürtlerin ve Türklerin yaşadığı bölgeler (Anadolu-Kürdistan) olarak görmüştür. Mustafa Kemal, 1 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de şunları söylemiştir: "Ulusal sınırlarımız İskenderun'dan geçerek doğudan uzar, Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ü içerir."³⁸ Lozan görüşmelerinde Türk heyetinin başkanı İsmet İnönü de sürekli bu ilke üzerinden Musul'u talep ederek şunları söylüyordu: "Biz Musul'u istiyoruz. Çünkü biliyoruz ki oradaki nüfusun çoğunluğu

37 - İbrahim Hilmi: Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası, İst. 1323/1907, s. 220-221, Aktaran: M. Bayrak

38 - TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt-4, Türkiye İş Bankası yay. Ank. 1985, s.163

Kürttür. Dolayısıyla devletimiz Kürtler ve Türklerin devletidir.”³⁹

1918 yılında, İngilizler Musul’u işgal ettikleri zaman, Erbil’de yeni bir vilayet kurdular. İngilizlere göre 1921 yılında Kerkük’ün nüfusu 75.000 Kürt, 35.000 Türkmen, 10.000 Arap, 1.400 Yahudi ve 600 Keldaniden oluşmaktaydı. 1925 yılında İngiltere’den ‘League of Nation’ adlı bir heyet, Musul meselesini çözmek için bölgeye gelmiş, bölgenin demografisi ile ilgili bir kaç araştırma yapmıştır. Bu heyetin topladığı bilgilere göre Kerkük’ün %63’ü Kürt, %19’u Türkmen ve %18’i de Araplardan oluşmaktaydı.⁴⁰

Kürt Aşiretleri

Kürtler hakkında araştırma yapan herkes kolay bir şekilde aşiretin Kürtlerin bir gerçeği olduğunu ve özellikle 19. ve 20. yüzyılda aşiret kültürünün Kürtler arasında çok yaygın olduğunu görür. Kürt aşiretlerinin bölgeleri bellidir ve aşiretler Kürdistan’ın tamamına yayılmıştır. Kürt aşiretleri, ister yerleşik hayat süren Kürt aşiretleri olsun isterse de göçebe Kürt aşiretleri olsun hiçbir zaman Kürdistan sınırlarını geçmediler. Elbette ki siyasi amaçlarla zorla ülkelerinden uzaklaştırılan Kürtler buna dahil değildir. 1905 yılında Osmanlı ordusu tarafından hazırlanan Osmanlı Ordusu Humayun Raporu’nda, 1905 yılında Musul ve Şehrizor’da (Kerkük) yarı göçebe ve yerleşik Kürt aşiretleri hakkında aşağıdaki tabloda belirtilen verileri vermiştir:

39 - Abdullah Kıran, “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası,” Birikim, Sayı: 148, Ağustos 2001

40 - Nouri Talabany, “Who Own Kirkuk? The Kurdish Case,” Middle East Quarterly, Winter 2007, s.75-78

Tablo 1:

Adı	Kolları	Nüfusu	Bölgeleri
Tayyari	14	48.100	İmadiye
Surçi	4	14.900	Akre, Revanduz
Surçi	1	250	Erbil, Altinköprü
Kakai	1	220	Erbil, Kekek
Kakai	1	850	Dakuk
Rizari	2	630	Revanduz
Herkî	12	12.270	Akre, Revanduz
Şirvan	1	4.670	Revanduz
Mezûrî	2	4.400	Revanduz
Bradost	3	4.500	Revanduz
Hoşnav	2	7.500	Köysancak
Pışkeli	1	3.500	Raniye
Beziri	1	2.140	Raniye
Mandımira	1	430	Raniye
Belbas	7	1.800	Raniye
Aker	5	2.610	Raniye
Yerli Babuli	2	435	Raniye
Susni	1	265	Raniye
Kork	1	341	Raniye
Balekî	2	1.360	Revanduz
Şeyh Bızini	2	2.710	Erbil
Pışter	3	5.260	M. Hamid
Kafroş	1	1.588	Çemçemal
Bane	1	2.310	Bane
İsmail Azizi	7	2.275	Süleymaniye
Berzenci	2	2.730	Süleymaniye
Guvâra	-	650	Süleymaniye
Caf	25	45.460	Süleymaniye
Palânî	7	1.330	Qaratepe
Hemavend	6	840	Çemçemal
Şuvan	3	4.500	Şuvan
Talbani	1	1.670	Karatepe

Kaynak: Osmanlı Ordusu Humayun Raporu - 1905

Muhammed Emin Zeki Beg, Kürdistan Tarihi adlı kitabında Kürt aşiretleri hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

Tablo 2:

İdari Bölge	Aşiret	Kolları
Mendeli	Kerelus	Geş, Kaytun, Çarmawend, Kaewend, Neftçi, Gawsuwari
Hanekin	Soremıri	Kelhor, Tutik, Mamecan, Eyne, Entari
Kerkük Şehri	Şerefbıyan	Koreki, Emirhanbegi, Azizbegi, Gaxar, Nadıri
Hanekin İlçesi	Baclan	Comur, Kazanlı
Hanekin İlçesi	Delo	Camrêzî, Pencankeşti, Kaş
Hanekin İlçesi	Delo	Tarkowend, Salimweysi
Hanekin İlçesi	Gaxwar	
Hanekin İlçesi	Keze	Sadallah Beg, Koxda, Baram, Serkal
Hanekin İlçesi	Palani	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Berzenci	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Omer Mıl	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Tilşan	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Zengene	Farıs Axa, Rustem Axa
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Zend	Muhemed Salıx Axa, Tahir Xan, Ulyan, Xenı
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Dawide	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Leylan	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Talabani	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Cebari	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Sewan	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Salıhiye	
Kerkük Şehri, Hanekin İlçesi	Şeyh Bızımı	

Kaynak: Mehmed Emin Zeki Beg, Kürdistan Tarihi. Ss. 345-348

İlk defa akademik bir çerçevede Kürt aşiretlerinden bahseden yazarlardan biri de Mark Sykes'tir. Sykes'ın 1908 yılında Kürt aşiret-

leri hakkında “The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland” dergisinde yayınlanan makaleyi yazmak için 7500 mil kadar Kürt topraklarında gezerek yerel halk ile konuşup derleme yapmıştır.⁴¹ Mark Sykes, Kürt aşiretlerinin tamamının adını ve yaşadıkları bölgeleri dile getirmiş diyebiliriz. Sykes sadece Kürdistan’da yaşayan Kürt aşiretlerinden bahsetmemiş, Anadolu’da yaşayan Kürt aşiretlerinden de söz etmiştir. Mark Sykes makalesinde Kerkük’teki bazı Kürt aşiretlerine de değinmiştir.

Kuşkusuz ki Kerkük’ün en yaygın aşiretlerinden biri de Şeyh Bızını aşiretidir. Mark Sykes Şeyh Bızınların zeki ve yiğit olduklarını, ayrıca iyi savaşçı ve süvarilere sahip olduklarını ifade etmiştir. Sykes bu konuda şunları söylemiştir: “Onlar o kadar zekidir ki Martin Henry tüfeğini yapıyorlar. Şeyh Bızınların bazıları Anadolu’nun bazı şehirlerinde yaşıyorlar.” Sykes’e göre bunlar Yavuz Sultan Selim döneminde kendi topraklarından zorla Anadolu’ya götürülmüşlerdir.⁴²

41 - Mark Sykes, “The Kurdish Tribe of the Ottoman Empire” The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol.38, (Jul-Dec., 1908) ss.451-486

42 - Mark Sykes, age.

Sonuç

Bütün tarihi belgeler şu gerçeğın altını çizmektedir: Kerkük bir Kürt şehridir ve Kürdistan sınırının içinde yer alır. Orta çağlarda Kerkük'ün zaman zaman, hatta çoğuş zaman Türkmenlerin ya da Türklerin eline geçtiğuş söylenebilir, ama Kürtler bu şehirde her zaman çoğuşluğu oluşturmuştur. Orta çağlarda Türkmenler, sonra da Osmanlılar Kerkük'te egemen oldukları için, Kürtler şehrin yönetimi konusunda geri kalmış olabilir. Zaten o zaman Müslümanlık kimliğı milli kimlikten daha üstündü. O dönemde Türkler özellikle Osmanlılar zamanında Arap topraklarını ve Selçuklular zamanında İran'ın tamamını kontrol altına almışlardı. Türklerin egemenliğı, Arap ve İran topraklarında coğrafya ve kimliğı değıştiremediğı gibi Kürdistan'ın da kimliğı değışmedi. Osmanlı yetkililer Arap topraklarını Türkistan'a dönüştüremediğı gibi, Kürdistan'ın ve Kürt topraklarının etnik kimliğini değıştiremedi. Orta çağda, Selçuklu Türkmenleri sonra da Osmanlılar Kürdistan, İran ve Arabistan'da hüküm sürmüşse de Türkler o dönemde İslamiyet adına ve İslamiyeti yayma amacıyla bu ülkeleri yönetmişlerdir. O dönem İslamiyet kimliğı etnik kimliğinin üstündeydi. Türk, Kürt, Fars ya da Arap olmak Müslümanlık kimliğinden sonra gelmekteydi. Müslüman olmak ve İslama hizmet etmek her şeyden daha üstündü. Yoksa Selahaddin Eyyubi 1183 yılında Diyarbakır'ı ele geçirdiğı zaman, o şehri nasıl Karaaslanoğuş Nureddin'e teslim ederdi? Selahaddin Kürttü, ama Diyarbakır'ı bir Türkmen beyine teslim etti.

Eğer bir lider, yönetici ya da muktedir bir ülkenin veya şehrin

etnik kimliğini değiştirseydi, Eyyubiler döneminde Mısır, Yemen, Libya, Sudan, Suudi Arabistan, Suriye, Irak ve diğer bazı ülkeler Kürdistan topraklarına dahil olurdu. Eyyubiler uzun bir zaman bu ülkelerde hüküm sürdüler, ama bu bölgelerin etnik kimliğinin değişmesi söz konusu olmadı. Nasıl bugün hiç bir Kürt “Bu ülkeler Kürtlerindir” diyemiyorsa, aynı şekilde Kerkük’e gelen veya zorla yerleştirilen Türkmen ve Araplar da “Kerkük Kürdistan değildir” diyemez. Bağdat’taki veya Ankara’daki bir Kürt ne kadar o şehirlerin sahibiyse, Kerkük’teki bir Arap ya da bir Türkmen de o kadar bu şehirlerin sahibidir.

Biliyoruz ki Kerkük’ün petrolü olmasaydı bugün ne Türk ne de Araplar o şehri talep etmezdi. Kerkük’ün bir petrol gölü üzerinde yer aldığı ve dünya petrolünün %6’sı bu şehirde olduğu için herkes kente sahip olma çabasında. Kerkük, Kürtlerin elinde olursa, Kürtler ekonomik özgürlüğünü kazanır. Bilindiği gibi ekonomik bağımsızlık elde edilmeden siyasi bağımsızlık elde edilemez. Bu nedenle Irak’ta Saddam rejimi ve diğer rejimler Kerkük’ün demografisini değiştirmeye çalıştılar.

1963 yılında, Kerkük’te Kürtlerin yerlerinden edilmesi ve etnik temizliği sistematik bir şekilde uygulanmaya başladı. 1963’ün Temmuz ayında Ali Salih Al-Saadi, Baas rejimi adına Kerkük’e bağlı 13 Kürt köyünü yıktı ve Dubz’a bağlı 34 köyün sakinleri zorla göçertilerek yerlerine Araplar yerleştirildi. Kuşkusuz bu bir başlangıç idi. Baas rejimi güçlendikten sonra Kürtler aralıksız bir şekilde Kerkük’ten sürüldü. 1963-1988 yılları arasında Kerkük’ün çevresinde yer alan 779 Kürt köyü yıkıldı. Orayı terketmek zorunda bırakılan Kürtler bir daha geri gelmesin diye arazi ve çiftlikleri yakıldı, hayvan sürüleri ve malları talan edildi. Pınarlar ve mezarlıklar bile yok edildi. Etnik temizlik operasyonlarında 37.726 Kürt ailesi köylerinden sürüldü. Her aileyi 4-5 fert olarak hesaplarsak yaklaşık 200.000 kişi kendi yurdundan edildiğini söyleyebiliriz. Baas rejimi İran-İrak savaşı başlayana kadar Kerkük Türkmenlerine dokunmadı. Ancak savaş sırasında şii Türkmen köyleri de yıkıldı.⁴³

43 - Nouri Talabany, “Who Own Kirkuk? The Kurdish Case,” Middle East Quarterly, Winter 2007, s.75-78

Kuşkusuz Irak Devleti sadece köylerde yaşayan Kürtleri değil, şehirdeki Kürtleri de göçe maruz bıraktı. Petrol şirketlerinde çalışan Kürt işçiler ve öğretmenler de bu vahşetten payını aldı. Baas rejimi sokak ve okul isimlerini değiştirerek Arapçalaştırdı.⁴⁴ Göç etmek zorunda bırakılan Kürtlerin yapabildiği tek şey, evlerini Araplara satmak idi. Çünkü Arap olmayanlar ev alamıyordu. Yüz binlerce konut Arapların hizmetine sunuldu. Etnik temizlik 1991'deki Kuveyt Savaşı'ndan sonra da devam etti. Irak hükümeti 1997 yılında Kerkük kalesini, içindeki cami ve kiliseyle birlikte yıktı. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne (Human Rights Watch) göre, Irak hükümeti 1991-2003 yılları arasında Kerkük'te 120 ila 200 bin kişiyi evlerinden etti.⁴⁵

Son 40-50 yılda Halepçe ve Enfal katliamları dahil olmak üzere, yapılan katliamlar, sürgünler, yerleşim yerlerinin yıkılması ve güneyli Kürtlerin başına gelen bütün trajik olayların nedeni Kerkük'tür.⁴⁶ 11 Mart 1974 tarihinde Kürtler Irak hükümeti ile otonomi konusunda anlaştı. Ama Saddam Hüseyin 6 Mart 1975 tarihinde Cezayir anlaşması kapsamında İran Şahı ile OPEC toplantısında anlaştilar. Ertesi gün Irak Kürtlere saldırdı ve Kürt Otonomisi sona erdi.⁴⁷ Araplaştırma politikası ve demografya değişikliği sistematik bir şekilde daha da arttı. Eğer Kürtlerin lideri Molla Mustafa Barzani Kerkük'ü Araplarla yarı yarıya paylaşıyorsa bu trajik olaylar Kürtlerin başına gelmeyecekti. Ama Saddam Hüseyin'in Kerkük'ün bölünmesi önerisini Molla Mustafa Barzani reddetti.⁴⁸ Böylece Kerkük sorunu diğer Kürt liderleri açısından ilkesel bir sorun haline geldi. "Kerkük Kürdistan'ın Kudüsüdür" diyen ilk Kürt lideri, Mam Celal oldu.

Kürtler hiç bir zaman Kerkük meselesinden vaz geçmedi. 2003 yılında ABD, Saddam Hüseyin rejimini yıktığı zaman, Kürtler

44 - Şorış Hacı, Kerkük'un Araplaştırılması, Doz Yayınlar, 2006

45 - Iraq: Forcible Expulsion of Ethnic Minorities, vol. 15, no. 3(E) (New York: Human Rights Watch, Mar. 2003). <https://www.hrw.org/reports/2003/iraq0303/>

46 - Abdullah Kiran, Yeni Bir Ortadoğu ve Kürtler, Nas Yayınları, İstanbul 2016, s.154

47 - David McDowall, Modern Kürt Tarihi, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yay. 2004, s.452

48 - Cengiz Çandar, "Kurds in Iraq: Back to Square one?" Al-Monitor, October 20, 2017

Kerkük'ü doğrudan Kürdistan'a dahil edemedi. Ama 2005 yılında Irak anayasasında Kerkük sorununun çözümü için yeni bir sayfa açıldı. 12 Eylül 2005 tarihinde yapılan referandum ile onaylanan Irak anayasasına göre; Kürdistan'ın üç vilayeti özel bir bölge olarak Kürdistan Bölgesel Hükümeti tarafından yönetilmesi kabul edildi. Irak Anayasası'nın 113. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Kürdistan Bölgesel Hükümeti Kürdistan'ın iç güvenliğini korur. Peşmerge güçleri de resmi olarak Kürdistan'ı korumakla mükelleftir."⁴⁹ Söz konusu Anayasanın 140. maddesine göre 2007 yılın sonunda Kerkük'ün geleceğini belirleyecek bir referandum düzenlenecekti. Bu referandum Kerkük'ün Bağdat'a mı yoksa Kürdistan Bölgesi'ne mi bağlanacağına karar verecekti.

Irak sözünü yerine getirmedi ve Kerkük'te referandumun yapılmasını istemedi. Çünkü iyi biliniyordu ki Kerkük halkı referandumda şehrin Kürdistan'a tekrar bağlanmasından yana karar verecekti. 2014 yılının Haziran ayında DAİŞ Musul'u işgal edip Bağdat yakınlarına kadar gitti. Irak ordusu Kerkük'ten çekildi ve şehir tekrar Kürtlerin eline geçti. Peşmergenin fedakarlığı ve cesaretiyle uzun süren bir direnişten sonra IŞİD, önce Kürdistan'dan sonra da Irak'tan kovuldu.

2017 yılının Haziran ayında Kürdistan Bölgesi'nin bağımsızlığına ilişkin referandum düzenlenmesine dönük karar aldı. Kerkük de bu referanduma katıldı. ABD, komşu devletler ve genel olarak devletlerin çoğu buna karşı çıkmasına rağmen, referandum planlandığı gibi 25 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirildi. Referandumdan 20 gün sonra Irak ordusu ve İran'ın militarize güçleri, Kürdistan Yurtseverler Birliği (YNK) içindeki bir kesimin yardımıyla Kerkük'ü işgal etti. Kerkük bir kez daha Kürtlerin elinden çıktı.

Kerkük'ün düşmesinin iki ana nedeni vardır: 1- Kürdistan Bölgesi 26 yıl boyunca Kürtlerin yönetiminde olmasına rağmen, Kürtler ortak ve milli bir Peşmerge gücü oluşturamamıştır. 2- Musul DAİŞ'in eline geçtikten ve Kerkük Kürdistan Bölgesine bağlandıktan sonra Irak dağıldığında Kürtler referanduma başvurmadan bağımsızlık ilan edebilirdi. Ama bu da yapılmadı. Kürdistan'ın

49 - Kenneth Katzman, & Carla E. Humud, "Iraq: Politics and Governance," Congressional Research Service, March 9, 2016, <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>

referandum kararına vardığı zaman, DAİŞ iyice darbelenmiş ve gücünü kaybetmişti. Dolayısıyla Irak'ın Kerkük'e saldıracağı, şehre girmese bile petrol kuyularını Kürtlerden alıp kontrol edeceği herkesin malumuydu. YNK'deki bir kesim Irak'a yardımcı olunca, Irak şehrin tamamını işgal etti. Kerkük'ü koruma görevi siyasi partilerin silahlı güçlerinin elinde olmasaydı, bu görev milli Peşmerge güçlerine verilseydi Irak Kürtlere ve Kerkük'e saldıramaz ve Kürtler yenilgiye uğramazdı.

Kerküklüler 20 Eylül referandumunda %80 oranında bağımsızlık için "evet" oyu kullanmasına rağmen, Kerkük zorbalıkla Kürtlerden alındı. ABD ve komşu devletler Irak Anayasasının uygulanmasını isterlerse Kerkük yasal olarak bir kez daha Kürdistan topraklarına geri dönecektir. Am söz konusu devletler bunu istemezse sorunun çözümü Kürtlerin ulusal birliğine bağlı olacaktır. Dolayısıyla Kürtler, birbirleriyle samimi bir birlik kurdukları gün Kerkük Kürdistan topraklarına geri dönecektir.

Kaynakça

- Abdullah Kiran (2001), Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası," Birikim, Sayı: 148, Ağustos
- Abdullah Kiran (2016), Yeni Bir Ortadoğu ve Kürtler, Nas Yayınları
- Ahmet Gündüz (2002), Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:25
- Ali Rıza(1318/1902), Atlaslı Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası, İstanbul, Aktaran:M. Bayrak, <https://www.pirha.net/musul-kerkuk-kimin-yurdu-mehmet-bayrak-4906.html> (erişim:28.11.2017)
- Besim Darkot (1971), Musul mad. İslam Ans. Cilt-8, MEB yay. İst. 2. Baskı
- Cengiz Çandar (2017), "Kurds in Iraq: Back to Square one?" Al- Monitor, October 20
- David Mcdowall (2004), Modern Kürt Tarihi, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayınları
- Dr. Sinan Marufoğlu (1988), Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, İstanbul, Eren Yayınları
- E. J. Brill (1980),The Encyclopaedia of Islam, Leiden
- Ephrem –Isa Yousif (2009), Süryani Vakanüvisler, Doz Yay. Çev. Mustafa Arslan, İstanbul
- Evliya Çelebi, Günümüz Tükçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi,

Yay. Hazırlayan: A. Kahraman –Y. Dağlı, 4. Kitap, 2. Cilt

- Gregory Abû'l Farac (1999), Abû'l Farac Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Cilt. I, 3. Baskı
- Gregory Abû'l Farac (1999), Abû'l Farac Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Cilt. II, 3. Baskı
- İnan Marufoğlu (1996), Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları, Türkiye Günlüğü, Sayı: 42
- Iraq: Forcible Expulsion of Ethnic Minorities(2003), vol. 15, no. 3(E) (New York: Human Rights Watch, March, <https://www.hrw.org/reports/2003/iraq0303/>)
- İbrahim Hilmi (1323/1907) Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası, İstanbul
- Kenneth Katzman (2016), & Carla E. Humud, "Iraq: Politics and Governance," Congressional Research Service, March 9, <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>
- Kürşat Demirci (2002), Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:8
- M. Nakip (2007), Kerkük'ün Kimliği, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Mark Sykes (1908), "The Kurdish Tribe of the Ottoman Empire" The Journal of the Royal
- Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol.38, (Jul-Dec.) 451-486
- Mehmet Bayrak, "Musul Kerkük Kimin Yurdu," 13 Aralık 2016 <https://www.pirha.net/musul-kerkuk-kimin-yurdu-mehmet-bayrak-4906.html> (erişim:28.11.2017)
- Mevlana Mehmet Neşri (2008), Cihannümâ, Hazırlayan: Prof. Dr. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım, İstanbul
- Muhamed Emin Zeki Beg (2014), Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Türkçeye çevirenler: Vahdettin İnce,
- Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nûbihar Yay. Sekizinci Baskı
- N. Sami, Zafername(1949), Çev: Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Nihat Kandemir (2016), Sultan Abdülhamit ve Kürtler, Nûbihar Yayınları

- Nouri Talabany (2007), "Who Own Kirkuk? The Kurdish Case" Middle East Quarterly, Winter
- Reşiduddin Fazlullah (2013), Camiu't-Tevarih (Ilhanlilar Kısmı), Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Ahmet Ersan, Dr. Ahmad Hesamipour Khelejanî, TTK, Ankara
- Seyfettin Çetin (2014), Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemul Buldan'nda Kürtler, Nûbihar
- Şemseddin Sami (2001) (Osmanlıcadan Çeviren: M. E. Bozarslan) Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler, Deng yay. İstanbul
- Şerefuddin Yezdi (2013), Emir Timur (Zafername), Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul
- Şihabbeddin b. Fazullah El-Ömeri (2014), Mesâlikü'l Ebsar, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Çev. Ahsen Batur, Selenge
- Şoriş Hacı (2006), Kerkük'ün Araplaştırılması, Doz Yayınları
- TBMM Gizli Celse Zabıtları (1985), Cilt-4, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara

BATILI KAYNAKLARDA

KERKÜK'ÜN KÜRDİSTANİLİĞİNE İLİŞKİN BİBLİYOGRAFYA

Behroz Şucaii

Önsöz

Irak merkezi hükümeti ve Güney Kürdistan'daki Kürtler arasında Kerkük'ün kimliği üzerine 100 yıldır sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorun ve çelişkiler Kürtler ile Bağdat arasındaki anlaşmaları hep bozdu ve her iki taraf kendine göre Kerkük'e ilişkin bir kimlik ileri sürdü. Bu makale Kerkük'ün kimliğine ilişkin bir araştırmadır. Bu kısa araştırma tematik bir düzen yerine kronolojik bir düzeni esas almıştır. Ama aynı zamanda araştırmada bazı temalar da bulunmaktadır. Örneğin bazı Osmanlı kaynaklar siyasi coğrafya açısından Kerkük'ten bahseder, bazıları da Kerkük'ün demografisine değinir.

Söz konusu kaynakların çoğunluğu Kerkük'ün yeraltı kaynaklarını, özellikle petrol bakımından tanıtmıştır. Ama araştırmanın ana maddesi Kerkük'ün kimliği ve etnik unsurlarıdır. Bundan dolayı bir müddet için kronolojik bir tasarım araştırmanın ana konusu olacaktır. Araştırma, elde bulunan kaynaklara göre kendini 1722 yılı ile 19. yüzyılın sonu yani 1890 yılı arasındaki dönem ile sınırlandırmıştır. Bunların çoğu Fransız kaynaklar olup Amerikan, Alman, Belçika, İspanya ve İtalyan kaynakları da içermektedir. Kaynakların bir kısmı coğrafya kitaplarıdır, bir kısmı da tarihsel ve bir diğer kısmı ise Ortadoğu ve Kürdistan'dan geçen batılı gezginlerin eserleridir. Metinler ilkin çevrilmemiş ve asılları yazılara eklenmiştir. Araştırmanın son bölümünde ise kaynakların bibliyografyası yazılmıştır.

Metinler

Timur Leng, Şemseddin Yezdi kalem ile Fransızcaya tercüme ettiren (de la Croi, 1722: 222) Fransa Kraliyet Koleji profesörü, bir bölümde Kerkük hakkında şunları söyler: “Kurkura, Kerkük'tür ve Kürdistan'da bulunan Şehrizer yakınlarındaki bir kuledir”.⁵⁰

Yuhan Hübner (Hübner, 1745: 474-475) tarih kitabının ikinci cildinde Kürdistan hakkında yazar. Ülkenin adını, sınırlarını, şehirlerini ve emirliklerini de belirtir. Kitapta şu ifadelere yer verilmektedir: “Kürdistan ülkesinin büyük bir kısmı insansızdır, halkın kendine özgü dinlerinin yanı sıra Hristiyan, dinsizler ve Müslümanlar bulunmaktadır.” Türklerin Kürdistan'ı egemenliği altına alması hakkında Hübner şöyle der: “Türkler bu vilayetler üzerinde ciddi bir kontrole sahip değil. Bu ülkenin dağların ötesinde kalan bir kısmı Farslar tarafından işgal edilmiş. Bundan dolayı göl kenarında kalan Bitlis şehrinin kendi miri vardır, şehir özgür ve bağımsızdır. Ancak diğer şehirler Türklerin kontrolündedir.” Burada yazar Osmanlı'nın güney sınırlarına saldıran, o zamanki Irak ve Kürdistan topraklarının bir kısmını işgal eden Nadir Şah Avşar'dan bahseder. Hübner'e göre o savaşta (1734) Farslar Şeh-

50 - (b) Coura Courga, Bourg près de Chehrezour en Courdistan (c) Chehrezour, Ville de Couheftan, frontiere de Courdistan.

rızor, Kerkük ve önemli geçitleri işgal etmelerine rağmen, 1736 yılındaki barış sürecinde Türkler oraya bir padişah atadı.”⁵¹

Yuhan Hübner Hager, (Hager, 1747:540) kitabının Kürdistan’a ilişkin bölümünün şehirlerle ilgili olan birinci kısmında Şehrızor hakkında şunları söyler: “Kürdistan ülkesine gelince [...] Şehrızor ya da Kerkük güzel bir şehir ve Musul karşısındaki birinci durak olup orada bir Türk paşa oturmaktadır. Farslar, 1734 yılında orayı işgal etmelerine rağmen, 1736 yılındaki barış sürecinde şehri Türklere teslim ettiler.”⁵²

Bölgeyi gezen Fransız yazar ve aynı zamanda Fransa Akademisi üyesi olan Otter (Otter, 1748:150) Türkiye ve İran hakkında kaleme aldığı gezi kitabında Nadir Şah Avşar’ın Irak ve Güney Kürdistan savaşlarından bahseder. Yazar, Kerkük hakkında şunları söylemiştir: “Kerkük bugün Şehrızor bölgesinin merkezidir ve orada bir paşa bulunmaktadır.” Böylece yazar Kerkük’ü Kürdistan sınırları içinde, Şehrızor’un bir kısmı olarak gösterir.

Nicol de la Croix (de la Croix, 1752: 129, 130) Modern Coğrafya adlı kitabının bir bölümünde ‘Kürtlerin ülkesi ya da Kürdistan’dan bahsederek şunları söylemiştir: “Kürtler, İran’ın batısında, Diyarbakır ve Irak’ta yaşamaktadır. Dolayısıyla emir ve beyleri vardır. Onların bazıları Osmanlı sultanlarını egemen olarak kabul etmekte, bazıları ise İran şahlarını egemen olarak kabul etmektedir. Bazı Kürt emir ve beyleri de tamamen bağımsızdır.”

De la Croix Bitlis, Van ve Kerkük şehirlerini Kürdistan’ın üç ana

51 - Von der Landschaft Curdistan. Das Land ist mehr wüste als bewohnt, und die Einwohner haben ihre eigene Religion, der Christlichen, Heydnischen und Mahomethanischen zusammen gesicket ist. Es haben aber die Türcken diese Provinzen nicht ganz: Denn erstlich gehet ein Streiffen davon ab, welchen sich die Persianer zugeeignet haben,weiler jenseit des Gebirges liegt. Darnach hat die Stadt Betlis, am See Van gelegen,ihren besondern Emir, der einfreyer und souverainer Fürst ist. Das andere gehört noch itzo den Türcken, denn obgleich im letzten Kriege A. 1734. die Persianer Scherazur oder Scheheresoul oder Kerkuk die beste Stadt und wichtigen Paß darinne einnahmen, in welcher ein Türcki scher Bascha residirte: so haben sie doch im Frieden A.1736. dieselbe wieder restituiren müssen.

52 - Von der Landschaft Curdistan [...] Scherazur, oder Scheheresoul, auch Kerkuk genennet, ist eine gute Stadt und vester Paß der Stadt Mosul gegen über, es ist die Residenz des türkischen Basss. Im Jahre 1734 haben zwar die Persianer diesen Ort weg genommen aber auch 1736. im Frieden wieder hergegeben.

şehri olarak tanımladığı yazısında şöyle demektedir: “Kerkük, Türkiye Kürdistanı'nın başkentidir. Şehir, dağların güneybatısında yer alır. Büyük bir şehirdir ve orada bir paşa hüküm sürmektedir. Kerkük'e bağlı 20 Sancak vardır. Farslar 1734 yılından 1736 yılına kadar Kerkük'ü işgal edip orada hüküm sürdüler.”⁵³

Kerkük ile ilgili en eski batılı kaynakların biri de François-Marie de Marsy (De Marsy, 1766:304-305) tarafından 1766 yılında yazılmıştır. De Marsy genel olarak Kürdistan şehirlerinden bahseder ve şöyle der: “Kürdistan Arap Irakında bir vilayet olup eski Asur ülkesinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Ülke, eğri bir şekilde Dicle nehrinin doğusundan devam eder. Kürdistan 35-38 boy-lamında ve uzunluğu 350 kilometredir. Ülkenin başkenti olan Şehrizer ve Kerkük kayalık bir zeminin üzerinde kurulmuştur.”⁵⁴

Fransız ünlü Coğrafyacı Jean Baptiste Bourguignon d'Anville (d'Anville, 1773:81) Fransız Akademisi Coğrafya Araştırmaları'nda şu tespitte bulunur: “Şehrizer bir ovada yer alır, çevresinde Kürdistan'ın yüksek dağları vardır. Osmanlı'nın önemli bir şehridir. Ancak bölgeyi yöneten paşa merkezi Kerkük'e nakletmiş.”⁵⁵ Aynı yazar (d'Anville, 1786:34) Modern El Atlası'nda şunu yazmaktadır: “Kürdistan Kürtlerin ülkesidir. Başkenti Kerkük olup büyük şehri

53 - Du Curdistan, ou pays des Curdes. On le nommoit autrefois Corduene, d'où est venu le nom des Curdes. Ces peuples sont répandus dans la partie occidentale de la Perse, dans le Diarbeck & l'Yrac : ils ont plusieurs Princes appellés Beys ou Emirs. Les uns reconnoissent le Grand-Seigneur, d'autres le Persan; quelques-uns sont indépendants.

- Betlis , sur la Riviere de Bendmahi, résidence du plus puissant des Emirs des Curdes. C'est une Ville forte, défendue par une bonne Citadelle.

- Kierkiouk, Capitale du Curdistan Turc. Elle est située au Sud-Est vers les montagnes. C'est une Ville considérable, où réside le Bacha, qui a sous lui vingt Sangiacs. Les Persans l'ont prise en 1734. & 1743.

- Van, au bord d'un Lac de même nom. Plusieurs Auteurs rapportent cette Ville à la Turcomanie : il y a une forte Citadelle où réside un Bacha.

54 - Le Curdistan, Cette province, situé au Nord de l'Irak-Arabi, est une portion considérable de l'ancienne Assyrie. Elle s'étend obliquement à l'Orient du Tigre, entre 35 & 38 degré de latitude, dans la longueur d'environ soixante lieues. Ses villes son 1°. Cherasoul ou Kerkiouk (1), capitale du pays, bâtie sur un grand rocher, dans l'épaisseur duquel ses maisons sont taillées.

55 - La situation de Shehr-zour, dans une plaine qu'environnent les hautes montagnes du Kurdistan. [...] Sher-zoul, le même que Sher-zour est le chef-lieu d'un Gouvernement particulier. Mais aujourd'hui le Pacha qui commande dans ce Gouvernement, a transféré sa résidence à Kerkouk.

de Erbil ya da Arbel'dir.”⁵⁶ Fransız ekonomist Malisset D'hertereau (d'Hertereau, 1785: 158) Dünya Ülkeleri Ekonomi Bilgileri adlı kitabında şu ifadelere yer verir: “Kürdistan, Kürtlerin ülkesidir. Bitlise'e yakın olan Kerkük, Bendimahi nehri üzerinde yer alan Bitlis ve ticaret merkezi olan Erbil Kürdistan'ı oluşturur.”⁵⁷

Fransız biliminsanı Delamarche (Delamarche, 1799:399) Kerkük'ün Kürdistanı olduğunu ispatlayan bazı sosyal ve siyasi coğrafyaya ilişkin detaylar vererek şunu belirtir: “Kerkük Türkiye Kürdistanı'nın başkentidir. Dağların güneydoğusunda kalır. Söz edilmeye değer bir şehirdir. 32 Sancağa sahip olan bu şehirde paşa oturmaktadır.”⁵⁸

19 yüzyılın başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'ın siyasi coğrafyasını değiştirip adım adım bölgeyi bölerek toprakların bir kısmını Kürt olmayan merkezlere eklediği görülmektedir. Bölgeyi gezen Fransız Guillaume Antoine Olivier (Olivier, 1801:300) 18. yüzyılda Osmanlı topraklarını, Mısır ve İrlanda'yı gezdikten sonra Kerkük hakkında şunu yazmıştır: “Kerkük uzun bir süre Şehrizor idaresinin bir parçasıydı. İki dönem üst üste kendi miri vardı. Ama şimdi Şehrizor ve Dicle'nin doğusu Büyük Zap ve Kürdistan da dahil Bağdat valiliğine bağlıdır. Şimdi Kerkük'te Bağdat'taki paşa tarafından gönderilen bir mütesellim bulunmaktadır.”⁵⁹

Malte-Brun (Malte-Brun, 1801:413) Matematik, Fizik ve Politik Coğrafya'nın Kürdistan ile ilgili olan kısmında şu ifadelere yer vermiştir: “Kerkük yüksek dağların yakınında [...] Kürdistan'ın gerçek başkentidir.”⁶⁰ Edme Mentelle (Mentelle, 1804:152, 153)

56 - Le Curdistan, ou Pays des Curdes, [...] cap. Kerkouk: Erbil, autrefois Arbelle...

57 - 3. Curdistan, ou Pays des Curdes. Kerkouk, à peu distance de Betlis. Betlis .. sur la Rivier Bendmahi. Erbil, Ville de peu de Commerce.

58 - Kerkouk ou Kierkikouk, capitale du Curdistan Turc, situé au sud-est vers les montagnes, est une ville considérable, où reside la pacha, qui a sous lui trente-deux sangiacs.

59 - Kerkouk a été pendant long-tems compris dans le pachalik de Sherhzour; il a eu ensuite un pacha à deux queues : mais aujourd'hui que Sherhzour et to;it ce qui est à l'orient du Tigre, depuis le Grand-Zarb , que le Curdistan même sont réunis au pachalik de Bagdad , Kerkouk n'a plus qu'un mutselim que ce pacha y envoie.

60 - Kurdistan—Nous avons déjà parlé des mœurs des Kurdes qui errent avec leurs

Kozmoloji, Coğrafya ve Tarih Kronolojisi Hakkında Ders Kitabı'nda Dicle'nin doğusundaki bir ülkeden bahseder ve şöyle devam eder: "Dicle'nin doğusunda ve Mezopotamya'nın bir kısmını oluşturan küçük bir ülke. Ermenistan'ın güney sınırlarından Babil'e kadar uzanıyor ve adı Kürdistan. Bu isim Karduki ya da Karduk'tan gelmiş." Yazar şehirler hakkında da bilgi verir: "Ninova, Dicle üzerinde (bugünkü ismiyle Musul), o da Ninosi Bastani [...] Arbil (Erbil) Adyabin vilayetinin ana şehridir. Ptolemy'nin bahsettiği Dimitriyas'ın adı aslında Korkura'dır ve şimdi Kerkük olarak bilinmektedir. Eskiden beri bahsedilen petrol kaynakları burada bulunmaktadır."⁶¹

ABD'li coğrafyacı Jedidiah Morse (Morse, 1808:424) 1808 yılında Avrupa, Asya ve Afrika Ülkeleri Coğrafya Sözlüğü'nde şunları yazmıştır: "Kerkük, Kürdistan'da sur ile çevrilmiş normal bir şehirdir. Bir paşanın egemenliği altında olup ve bu paşanın ikamet ettiği şehirdir. Bir kaleye sahip olan şehir Musul'dan 95 mil uzaklıktadır."⁶²

troupeaux dans l'Anatolie et la Grèce. Leur pays originaire est cette contrée montagneuse qui s'étend entre les lacs de Van et d'Urumia au nord ; l'Euphrate à l'ouest et au sud , et la Perse à l'est. Ce pays n'est fertile qu'en pâturages. On y trouve du salpêtre , du soufre natif et des sources de naphta , qui même , à ce qu'on assure , forment un ruisseau assez considérable. Schcrézour paraît être aujourd'hui la résidence d'un pacha turc , qui , sans doute , ne jouit que de très-peu d'autorité.

Kerkouk , dans les hautes montagnes , est , selon d'autres , la vraie capitale du Kurdistan.

Betlis , très-forte ville , sur la rivière de Bend-Mahi. Elle a une bonne citadelle. Le bey , ou prince du pays des Kurdes , en est souverain.

Amadia , ville considérable , entre l'Euphrate et le lac Van. Elle est placée , ainsi que sa citadelle , sur un rocher

très-escarpé , qu'on ne peut gravir en moins d'une heure de tems.

Quelques géographes ont placé dans le Kurdistan les deux villes de Naksiwan et de Joulfa : c'est sans fondement ; elles appartiennent à l'Arménie persane.

61 - Ce petit pays , qui donna de bonne heure son nom à un grand empire , était à l'E. du Tigre , et par conséquent de la Mésopotamie : il s'étendait des frontières méridionales de l'Arménie , jusqu'à la Babylonie. C'est aujourd'hui le Kourdistan , formé de l'ancien nom des Carduci ou Carduques. Les principaux lieux étaient :

Ninive , sur le Tigre (à-peu-près en face de la ville actuelle appelée Mosoul) , fondée , à ce qu'on croit , par Ninus , à une époque très-reculée...

Arbèle (Erbil) principale ville d'une petite province appelée Adiabène [...]

Enfin Demetrias , dont il paraît par Ptolémée , que le nom propre était Corcusa (qui se retrouve dans le nom actuel de Kerkouk). On y voit encore des sources de nafta , dont les Anciens ont parlé.

62 - Kerkuk , a walled town of Asia , in Curdistan , capital of a government , and refi-

1812 yılında yayınlanan Londra Ansiklopedisi'nde Jean Wilkes (Wilkes, 1812:684) Kerkük'ü şu şekilde tanımlamıştır: "Kürdistan'ın bir şehridir. Bir paşanın egemenliğinin merkezidir. Bir kalesi var ve etrafı duvarla çevrili. 150 mil Bağdat'ın kuzeyinde ve 85 mil Musul'un doğusunda yer alır."⁶³

Kürdistan'ı birçok kez gezdikten sonra gezi notlarını derleyen Jean Macdonald Kinneir (Kinneir, 1813:297, 298) Kerkük hakkında şunları yazmıştır: "Kerkük önceden askeri bir üstü. Strabo tarafından Dimitriyas olarak, Ptolemy tarafından Korkura olarak addedilmiştir. Güney Kürdistan'ın en büyük şehridir."

Kerkük'ün nüfusuna ilişkin olarak, kentte Arapların bulunmadığını belirten Kinneir, şöyle devam eder: "Kerkük'ün nüfusu 18000 kişi olarak tahmin ediliyor. Bu nüfus Kürt, Ermeni, Nasturi ve Türkleri içerir. Kanaatimce bu sayıya 5000 kişi daha eklenmelidir."⁶⁴

1814 yılında yayımlanan Alman Etnografya Dergisi'nde (Rühs & Spiker, 1844:304, 305) Fridrich ve Spiker, Kürdistan petrolünden bahsetmiş ve Kerkük'ü en başlıca kaynak olarak adlandırmışlardır: "Güney Kürdistan'da bu pis akıntının bir çok kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynaklar Kerkük ve Mendeli çevresinde bulunur."⁶⁵

Yuhan Cristian Fick (Fick, 1817:138) dünya nüfusu, ülkeler ve milletlerin istatistiği ile ilgili olarak 1817 yılında kaleme aldığı eserinde Şehrizer ve Kürt emirlikleri hakkında şunları yazmıştır: "Kerkük kalesi Şehrizer'da bulunur. Şehrizer'da evler mağara gibi kazılmış [...] burası Kürt emirlerine bağlanmış ve ülke 5 emirlik-

dence of a pacha ; defended with a castle: 95 miles E. Mosul.

63 - Kerkuk, a town of Curdistan, the capital of a government, and residence of Pacha. It is surrounded with walls, and defended by a castle: 150 miles north of Bagdad, and 85 east-south-east of Mosul.

64 - Kerkook, which was formerly a Roman station, entitled Demetrius by Strabo and Corcura by Ptolemy, is the largest town in the Lower Kurdistan. [...]The population of Kerkook is estimated at eighteen thousand souls, Kurds, Armenians, Nestorians, and Turks; an estimate which, in my opinion, must exceed the reality by five thousand.

65 - Es sind mehrere Quellen, bieser Flüssigkeit in In Niedere Kurdistan. Die bedeutendsten sind aber die in der Nähe von Kerkuk, Mendali.

ten oluşmaktadır. Bunlardan Bitlis emiri bağımsız bir emirdir.”⁶⁶

Fransız coğrafyacı Guthrie, 1819 yılında, Yeni Dünya Coğrafyası (Guthrie, 1819:308, 309) adlı eserinde Kürdistan ile ilgili kısa bir açıklamada bulunmuş ve şunları yazmıştır: “Kürdistan, bu dağlık ülke Kurdoin⁶⁷ ve Adyabin'den⁶⁸ oluşmaktadır. Bu bölge 5 ana emirlik olan Bitlis, Hakkari, Cizre [...] Kalaçolan'dan oluşmaktadır. Bu bölge şu an Güney Kürdistan'ın en büyük emirliğidir.”

Guthrie, Kerkük'ün Kalaçolan'dan ayrıldığını yazmıştır. Guthrie'ye göre “Şehrizar ve Kerkük'teki küçük iki emirlik, şimdi bir mütesellim tarafından yönetilmektedir. Bunlar Kalaçolan emirliğinden ayrılmıştır.”⁶⁹

Abraham Rees, 1819 yılında Sanat ve Edebiyat Sözlüğü'nde, (Rees, 1819:526) şunları yazar: “Kerkük, Güney Kürdistan'ın en büyük şehridir. 59 fersah Bağdat'tan ve 41 fersah Musul'dan uzaktır.” Kerkük halkı hakkında Rees şunları yazar: “Nüfusu 18000 olan şehir Kürt, Ermeni, Nasturi ve Türklerden oluşur.”⁷⁰

1820 yılında Genel Coğrafya Sözlüğü'nde Brookes ve diğerleri (Brookes et al, 1820:443) şunları söylemektedir: “Kerkük Kürdistanı bir şehir olup bir bölgenin merkezidir. Şehirde bir paşa bulunmaktadır. Şehir çamurdan bir duvarla çevrilidir ve duvarların içinde birçok mahalle vardır.”⁷¹

66 - Scheresur, wo die St. Kerkuk mit Kastell. Schweiyr, an einem Felsen, in welchem die Häuser als Höhlen ausgehauen sind. Hieher gehören 5 kurdische, unter ihren Stammhäuptern, oder Emirs befindliche Fürtenthümer, worunter Betlis, eine bef St mit einem Schloß, auf dem ein Beg oder unabhängiger kurdischer Fürst wohnt.

67 - Corduène

68 - Adiabène

69 - Kurdistan ou Kourdistan. = Ce pays [...], comprenait la Corduène, l'Adiabène; il est montagneux [...] Cette contrée comprend quatre grandes principautés, savoir: celles de Betlis, Giulamerk, Dgesira. [...] Kara-Dgiolan, la plus grande principauté kurde, renfermé tout le Kurdistan Méridional. [...] Les deux petits pachaliks turcs de Scherezour et de Kerkouk, aujourd'hui gouvernés par des mousselmans ou intendans, semblent être des démembrements de la principauté de Kara-Dgiolan.

70 - Kerkouk, or Kerkook, the largest town in the lower Kurdistan, 59 fursungs from Bagdad, and 41 from Mosul, on the road from one place to the other. Its population is estimated at 18,000 souls, Kurds, Armenians, Netorians, Turks. [...]

71 - Kerkouk, a city of Kurdistan, the capital of a district and residence of a pashaw.

Bir yıl sonra ABD’de Morse & Morse tarafından başka bir siyasi sözlük (Morse & Morse, 1821:368) yayınlanmıştır. Bu sözlükte Kerkük hakkında şunlar yazılmıştır: “Kerkük, Türkiye’nin Asya kıtasındaki bölümünde, Güney Kürdistan’ın en büyük şehridir. Nüfusu 13000 kişi olarak tahmin ediliyor.”⁷²

1821 yılında Federici tarafından yazılan ve soru cevap formunda olan İtalyan ders kitabının 3. bölümünde (Diyarbakır Hükümeti sorusu) şu bilgiler yer alır: “Kürdistan ya da Kürtlerin ülkesi [...] orada bir emire tabi olan göçebe ve çoban bir halk yaşamaktadır. O emir de Kerkük’te bulunan bir paşaya bağlıdır. Kerkük onun en büyük şehridir.”⁷³

Ünlü İskoç yazar, ressam, diplomat ve seyyah Porter (Porter, 1822:439) dört yıllık (1817-1820) bir Ortadoğu gezisinin sonucunda yazdığı kitapta Kürdistan ve Kerkük hakkında şu bilgileri verir: “Kerkük, Güney Kürdistan’ın en önemli bölgelerinden biridir. [Bu ülke] Kuzeyde - Huzistan’ın batısından başlayıp, Kürdistan’ın yüksek dağlarını (eski Karduk) geçerek Asur’un tamamını içerir.”⁷⁴ Aynı yıl Beck (Beck, 1822:106) Genel Edebiyat Raporu’nda Kerkük’ü Güney Kürdistan’da yer alan bir şehir olarak tanımlar ve tepelerin üstündeki petrol kuyularının yandığını belirtir.”⁷⁵

1822 yılında yayımlanan Modern Dünya Coğrafyası’nın İtalyan yazarı G. R. Pagnozzi (Pagnozzi, 1822:199, 200) Kürdistan hakkında şunları yazar: “Türkiye Kürdistanı 5 emirliğe bölünmüştür: 1. Bitlis 2. Hakkari 3. Amediye 4. Cizre 5. Kalaçolan. Kerkük (Korkur) Kalaçolan emirliğinin içinde yer alır.”⁷⁶

It is surrounded by a mud wall, and on an eminence that is nearly perpendicular on all sides, below which is an extensive suburb. [...]

72 - Kerkook, t. A Turkey, the largest in Lower Kurdistan. Pop. About 13.000. [...]

73 - Kurdistan, o paese de’Curdi [...] I popoli che l’abitano sono nomadi, o pastori; sono soggetti ad un Emir, che dipende dal Bascià, la cui residenza è a Kerkouk, capo-luogo.

74 - Kirkook is regarded as one of the most considerable places in Lower Courdistan ; which, extending from the north-western frontiers of Khuzistan, to the high mountainous passes of Courdistan (the ancient Carduchia,) comprehends almost the whole of Assyria Proper.

75 - Kirkuk in Nieder-Kurdistan. [...] Naphthaquellen und brennender Hügel.

76 - Il Kurdistan Turco è diviso in cinque principati; 1.Betlis; 2. Giuliamerk; 3. Ha-

Thacker (Thacker, 1823:584) Kelket Doğubilim Dergisi'nde şunları yazar: "Kerkük'ün petrolü genel olarak Güneybatı Kürdistan pazarında kullanılır."⁷⁷

Mac Carthy 1824 yılında, Dünya Coğrafyasının Yeni Sözlüğü'nde (Mac Carthy, 1824:662) şunları yazar: "Kerkük Güney Kürdistan'da (Asya Türkiyesi) yer alan bir şehirdir. Bir tepenin üzerinde kurulmuş olan şehrin nüfusu 18000 kişi olarak tahmin ediliyor."⁷⁸

Kilian, 1825 yılında, Evren Coğrafyası Sözlüğü'nde Şehrizer ve bu emirliğin idari yapısı hakkında şunları kaleme almıştır: "Şehrizer Asya Türkiyesinde Kürdistan'ın büyük bir kısmını oluşturur ve bir paşalıktır [...] Türkler bu paşalığı sınırları belli olmayan 20 sancağa bölmüşler. Mali merkezi Kerkük'tür ve bir mütesellim paşalığın ana şehri olan Şehrizer'da kalmaktadır."⁷⁹

1827 yılında Malte-Brun tarafından hazırlanan Dünyanın Kapsamlı Coğrafyası'nda (Malte-Brun, 1827:340) aynı şekilde Kerkük ve Şehrizer'un Kalaçolan'dan ayrıldığı yazılmaktadır. Eserde şunlar yazılmaktadır: "Kürdistan ya da Kürtlerin vatanı [...] Bu ülkenin en büyük emirliği Kalaçolan'dır ve başkenti de aynı ismi taşır [...] Bir mütesellim tarafından yönetilen Şehrizer ve Kerkük emirlikleri zorla Kalaçolan'dan ayrılmışlardır."⁸⁰

Rennel (Rennel, 1830:515) Herodot Coğrafyası Analizi'nde Kürt ve Kır kelimelerinin etimolojisine değinmiş ve her iki kelimeyi

madiéh; 4. Dgesirah; 5. Karadgiolan. [...] Kerkuk (Corbura) nel Karadgiolan, è situata sopra un' altura, sul ramo inferiore del piccolo Zarb.

77 - The Kirkook naphtha is principally consumed by the markets in the south-west of Curdistan.

78 - Kerkout, v. cons. de Bas-Kourdistan (Turq. as.) sit. Sur un éminence. Pop. 18,000 hab.

79 - Chehrezour, pach. dé la Turquie d'Asie, formé de la majeure partie du Kurdistan [...] Les Turcs divisent ce pachalic en 20 san djaks , dont les limites sont inconnues , et qui sont presque tous au pouvoir de princes kurdes héréditaires et indépendans. L'administration financière est à Kerkouk , et un mutessellim [...] réside à Chehrezour, chef-lieu de ce pachalic.

80 - Koordistan, or the country of the Kurds, [...] The Largest principality of this country is Kara Djolan, with a capital town of the same name. [...] The two small pashâlics of Sherzour and Kerkouk, governed by mousselims or superindendants, appear to be formed by forcible encroachments on the principality of Kara-Djolan.

de Kerkük kelimesine bağlayarak yazmıştır: “Kır kelimesi ülke isminden belli oluyor. Sayın Otter’e göre⁸¹ bu isim Kürdistan’ın en yüksek dağ silsilesi (Kardoki) Kare’den gelmektedir (Burada, Karoh ya da Gare kastediliyor olabilir). Nihebuhr’a göre⁸² buraya en yakın vilayet Hak(kar)idir. Kürt (Gor)an aşireti doğuda yaşamaktadır; (Ker)Kük ve bazı diğer yerlerin isimlerinde de –kar ya da –kır ekleri mevcuttur. (Kar)dok da aynı kökten geliyor olabilir.”⁸³

Brewster, aynı yıl hazırladığı Adeenbourg Ansiklopedisi’nde (Brewster, 1830:510) şunları dile getirmiştir: “Kürdistan’da bahse değer bir çok şehir ve köy bulunmaktadır. Güney Kürdistan’ın en büyük şehri ise Kerkük’tür.”⁸⁴

Marshall, Önde Gelen Ulusların Analizi İçin Dünya Dergisi’nde (Marshall, 1832:418) Kerkük hakkında şunları yazmıştır: “Kerkük Kürdistan’da bulunan bir şehir olup bir idarenin başkenti ve bölgenin paşasının bulunduğu yerdir.”⁸⁵

Grandperret (Grandperret, 1834:309) 1834 yılında doğal ve siyasi coğrafya konulu kitabında, Osmanlı coğrafyasından bahsettiği ikinci bölümde Kürdistan’dan şu şekilde bahseder: “Kürdistan şu paşalıklardan oluşur, Van, Hoşab, Beyazıd, Hakkari’den oluşan Van; Kars, Ani ve Ardahan’dan oluşan Kars; Kerkük, Şehrizer ve Baban’dan oluşan Şehrizer.”⁸⁶

Russell, Penny Ansiklopedisi’nde (Russell et al, 1835:268) şöyle

81 - Otter

82 - Nihebuhr

83 - The name Kir is traceable at present in that country. The loftiest ridge of the Kurdistan mountains (Carduchian) is named Kiarè, according to M. Otter. The province adjacent is Hakiari (Niebuhr); the Kiouran tribe of the Kourds inhabits eastern part; Kerkook, a large town and other places of less consequence, have the prefixure Ker or Kir to them. It is possible that the name of the Carduchian people may have had the same root.

84 - Curdistan - [...] In Curdistan there are several considerable towns and hamlets. The targets of the towns of Lower Curdistan is Kerkook. [...]

85 - Kerkuk, a town of Curdistan, the capital of a government and residence of a pacha. [...]

86 - Kurdistan comprend les paschaliks Van: Van, Khochab, Bayazid, Djoulamerk. Kars: Kars, Ani, Ardanoudgi. Chehrzour: Kerkouk, Chehrzour, Baïan.

der: “Süleymaniye, Erbil ve Kerkük Türkiye Kürdistanı'nın başlıca şehirleridir. Süleymaniye bu ülkenin en geniş topraklara sahip olan bir mirinin başkentidir.”⁸⁷

Aynı yıl George Landman (Landman, 1835:384) Dünya Coğrafyası Sözlüğü'nde Kerkük hakkında şunları kaleme almıştır: “Kerkük, Asya'da bir şehirdir. Türkiye ve Kürdistan'da bir bölgenin başkentidir. Bir tepenin üstünde kurulmuş olan Kerkük kule ve duvarlarla korunmaktadır. Aşağıda birçok mahalle; üzüm, armut ve zeytin bağları vardır.”⁸⁸

1838 yılı Fransa Coğrafi ve İstatistik Verileri'nde Ojen Cortambert ve Laurent (Cortambert & Laurent, 1838: 186) Osmanlı idari yapısı bölümünde Kürdistan'ın coğrafi yapısını şu şekilde analize eder: “Türkiye Kürdistanı merkezi Musul (nüfus 144000) olan bölge ile merkezi Kerkük olan Şehrizer'dan (nüfus 155000) oluşur.”⁸⁹

Guthrie ve Langlois 1839 yılında yayınlanan Dünya Fizik, Siyasi ve Tarihi Coğrafyası adlı kitabın 3. bölümünde (Guthrie & Langlois, 1839:260-271) Şehrizer emirliğinin sınırları ile ilgili bilgiler verip Şehrizer hakkında şunları yazmışlardır: “Kürdistan'ın büyük bir bölümünü kapsar. Öyle ki sınırları güneyde Bağdat'a, batıda ise Musul ve Diyarbakır'a uzanır. [...] Şehirlerin sayısı az olsa da birçok kale bulunmaktadır. Bu paşalık sınırları belli olmayan bağımsız emirlerin kontrolünde olan 20 Sancak'a bölünmüştür. [...] Şehrizer'un mali merkezi Kerkük'tür.”⁹⁰

87 - Sulimanieh, Kerkook and Erbil are the principal towns of Turkish Koordistan : Sulimanieh is the capital of a pashalic of the same name ; the territories of which are more extensive than those of any other chief in the part of the country.

88 - Kerkouk, or Kirkook, a city of Asia, Turkey, Kurdistan, the capital of a district, on an eminence that is nearly perpendicular on all sides, and is surrounded by a mud wall with towers, below which is an extensive suburb, with gardens producing olives, pears, and grapes. [...] Kerkouk is situated 135 m Southwest of Betlis. [...]

89 - Kurdistan Turc. Mossoul, 144,000, Mossoul. Cehrezour, 155,000, Kerkouk.

90 - Chehrezour. = Ce pachalik, formé de la majeure partie du Kourdistan , confine au N. avec celui de Van, au N.E. et à l'E. avec la Perse, au S. avec le pachalik de Bagdad , et à l'O, avec ceux de Mossoul et de Diarbékir. Ce pachalik se divise en 20 sandjaks dont les limites sont inconnues; ils sont presque tous possédés par des princes kourdes, héréditaires et indépendants.

L'administration financière est à Kerkouk.

Aynı yıl Amerikan Bilim Dergisi'nin 37. cildinin, 2. sayısında Siliman ve diğerleri şunları yazmıştır: "Kerkük petrolü siyahtır ve Kürdistan'ın güneybatısında kullanılır."⁹¹

Maunder (Maunder, 1840:77) Etimoloji Defteri'nde Kerkük'ün Kürdistanî olduğunu şu şekilde açıklar: "Kerkük, Kürdistan'da, bulunduğu bölgenin başkenti olan bir şehirdir."⁹²

Aynı yıl Cortambert, Coğrafya Dersleri'nde (Cortambert, 1840:247) Kürdistan'ın siyasi coğrafyasına ilişkin şunları belirtir: "Kürdistan iki paşalıktan oluşur. Dicle'nin kenarında yer alan ve büyük bir şehir olan Musul ve Musul'un doğusunda eski bir şehir olan Erbil. [...] Güney Kürdistan paşalığı şehrizer olarak bilinmektedir ve en büyük şehri de Kerkük'tür."⁹³

Aynı yıl D'Omalıus D'Halloy'in yazmış olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya Bölümünün İstatistiki Bilgileri'nde (D'Omalıus D'Halloy, 1840:171) şu ifadelere yer verilmiştir: "şehrizer paşalığının şehirleri Baban, şehrizer, Erbil, Kerkük ve (ülke) Kürdistan'dır."⁹⁴

Carl Ritter'in 1841 yılında yayınlanan Doğal ve Tarihi Coğrafya (Ritter, 1841:266) adlı eserinde Kerkük, Güney Kürdistan'ın bir şehri olarak tanımlanır.

Joseph Jean Smet Yeni Coğrfayaya Başlangıç'ın (Smet, 1842: 173, 174) 1842 yılı Brüksel baskısında Kürdistan'ın topoğrafyasından

91 - The Kirkook Naptha – The Kirkook Naptha is black, and is consumed in the S. W. of Courdistan.

92 - Kerkouk. or Kirkook, a city of Kurdistan, the capital of a district.

93 - Kurdistan. Le Kurdistan ouie pays des Kurdes, s'étend le long des frontières de la Perse, au S. du lac de Van. C'est un pays de montagnes élevées et de vallées fertiles. Les Kurdes habitant les mêmes lieux où se trouvaient jadis les Carduques ou Gordyènes, qui opposèrent aux Dix-Mille des obstacles nombreux. [...] Deux pachalics composent le Kurdistan : le plus septentrional est celui de Mossoul ou Moussoul, avec une grande ville du même nom, située sur le Tigre, vers l'emplacement de l'antique Ninive. A l'E. de Mossoul est Erbil, l'ancienne Arbèles, fameuse par une victoire d'Alexandre sur Darius. Le pachalic méridional du Kurdistan porte le nom de Chehrezour, et a pour chef-lieu Kerkouk.

94 - Empire Ottoman. Suite des possession d'Asie. [...] Chehrezour: Baian, Cherezour, erbil, Kerkouk [de] Kurdistan.

bahsederken şunları yazmıştır: “Bu ülke 5 emirlikten oluşur. Çok az kişi bu ülkeyi gezer. Bitlis, Amêdiye, Kalaçolan şehirleri... Şehrizer ve Kerkük idareleri ayrı yerler değildir. Daryus’un nihai olarak yenildiği Erbil hariç.”⁹⁵

Belçikalı etnograf Agoust Wahlen (Wahlen, 1843:512, 513) 1843 yılında Dünya Uluslarının Gelenekleri adlı kitabında, Kürt halkını tanıtmış, Kürdistan coğrafyasına ilişkin şu ifadelerle yer vermiştir: “Kürdistan, şimdi Türkiye’nin Asya bölümündeki bir vilayettir ve Osmanlı Kürdistan’ı olarak bilinmektedir. [...] Bu ülke, eskiden Musul ve Şehrizer paşalıklarından ibaretti. Ama şimdi şu şehirler bulunmaktadır: Aynı adlı emirliği olan Hakkari, [...] Hakkari emirliğinin batısında, Bitlis ile Musul arasında bulunan Behdinan Kürtlerinin başkenti olan Amediye. Diyarbakır paşalığında yer alan Cizre emirliği. Emirliğin başkenti olan Cizre’de Botanlılar yaşamaktadır. [...] Kürtlerin en büyük emirliği Kalaçolan ya da Şehrizer’dur ve emirlik, başkentiyle aynı adı taşımaktadır. Bu emirlik Güney Kürdistan’ın tamamını içermekte ve 15000 silahlıyı toplayabilecek bir askeri kapasiteye sahiptir. Şehirleri şunlardır: 15.000 kişinin yaşadığı ve bir tepenin üstüne kurulu olan ve bir kaleyle korunan Kerkük [...] bereketli bir ovada yer alan ve bir kaleyle korunan Erbil (Pers kralı Daryus’un yenilgisi ile ünlenen eski Erbela).”⁹⁶

95 - Ce pays comprend cinq principautés, peu visitées par les voyageurs. Villes : Bitlis. — Imadiéh. — Kara-Dgiolan. Les deux petits gouvernements turcs de Scherbeod et de Kerkouk n’offrent aucun endroit remarquable, si ce n’est le bourg d’Erbil immortalisé par la défaite de Darius.

96 - Le Kourdistan ou le pays des Kourdes ou Kurdes [...] Le Kourdistan, qui forme actuellement une province de la Turquie d’Asie connue sous le nom de Kourdistan Ottoman, empiète sur l’Arménie sans qu’il soit facile de les distinguer l’un de l’autre. Il est certain pourtant qu’il formait autrefois les deux pachaliks de Mossoul et de Chehezour, qui n’en font plus qu’un seul, lequel porte le nom de ce dernier et comprend les villes suivantes :

Giulamerk ou Djoulamerk, chef-lieu de la principauté du même nom et qui n’offre rien de remarquable.

Amadia est la capitale des Kourdes-Badinan qui demeurent à l’ouest de la principauté de Djoulamerk, entre Mossoul et Betlis; c’est une ville de 6,000 âmes, dont le canton fournit beaucoup de fruits, et près de laquelle se trouve le tombeau de l’iman Mohamed-Bekir, révééré dans tout le Kourdistan.

Djeziréh, dans le pachalik de Diarbékir, renferme, dit-on, 20,000 habitants. On voit au centre de cette ville, capitale d’une principauté dont les habitants se nomment Bottani [...] La plus grande principauté Kourde est celle de Kara-Djolan ou Chehezour, dont la capitale, du même nom, a 6,000 habitants. Cet État, comprenant tout

Aynı yıl, Fernando de Luca İtalyan Coğrafya Kurumu'nda (de Luca, 1843:86) Kürdistan hakkında şu bilgileri vermektedir: "Osmanlı Kürdistanı'nın en önemli eyaleti Şehrızor'dur. Bu eyaletin en büyük şehri Kerkük'tür."⁹⁷

Aynı yıl Macgregor, Ticaretin Tanımı ve Kuralları adlı bir raporu (Macgregor, 1843:12) Britanya parlamentosuna sundu. Raporun Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatan bölümünde, Kerkük'ün siyasi coğrafyası hakkında şunlar yazılmaktadır: "Büyük Kürdistan şu vilayet ve livalardan oluşur: Başkenti Kerkük olan Şehrızor eyaleti. Bağlı olan liva ve şehirler şunlardır: Şehrızor (daha önce paşanın oturduğu şehirdi), Erbil ve Baban."⁹⁸

Lefranc (Lefranc, 1844:104) 1844 yılında yayınlanan Lisans Öğrencilerine Yeni Ders Kitabı adlı eserinde şunları yazmıştır: "Osmanlı Kürdistanı'nda İstanbul'un tebası konumundaki Kürtler yaşamaktadır. Kürtler göçebe ve süvari olup emirler tarafından yönetilmektedir. Büyük şehirleri Şehrızor, Kerkük ve Erbil'dir."

Braconnier, Tarihin Coğrafi Kuralları adlı kitabında (Braconnier, 1845:406) Osmanlı İmparatorluğu hakkında olan bölümde şu ifadelere yer vermiştir: "Türkiye'nin Asya bölümü 6 bölümden oluşur ve üçüncü bölüm, Şehrızor paşalığının oluşturduğu Kürdistan'dır. Paşalığın merkezi Kerkük'e taşınmıştır."⁹⁹

Miles (Miles, 1846:57) 1846 yılında basılan İncil'in Coğrafya Sözlüğü'nde Kürdistan'ın modern coğrafyası hakkında şunları yaz-

le Kourdistan méridional, peut mettre sur pied 15,000 fusiliers, tandis que les quatre autres princes n'en peuvent pas mettre, chacun, au delà de 10,000 à 12,000.

Kerkouk, ville de 15,000 âmes, bâtie sur une montagne, entourée de murailles, défendue par une citadelle, donne son nom au Kerkouk-Souï, petite rivière qui coule à ses pieds.

Erbil (l'antique Arbela, immortalisée par la défaite de Darius et la chute de la monarchie persane) est défendue par un fort en pierre, et située au milieu de plaines fertiles. On lui donne 4,000 habitants.

97 - il Kurdistan Ottomano (Kur.) coll' ejaletto di Chehrezour , le cui metr. è Kerkouk.

98 - Ottoman Kurdistan, properly speaking, comprises the following Eyalet and Livas: Eyalet or Chehrezour; capital, Kerkouk.-The Livas, dependent, and chief towns, are:— Chehrezour (formerly the seat of the Pacha), Erbil and Baian.

99 - La Turquie d'Asie renferme six grandes parties: [...] 3° Kourdistan, formant le pachalick de Chehrezour; la résidence du pacha est transportée à Kerkouk.

mıştır: “Modern Kürdistan Eski Asur’den çok daha geniştir ve yukarı ve aşağı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.” Erdelan, Bitlis, Amediye ve Cizre emirliklerinin yanı sıra Kerkük ve Süleymaniye’den bahsedilen eserde şu ifadeye yer verilmiştir: “Kerkük ve Süleymaniye paşalıkları Güney Kürdistan’ın bir kısmını oluşturmaktadır.”¹⁰⁰

Haidinger, Bilim Dostları Raporu’nda (Haidinger, 1848:450) Kürdistan ve bölgenin madenleri hakkında bilgiler verip şunları belirtmiştir: “Einswort’a¹⁰¹ göre Güney Kürdistan’ın Kerkük ve Süleymaniye şehirlerinde bir kömür katmanı var ki bu katman buraya bağlı olabilir.”¹⁰²

Yahudi Misyoner Bilim Dergisi’nin 1848 yılında yayınlanan 14. cildinde Stern Schuss (Stern Schuss, 1848:295) Kerkük gezisine ilişkin olarak şunları yazmıştır: “Kerkük ilginç bir şehir. Bu şehirde Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar yaşıyor. (Ama) aslında şehir, Kürdistan topraklarının bir parçasıdır.”¹⁰³

John McCulloch (McCulloch, 1849:10) 1849 yılında basılan Ülkelerin Coğrafi, Tarihi ve İstatistiksel Sözlüğü’nde şunları yazar: “Kerkük (Strabo’ya göre Dimitriyas, Ptelomy’ye göre Korkura) Türkiye’nin Asya bölümündeki büyük bir şehridir. Güney Kür-

100 - Modern Curdistan is of much greater extent than the ancient Assyria, and is composed of two parts, the Upper and Lower. In the former is the province of Ardelaw, the ancient Arropachatis, now nominally a part of Irak Ajami, and belonging to the north-west division called Al Jobal. It contains five others, namely, Bellis, the ancient Carduchia, lying to the south and south-west of the lake Van. East and south-east of Betlis is the principality of Julamerick—south-west of it, is the principality of Amadia—the fourth is Jeezera ul Omar, a city on an island in the Tigris, and corresponding to the ancient Bezabde—the fifth and largest is Kara Djiolan, with a capital of the same name. The pashalics of Kirkook and Solimania also comprise part of Lower Curdistan. Lower Curdistan comprises all the level tract to the east of the Tigris, and the minor ranges immediately bounding the plains, and reaching thence to the foot of the great range, which may justly be denominated the Alps of western Asia.

101 - Ainsworth, Researches in Assyria, Babylonia and Chaldea, Geology of Southern Kurdistan, p. 237 - 267

102 - Ainsworth’s vermeintliche kohlenführende Kreideschichten im südlichen Kurdistan bei Kerkuk und Suleimanieh werden auch hierher gehören.

103 - Kerkuk is a place of some note, it contains a good many Jewish, Christian and Moslem Inhabitants. It properly speaking, belongs to the Kurdish territory [...]

distan'da yer alan Şehir aynı zamanda bağlı bulunduğu sancağın başkentidir.”¹⁰⁴

Adrian Balbi (Balbi, 1850:56) Coğrafya El Kitabı adlı eserinde Türkiye Kürdistanı'nın Şehirlerinden bahsederken Şunları belirtmiştir: “Türkiye Kürdistanı Şu eyaletlerden oluşur: Şehrizer, Kerkük (Şehrizer daha önce paşalığın merkeziydi), Erbil ve Baban. Diğer Kürt emirlikleri ise Türk devletine bağlı olan Amediye, Süleymaniye ya da Sindyan, Köysancak ve Goran'dır.”¹⁰⁵.

Hammer Purgstall (Hammer-Purgstall, 1852:59) Osmanlı Tarihi adlı eserde, Osmanlı ile Safeviler arasında 1625 yılında gerçekleşen Çaldıran savaşı hakkında yazarken Kerkük' Kürdistan'ın bir Şehri olarak adlandırarak Şunları söylemiştir: “1625 yılın Mayıs ayının başında Veziriazam, Karaman Beylerbeyi Çerkez Hasan ile kışın Hasankeyf'te kalmış, Kürdistan'da Kerkük yakınında kamp kurmuş olan İnan ordusunu engellemek için Diyarbakır yakınına rınagirmiştir.”¹⁰⁶

Poujoulat 1853 yılında yayınlanan ve Osmanlı'nın kısa bir tarihi olan Konstantinopol Tarihi adlı eserde (Poujoulat, 1853:324) Nadir Şah Avşar ile Osmanlı arasında gerçekleşen savaşı anlatırken Şu ifadelere yer vermiştir: “Topal (Osman) İnanlıları bir kez daha yenmiş, ama Nadir Şah bir kaç gün sonra (Ekim 1733) Şimdiki Osmanlı Kürdistanı'nın başkenti olan Kerkük yakınında Topal'ı yenilgiye uğratmış.”¹⁰⁷

104 - Kerkouk (Demetrias, Strabo; Corcura, Ptol.) a large town of Asiatic Turkey, in Lower Kurdistan, the capital Sandjiak.

105 - Ill. Türkisch-Kurdistan begreift das folgende Eyalets: Schehresor. Kerkuk, Schehresur, vormals Sitz des Paschas, Erbil, Baian. Die kurdischen Frsthmen Amadia, Suleimanieh oder Sindian, Koı und Kuran, die nur Vasallen des türkischen Reiches sind.

106 - Au commencement de mai (27 redjeb 1034 – 5 mai 1625), le nouveau grand-vizir alla planter ses tentes dans la plaine de Tschekouk près de Diarbekr, tandis que le beglerbeg de Karamanie , TscherkesseHasan, qui avait hivern dans les environs de Hossnkeif , marchait contre un détachement de l'armée persane camp dans le voisinage de Kerkouk dans le Kurdistan.

107 - Topal remporta une nouvelle victoire sur les Persans, mais Nadir le défit compltement quelques jours après (octobre 1733), près de Kerkouk, aujourd'hui capitale du Kurdistan ottoman.

1854 yılında yayınlanan İngiliz Ansiklopedisi'nin New York baskısında Knight (Knight, 1854:823) Kürdistan coğrafyası hakkında şunları yazmıştır: “Kürdistan dağlık bir ülkedir.[...] Başlıca şehirleri bunlar: Süleymaniye, Kerkük ve Erbil'dir.”¹⁰⁸

Joubert ve Mornand, aynı yıl yayınlanan Türkiye ve Rusya'nın Siyasi ve Tarihi Tablosu (Joubert & Mornand, 1854:110, 111) adlı eserde Kürdistan eyaletleri hakkında şunları yazmışlardır: “Kürdistan eyaletleri Diyarbakır ve Şehrizer'un bir bölümünü oluşturmaktadırlar. Kürdistan, kuzeyde Toroslara kadar uzanan, doğuda İran, batıda ise Mezopotamya ile sınır olan büyük bir ülkedir. [...] Şehrizer'un idari merkezi olan Kerkük ile Şirvan ve Cizre'den bahsetmek gerekir.”¹⁰⁹

Okullar İçin Coğrafya adlı eserin 1856 yılındaki baskısında William Stafford Kenny, Osmanlının vilayet ve livaları hakkında bilgi vermiş, Kerkük ve Kürdistan hakkında şu ifadelere yer vermiştir: “Türkiye'nin Asya yakası 7 parçaya bölünmüştür: 1-Küçük Asya ya da Anadolu'nun başlıca şehirleri İzmir, Trabzon, Sivas, Amasya, Tokat, Ankara, Skutari, Bursa, Kütahya'dır. [...] 5- En büyük şehri Kerkük olan Kürdistan.”¹¹⁰

Aynı yıl yayınlanan Coğrafya Dersleri adlı eserde Cortambert (Cortambert, 1856:249) Kürdistan ve Kerkük hakkında şunlara yer verir: “Kürdistan'da, dikkat çeken Ninova kalıntıları ile Kerkük'ten bahsetmek lazım. Orası bağımsız bir halk olan Kürtlerin ülkesidir.”¹¹¹

108 - Kurdistan is altogether a hilly country. [...] Suleimania, Kerkuk and Erbil are the principal towns

109 - Les eyalets du Kurdistan sont une partie du Diarbekir, et Chrezour, auquel était rattaché autrefois le pachalik de Mossoul. Le Kurdistan est une grande plaine bornée au nord par le Taurus; à l'est et à l'ouest comprise entre la Perse et le Djezireh (Mésopotamie). Il faut citer encore Chehrezour, siège du gouvernement, Kerkouk, Djézireh et Schirwan.

110 - Turkey in Asia may be divided into seven parts: 1. Asia Minore or Anatolia, chief towns: Smyrna, Trebizond, Sivas, Amasia, Tokat, Angora, Scutari, Brusa, Kutaiah, and [...] 5. Kurdistan, chief town: Kerkouk.

111 - Kurdistan. On y remarque Mossoul, les curieuses ruines de Ninive et Kerkouk. C'est le pays des Kurdes, peuple à peu près indépendant.

Türkiye ve Halkları adlı eserinde Henri Mathieu (Mathieu, 1857:26) Kürt emirliklerinden bahsetmiş ve Kalaçolan emirliğiyle ilgili olarak şunları yazmıştır: “Türkiye Kürdistanı, Medya’dan, Dicle’nin kenarında yer alan vilayetlerden ve İran’ın bir bölümünden oluşmaktadır. Kalaçolan emirliği Güney Kürdistan’ın tamamını içermektedir. Süleymaniye ve eski adı Korkura olan Kerkük bu emirliğin büyük şehirlerindedir.”¹¹²

Dünya Sözlüğü’nün 1860 yılında yapılan baskısında Pierer (Pierer, 1860:437) Kerkük’ten şu şekilde bahsetmiştir: “Kerkük, Türkiye Kürdistanı vilayetinin bir livasıdır.”¹¹³

Jose Manuel Royo, Yeni Dünya Coğrafyası adlı kitabında (Royo, 1861:41, 42) Türkiye’nin Asya kıtasındaki bölümünün 7 bölgeden oluştuğunu belirtir ve her bölgede yer alan büyük şehirleri sayar. Royo, beşinci bölgeye ilişkin olarak da şunu belirtir: “Kürdistan’ın enbüyükşehriKerkük’tür.”¹¹⁴

Wright, Krallar Ansiklopedisi Sözlüğü adlı eserin 1862 yılında Londra’da yayınlanan baskısında (Wright, 1862:384) Kerkük hakkında şöyle yazmıştır: “Kerkük, Kürdistan’da yer alan bir şehir olup bulunduğu bölgenin merkezidir. [...] Öyle bir tepenin üzerine kurulmuştur ki duvarlarına tırmanmak imkansızdır. Etrafı duvarla çevrilmiş olup kuzeyinde hiç bitmeyen petrol kuyuları vardır.”¹¹⁵

Johan Heinrich Krause, Dünya Mimarisi adlı kitabında (Krause, 1863:99, 100) Kerkük hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “Kerkük, Güney Kürdistan’da büyük bir tepenin üzerine kurulmuş olan bir

112 - Le Kurdistan turc occupe une partie de l'ancienne Médie et les provinces situées entre le Tigre et la Perse. [...] La principauté de Kara-Djiolan comprend tout le Kurdistan méridional, et a pour villes principales Solemanieh et Kerkouk, autrefois Corcura.

113 - Kerkuk, liwa im türkischen Ejalet Kurdistan.

114 - 5. Kurdistan, c. pl. Kerkuk.

115 - Kerkouk/Kirkook, A city of Kurdistan, the capital district, [...] It stands on an eminence which is nearly perpendicular on all sides, and is surrounded by a mud wall with towers. On the north there are a number of springs that produce an un-exhaustible supply of naphtha.

şehirdir. Etrafı duvarlar ve kuleler ile çevrilmiştir.”¹¹⁶

Wetzer'in Katolik Ansiklopedi Sözlüğü'nde (Wetzer et al., 1865 :255) “Kerkük Kürdistan'ın fırsatlar şehridir”¹¹⁷ ifadesine yer verilmiştir.

John McCulloch 1866 yılında basılmış olan Ülkelerin Coğrafi, Tarihi ve İstatistiksel Sözlüğü'nün 3. cildinde (McCulloch) Kerkük'ün Kürdistanı bir şehir olduğuna dikkat çeker ve şöyle devam eder: “Kerkük (Strabo tarafından Dimitriyas olarak, Ptolemy tarafından Korkura olarak adlandırılmıştır) Türkiye'nin Asya kıtasında kalan bölümünün büyük bir şehridir. Güney Kürdistan'da yer alır ve bir sancağın başkentidir.”¹¹⁸

Knight, İngiliz Ansiklopedisi'nin 1867 yılında yayınlanan New York baskısında (Knight, 1867:434, 435) Kerkük'ün Kürdistan'da yer aldığını belirterek şunları söyler: “Kürdistan'ın önemli ticaret şehri olan Kerkük oldukça canlıdır.”¹¹⁹

Vincent Forest ve Émile Grimaud (Forest & Grimaud, 1868:228, 231) Nantes Arkeoloji ve Tarih Topluluğu Bülteni'nde şu bilgilere yer vermişlerdir: “Şimdilerde Kerkük olarak bilinen Korkura, bu virane şehrin ünlü olduğu bir ülkede yani Kürdistan'da yer almaktadır.” Eserin başka bir bölümünde de şöyle denilmektedir: “Kerkük, Türkiye'nin Asya kıtasındaki bölümünde, Güney Kürdistan'da yer alan bir şehirdir ve Şehrizer eyaletinin başkentidir.”¹²⁰

1869 yılında yayınlanan Dünya Tarih ve Coğrafya Sözlüğü'nde, Kerkük'ü Korkura olarak adlandıran Bouillet (Bouillet, 1869:995)

116 - Kirkuk in Nieder Kurdistan liegt grösstheils auf einem Berge, dessen gipfel und Seitenwände durch Mauern und Thürme festigt sind.

117 - Kerkuk, évâché du Kurdistan.

118 - Kerkouk (Demetrius, Strab; Corcura, Ptol.), a large town of Asiatic Turkey, in Lower Kurdistan, cap. Sandjak.

119 - Kurdistan - The commerce with Kerkuk, which is the chief market for the produce of Kurdistan, is very active.

120 - Cor-cura, aujourd'hui Kerkouk, dans le nom du pays qui enclot ces ruines célèbres, le Kordistan. [...] Kerk-Couk, ville de la Turquie d'Asie dans le bas Kurdistan, chef-lieu d'eyalet de Keresour.

şehre ilişkin olarak şu ifadeye yer verir: “Türkiye’nin Asya kıtasında olan bölümünde, Kürdistan’da yer alır.”¹²¹

Daha önce de Ortadoğu ve Kürdistan üzerine araştırmalar yapmış olan William Francis Ainsworth (Ainsworth, 1872:11) Kürdistan için demiryolu haritası tasarlayarak Mezopotamya ve Kürdistan’da bulunan şehirlerin nasıl birbirine bağlanılabileceğini kitabında gösterir. Yazar, Fırat Treni adlı kitabında şu ifadeye yer verir: “Dicle’nin doğu tarafında yer alan Erbil, Köysancak ve Kerkük şehirleri Kürdistan’ın dağ eteklerinde yer alır.”¹²²

Edward Balfour (Balfour, 1873:228) Ticaret ve Sanayi İçin Hindistan ve Güney Ansiklopedisi’nde Kerkük petrolü hakkında şunları yazmıştır: “Kerkük petrolü Güneybatı Kürdistan pazarında kullanılır, ama Kifri petrolü Bağdat ve çevresine gider.”¹²³

McClintock (McClintock, 1880:135, 137) İncil Ansiklopedisi’nin New York baskısında bir kez daha Kerkük konusunda Porter’in tanıklıklarına başvurarak şöyle yazar: “Strabo’nun söz ettiği Güney Kürdistan’daki Kerkük petrol kuyuları, Porter tarafından incelenir.” O da diğerlerinin konu hakkında vermiş olduğu bilgileri şu şekilde tekrarlar: “Kerkük petrolü Kürdistan’ın güneybatı pazarlarının tamamında kullanılır.”¹²⁴

Louis Vivien Saint-Martin (de Saint-Martin, 1887:92) 1887 yılında yayınlanan Yeni Dünya Coğrafyası Sözlüğü’nde şu ifadeye yer verir: “Kerkük Güney Kürdistan’ın büyük bir şehridir.”¹²⁵

Yahudileri Hristiyanlaştırmak için Kürdistan’a gönderilen İngiliz misyoner Epstein (Epstein, 1893:34) 1893 yılında Yahudi Misyo-

121 - Kerkouk, Corcura, v. de la Turquie d’Asie (Kourdistan)...

122 - Arbil, Koj Sanjak and Kirkuk lie to the east of the valley of the Tigris, at the foot of the Kurdistan mountains.

123 - The Kirkook naphtha is principally consumed by the markets in the south-west of Kurdistan, while the pits not far from Kufri supply Baghdad and its environs.

124 - Porter thus describes the naphtha springs at Kirkuk in Lower Kurdistan, mentioned by Strabo. [...] The Kirkuk naphtha is principally consumed by the markets in the southwest of Kurdistan, while the pits not far from Kufri supply Bagdad and its environs.

125 - Kerkouk est la cité la plus considérable du bas Kurdistan.

ner Dergisi'nde şöyle yazar: “Son misyonerlik gezimi Kürdistan’da gerçekleştirdim. Kerkük’ü İncil dualarımın merkezi kıldım.”¹²⁶

1894 yılında yayınlanmış olan Britannica Ansiklopedisi’nin 14. cildinde Maxwell Sommerville (Sommerville, 1894: 51) ticari ve tabii kaynaklarına ilişkin bilgilerin yanı sıra Kerkük hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Yazar söz konusu eserde şu ifadelere yer vermiştir: “Kerkük’ün resmi adı Şehrizer imiş. Nüfusu da 12 ila 15 bin arasında ve çoğunluğu Müslüman Kürt. Ama kalenin aşağısında Yahudi bir mahalle var.”¹²⁷

126 - Last missionary journey I undertook was to Kurdistan, making Kerkouk our | centre for preaching the Gospel.

127 - The official designation of Kerkük is Shahr Zul. The inhabitants, from twelve to fifteen thousand in number, are chiefly Mohammedan Kurds; there is a Jewish quarter beneath the citadel.

Sonuç

Batılı kaynaklarda Kerkük'ün geleceğine ilişkin yazıların kısa bir kronolojisini sunan bu araştırma, Kerkük'te siyasi açıdan kökten bir değişikliğin yaşandığını ortaya koymaktadır. 17 yüzyılın sonunda Kürt emirliklerin zayıflatılması ile birlikte Kerkük'ün coğrafi ve siyasi kimliği değiştirilir. Bu kaynaklara göre Kerkük, Kalaçolan ve şehrizer emirliklerinin bir bölümünü oluşturmaktaydı. Ama Osmanlı, zorla Kerkük'ü bu emirliklerden ayırmıştır. Kaynaklarda görüldüğü gibi Kerkük şehrinin nüfusunun çoğunluğunu Kürtler oluşturmaktaydı. Ama Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından ve Irak Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Kerkük'te Taarib yani Araplaştırma olarak bilinen demografik bir mühendislik yapılmıştır.

Kerkük'ün Kürdistani, coğrafi ve siyasi kimliği Kürtlerin ve komşu halkların zihninden silinmiş olabilir, ama belge ve kaynaklar çok açık bir şekilde Kerkük'ün siyasi ve demografik açıdan Kürdistani olduğundan bahsetmektedir. Kerkük'ün geçmişi ile ilgili batılı belge ve kaynaklara ilişkin yapılan araştırmaların sayısı azdır. Ama bu kısa araştırma gelecekte daha detaylı araştırmalara başlangıç olabilir.

Kaynakça

- Académie des inscriptions et belles-lettres. (1773) Mémoires de littérature, Académie royale des inscriptions et belles lettres. Vol 59. Paris: C. Panckouke.
- Ainsworth, William Francis. (1872). The Euphrates Valley Railway.
London: Adams and Francis
- Balbi, Adriano (1850). Handbuch der Erdbeschreibung, Volym 2
Braunschweig: G. C. E. Meyer.
- Balfour, Edward. (1873). Cyclopædia of India and of Eastern and Southern Asia, Commercial, industrial and Scientific: Products of the Mineral, Vegetable and Animal Kingdoms, Useful Arts and Manufactures, Vol III. Madras: Scottish and Lawrence Presses.
- Beck, Christian Daniel. (1822). Allgemeines repertorium der literatur, vol III. Leipzig: Carl Cnobloch.
- Bouillet, Marie Nicolas. (1869). Dictionnaire universel d'histoire et de géographie, Vol I, Paris: Hachette
- Bourguignon, J. B. (1786). Atlas moderne portatif. Paris: Laporte.
- Braconnier, Édouard. (1845). Application de la géographie à l'histoire, vol I. Paris: Simon.
- Brewster, David. (1830). The Edinburgh encyclopaedia, Vol VII. Edinburgh: Joseph & Edward Parker.
- Brookes, Richard. (1820). The general gazetteer: or, Compendious geographical dictionary. London: Bumpus.
- Chancellor, L., Russell, J., Tooke, W. (1835). Penny Cyclopaedia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge, Vol III. London: Charles Knight
- Cortambert, Eugène. (1856). Leçons de géographie. Paris: Librairie de l'Hachette et C.

- (1838). *Traité élémentaire de géographie*. Paris: Bureau de la Bibliothèque Ecclésiastique.
- (1840). *Leçon de Géographie*. Paris: L. Hachette.
- D'Omalius D'Hallo, Jean Julien. (1840). *Notion Élémentaires de Statistique*. Bruxelles : Libraire Encyclopédique de Périchon.
- d'Anville, Jean Baptiste Bourguignon. (1773). *Mémoires de littérature de Académie royale des inscriptions et belles lettres*, Vol 59. Paris: Pancoucke.
- . (1773). *Atlas Moderne Portatif*. Paris: Laporte.
- de Marsy, François-Marie. (1766). *Histoire moderne des chinois, des japonais, des indiens, des persans, des Turcs, des Russiens, etc.* Vol 8. Paris: Sailant & Nyon et Desaint.
- Delamarche, Charles-François. (1799). *Les usages de la sphère: et des globes céleste et terrestre*. Paris: College de Cervais.
- Dufresnoy, Nicolas. L. (1768). *Méthode pour étudier la géographie*, Vol VII. Paris: Rollin & De Bure.
- Eppstein, J. M. (1893). *The Bagdad Mission, Jewish Missionary Intelligence*, vol 9. London: Jewish Converts Institution.
- Fick, Johan Christian. (1817). *Geographisch-statistische beschreibung aller staaten und nationen der erde*. Nürnberg: Friedrich Kampe.
- Forest, Vincent & Grimaud, Émile. (1868). *Bulletin, Société archéologique et historique de Nantes et de Loire-Atlantique*, Vol VIII. Nantes : Guéraud et Civ, Imprimerie-Librairie.
- Goschler, Johann & Wetzer Heinrich Joseph & Velte, Benedikt. (1865). *Dictionnaire encyclopédique de la théologie catholique*, Vol XXIV. Paris: Gaume frères et J. Duprey.
- Grandperret, Claude-Louis. (1834). *Traité Classique de Géographie contenant la Géographie Naturelle et la Géographie Politique*, Vol II. Paris: Auguste Delalain.
- Guthrie, William. (1839). *Géographie universelle, physique, politique et historique*, Vol 3. Paris : Hyacinthe Langlois.
- Hager, Johan Georg. (1747). *Ausführliche Geographie: Von Dänemark, Norwegen, Schweden, Preußen, Pohlen, Ungarn, der europäischen Turkey, Rußland, Asien, Afrika, Amerika und von den unbekanntnen Ländern*, Vol 3, Chemnitz: Johann Christoph und Johann David Stössel.
- Haidinger, Wilhelm. (1848). *Bericht über die Mittheilungen von Freunden der Naturwissenschaften in Wien*. Wien: Braumüller und Seidel.
- Hammer-Purgstall, Joseph von & Hellert, J.J. (1852). *Histoire de l'Empire ottoman: depuis son origine jusqu'à nos jours*, Vol IX. Paris: Bellizard Barthès,

Dufour & Lowell.

- La Croix, François Pétis. (1722). Histoire De Timur-Bec, Connu Sous Le Nom Du Grand Tamerlan, Empereur des Mogols & Tartares: en forme de journal historique de ses victoires & conquetes dans l'Asie & dans l'Europe par Cherefeddin Ali natif D'Yezd. Paris : Robert-Marc D'Espilly.

- Hübner, R. (1745). Vollständige Geographie: Von Dänemarck, Norwegen, Schweden, Preußen, Polen, Rußland, Ungarn, Türckey, Asia, Africa, America und von den unbekanntnen Ländern. Vol 2. Hamburg: Conrad König.

- Kenny, William Stopford. (1856). Kenny's school Geography; or Earth and Heaven. London: Thomas Allman and Son.

- Kilian, A. J. (1825). Dictionnaire géographique universel, Vol II. Paris: Les Éditeurs.

- Kinneir, John McDonald. (1813). A Geographical Memoir of the Persian Empire. London: John Murray.

- Knight, Charles. (1854). The English cyclopædia: a new dictionary of Universal Knowledge, Vol V. New York: D. Appleton and Company.

- Knight, Charles. (1867). The English Cyclopaedia: Geography, Vol III, London: Bradbury, Evans.

- Krause, Johan. Heinrich. (1863). Deinokrates, oder, Hütte, Haus und Palast, Dorf, Stadt und Residenz der alten Welt. Vienna: Verlag von Freidr. Mauke.

- Landman, Georg (1835). A universal gazetteer; or, Geographical dictionary of the world. London: Orme.

- Luca de, Ferdinando. (1843). Instituzione Elementari di Geografia. Napoli: Stamperia e Cartiere del Fibreno.

- Mac Carthy, J. (1824). Nouveau Dictionnaire Géographique Universel. Paris: L'Auteur.

- Macgregor, John. (1843). Commercial Tariffs And Regulations Of The Several States Of Europe And America. London: Charles Whiting, Beaufort House, Strand.

- Malisset d'Hertereau, J. B. A. (1785). La parfaite intelligence du commerce, vol I. Paris: Lami & Deville.

- Malte-Brun, Conrad & Mentelle, Edme. (1803). Géographie Mathématique, Physique et Politique de Toutes les Parties du Monde, Vol X. Paris : H. Tardieu & Laporte.

- (1827). Universal geography: or A description of all parts of the world, Vol I. Philadelphia: Anthony Finley.

- Marshall, John. (1832). A new universal gazetteer, containing a description of the principal nations. New York: Joseph P Mott.

- Mathieu, Henri. (1857). *La Turquie et ses différents peuples*, vol II. Paris: Typ. Morris et Comp.
- Maunder; Samuel. (1840). *The etymological compendium: Treasury of Knowledge*, part II. London: Longman, Orme, Brown, Green, & Longmans
- McClintock, John. (1880). *Cyclopaedia of Biblical, Theological, and Ecclesiastical Literature*, vol 9 Rh-St, New York: Harper.
- McCulloch, John Ramsay. (1849). *A dictionary, Geographical, Statistical, and Historical of countries, places and principal natural objects in the world*, Vol II. New York: Longman, Green, Longman, and Roberts.
- McCulloch, John Ramsay. (1866). *A dictionary, geographical, statistical, and historical*, vol III, London: Longmans, Green and Company.
- Mentelle, Edme. (1804). *Cours complet de cosmographie, de géographie, de chronologie et d'histoire*. Paris: Bernard.
- Miles, John. R. (1846). *A dictionary of scripture geography*. Manchester: Johnson and Son.
- Mornand, Joubert. (1854). *Tableau historique, politique et pittoresque de la Turquie et de la Russie*. Paris: Paulin et le Chevalier.
- Morse, Jedidiah & Morse, Richard. (1821). *A new universal gazetteer*. New-Haven: Sherman Converse & Silas Andrus.
- Morse, Jedidiah & Parish, Elija. (1808). *A New Gazetter of the Eastern Continent; or a Geographical Dictionary*. Boston: Thomas & Andrews
- La Croix, Louis-Antoine. (1769). *Géographie Moderne*, Vol II. Paris: Jean-Thomas Herissant.
- Olivier, G. A. (1801). *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse*, vol IV. Paris:H. Agasse.
- Otter, Jean. (1748). *Voyage en Turquie et en Perse. Avec une Relation des expéditions de Tahmas Kouli-Khan*, Vol I. Paris: Freres Guerin.
- Pagnozzi, G. R.. (1882). *Geografia Moderna Universale Ovvero Descrizione Fisica, Statistica, Topografica*. Firenze:Vincenzo Batelli
- Pierer, Heinrich August. (1860). *Pierer's Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart*, Vol IX. Altenburg: Verlagsbuchhandlung von Pierer.
- Porter, Ker Robert. (1822). *Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylon*, Vol II. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Poujoulat, Baptistin. (1853). *Histoire de Constantinople, comprenant le Bas-Empire et l'Empire Ottoman*, vol II. Paris: Amyot.
- Rees, Abraham. (1819). *The Cyclopædia: Or, Universal Dictionary of Arts, Sciences, and Literature*, Vol 39. London : Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown.

- Reitmeir, Guiseppe Stefano. (1821). *Compendio di geografia moderna ad uso della gioventù*. Napoli: Nella Stamperia di Gennaro Reale.
- Rennell, James. (1830). *The geography system of Herodotus examined and explained, by a comparison*, Vol I. London: C. J. G. & F. Rivington.
- Ritter, Carl. (1841). *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen*, Vol I. Berlin: S. Reimer
- Royo, José Manuel. (1861). *Nueva jeografia universal*. Madrid: Garnier Hermanos.
- Rüks, Friedrich & Spiker, Samuel Heinrich. (1814). *Zeitschrift für die neueste Geschichte die Staaten- und Völkerkunde*, Vol I. Berlin: Realschulbuchhandlung.
- Saint-Martin de, M.Vivien.(1878). *L'Année géographique*, Issues 15-16. Paris: Lahure.
- Saint-Martin de, Louis Vivien . (1887). *Nouveau dictionnaire de géographie universelle*. Vol III. Paris: Libraire Hachet Cie.
- Silliman, Benjamin et al. (1839). *The American journal of science*, Vol 37, no 2. New Haven: B. L. Hamlen.
- Smet de, J.J. (1842). *Nouvelle Géographie Élémentaire*. Bruxel : Gand.
- Sommerville, Maxwell. (1894). *Encyclopedia Britannica*, vol XIV. Philadelphia: Sherman & Co.
- Sternschuss, P. H. (1848). *Journey to Kerkuk, Jewish Missionary intelligence*. Vol XIV. London: London Society House.
- Thacker, William. (1823). *The Oriental magazine, and Calcutta review*, Vol I. Calcutta: St. Andrew's Library.
- Wahlen, Auguste & van Beveren Jacques Joseph. (1843). *Mœurs, usages et costumes de tous les peuples du monde*, Vol II. Bruxelles: Librairie Historique-Artistique.
- Wilkes, John. (1812). *Encyclopædia Londinensis*, Vol XI. London: Adlard.
- William Guthrie, Langlois. (1819). *Abrégé de la Nouvelle Géographie Universelle*, Vol II. Paris: Langlois.
- Wright, Thomas. (1862). *The royal dictionary-cyclopædia, for universal reference*, vol III. London: London Printing and Publishing Company.

KERKÜK'Ü KÜRDİSTANİ KILAN BELGELER: TARİHİ BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Osman Ali¹²⁸

Kerkük, bölgedeki eski şehirlerinden biridir. Tarihte farklı isimlerle anılan bu şehirde 4-5 bin yıldır hayat devam etmektedir. Şüphesiz ki bugünkü adını orta çağın sonunda almıştır. Bahsedilmesi gereken hususlardan biri de şudur ki, tarihin bütün dönemlerinden elde edilen bilgilere göre Kerkük, Kürt toplumunun ya da şu an yaşadığımız ve Kürdistan denilen topraklarının bir bölümünü oluşturmaktaydı.

Kerkük her zaman bölgede varlığını sürdüren ve Kürdistan'ın kontrolünü elinde tutan imparatorlukların egemenliğinde olmuştur. Detaylara girmeden, Kürt emirlikleri döneminde bile bu şehrin ya Baban emirliğinin ya da Erdelan emirliğinin bir bölümü olduğu bilinmektedir. Kerkük'ün Kürdistanî olması hakkında onca kanıt ve belgeye rağmen, Arap ve Türkmen kardeşlerimiz bu şehrin Kürdistanî oluşunu reddediyor. Bununla beraber bu insanlara bilimsel ve tarihsel cevaplar verip 'Bu topraklarda kim-

128 - Kanada'nın Toronto üniversitesinden doktora yapan Doç. Dr. Ali Osman Türkiye'de/Sakarya'da ve Selahaddin Üniversitesi Tarih bölümünde öğretim üyesidir.

ler yaşamış?' sorusuna yanıt bulmalıyız. Bu topraklardaki en eski halk kimdir? Arap ve Türkmen kardeşlerimizin buraya gelişi ne zamana dayanır? Bu gibi soruların cevabını bulmalıyız. Bölgeyi gezen batılı araştırmacılar bu şehir hakkında ne diyor? Bu şehre kimler hakim olmuş ve kimler şehrin çoğunluğunu oluşturuyor? Dolayısıyla bu toprakların sahibi kimdir?

Bu sorulara cevap bulma çalışmasında ilk adımda Kerkük'ün adı üstünde duracağız. İkinci adımda Kürtlerin bu bölgedeki eski tarihini ortaya çıkaracağız. Üçüncü adımda ise Arap ve Türkmenlerin genel olarak Mezopotamya'ya ve özel olarak da Kerkük'e gelişini açıklayacağız.

Adlandırma açısından Kerkük

19. yüzyılda Kürdistan'a gelen arkeolog ve araştırmacı Austen Layard şöyle der: "Asuri kralı Senharib, Rafideyn ülkesinin kuzeyinde kalan şehir ve köylere saldırarak bölgeyi ele geçirdi ve Arabha şehrine yerleşti. Sanharib, Arabha'yı yönetmek amacıyla Asuri yöneticiler için özel bir saray yaptırdı."¹²⁹ Bu da Arabha halkının eskiden beri dağlık bölgelerde yaşayan ve ataları büyük bir ihtimalle Kürt olan bir halk olmasının güçlü bir kanıtıdır. Bu bilgilere göre bu şehir Asuriler öncesinde de varmış.

Bazı belgeler bu şehirde yaşayanların Gutilerin torunları olduklarını göstermektedir. Arkeolojik araştırmalara göre bu bölge Arabha ya da Arfa olarak bilinmekteydi. Bu gerçek İslami Maarif Dairesi'nin Kerkük'e ilişkin çalışmasında, Ariha (bugünkü Kerkük) adını kullanan Streck tarafından onaylanmıştır. Bununla birlikte Sidney Smith ve H. Gadd tarihte Kerkük'ün adının Arabha olduğuna işaret etmişlerdir.¹³⁰ Babiller döneminde ise bu şehir (Amihe) olarak bilinmektedir.

129 - Layard, Austen Henry, Sir, 1817-1894. Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon; with travels in Armenia, Kurdistan and the desert: being the result of a second expedition undertaken for the Trustees of the British Museum. New York, Harper publishers, 1873, p.120, by Layard, Austen Henry, Sir, 1817-1894.

130 - LES CONTRATS DE KERKOUK AU MUSÉE BRITANNIQUE ET AU MUSÉE DE L'IRAK. C. J. Gadd. Tablets from Kirkuk. (Extrait de la Revue cAssyriologie et ... publiée par V. Scheil en 1925 (Rev. d'Assyr., XXII. 143),

İngiliz bilim insanları, özellikle de Edward T. ve arkadaşlarının 1925 yılında Kerkük'te gerçekleştirdikleri arkeolojik kazılarda bu şehri Nuzi grubu olarak adlandırdıkları bilinmektedir. Kazıların yapıldığı Yorgan Tepe (Tırkelan) köyü Kerkük'ün 10 kilometre güneybatısında yer almaktadır. Tabletler, Arabha halkının dilinin Dicle'nin kuzeyinde yaşayan Guti, Huri ve Mitannilerin diline yakın olduğunu göstermektedir.¹³¹ Tarihçilerin genel görüşüne göre dağlık bölgelerde yaşayan bu halklar Kürtlerin atalarıdır ve Kürtler bu bölgede (Kerkük) yaşamışlardır.¹³²

Kerkük'ün eski adı Asurilerin bir tanrı adından gelmektedir. Yazar Betlimos Kurkura ya da Kur Kura (Yunanca Κόρκυρ) hakkında yazdığı bilgiler Kerkük'e ya da Kerkük'ün 5 kilometre yakınındaki Baba Gurgur bölgesine dayanmaktadır. Silukiler döneminde (کردخادی بیت سلوق: Silukilerin evinin kalesi) olarak anılan bölge iki nehir arasında yer almaktadır. Bu isim Aramicede Silukiye kalesi anlamına gelir. O zamanlar bu dil Kuzey Irak ve Şam'ın ortak dili idi.¹³³

Kerkük bölgesi tarihi kaynaklarda özellikle de Doğu Aramileri, Süryani ve Asuri kaynaklarında Hirmay Evi, Bip Hirmay ya da Beyt Harım olarak adlandırılmaktadır. Sözcüğün Suryanice anlamı Büyüklük Evi'dir. M.Ö. 226-150 yıllarında Harmay'ın başkenti olan Kerkük Arhya, Dip Siluh olarak adlandırılmıştır. Sasaniler döneminde ise (226-651) Kekük, Harmakan olarak adlandırılmıştır. Süryani kaynaklarında isim Beyt Harmay olarak geçmektedir. Bu isim tam olarak Kerkük şehrini kapsar ve Kırdha olarak bilinir. Ayrıca Kral Birinci Silikusi döneminde (yaklaşık olarak M.Ö. 280-225 yılları arasında) kalenin içinde bir kule inşa edilmiş. Sasanilerin egemenliği döneminde bu şehir Nasturilerin merkezi olmuştur. Karmaya şehri ise Siluki krallarının kaldığı şehirdi.

131 - C. J. Gadd, «Tablets from Kirkuk, « royal Asiatic society(RA) XXIII (1926) 49-161.

132 - Gernot Wilhelm , THE HURRIANS , translated from German by , JENNIFER BARNES , with a chapter by DIANA L. STEIN Aris & Phillips Ltd- Warminster- England. 1989 p.59.

.. mp3 - 133 - مدینه کرکوک کوردیه . بالمراجع والوثائق | پڤ one - اغانی mp3
https://www.piv.one/vb/t30821.html

İkinci Şapur döneminde (279-310) ve İkinci Yazdgurd döneminde binlerce Nasturi öldürülmüştür. O dönemden sonra Hristiyanların durumu düzelmiştir. Çünkü bir Hristiyan İkinci Hüsrev'in (591-628) danışmanı olmuştur ve sonrasında adı Yazdin olan bu danışmanın şehri Kerhi Yazdin olarak adlandırılmıştır.¹³⁴

Arap tarihçiler Süryani kaynaklardan yola çıkarak Beyt Harma bölgesinde Karhina adlı bir şehrin bulunduğunu belirtir. Karhina'nın büyük bir ihtimalle Kerkük olduğunu söyleyebiliriz.

Avni Davudi Hoca, Tefvik Vehbi'den aktararak Kerkük'ün eski bir şehir olduğunu, Erbil'de çıkarılan en eski çivi yazılarında Kerkük'e ve ünlü coğrafya takviminde Akadlı Sercon'a (M.Ö. 2530-2473) ilişkin bilgiler verilmektedir. Adı geçen takvimde Arbha ülkesinin adı Asuri, Lolo, Gutyom ve Akadlar döneminde nesilden nesile aktarılmıştır ve Kerkük şehri için kullanılmıştır.¹³⁵ Fatiha İntişar el-Mesihie fi İmbaratoriye el-İraniyen adlı kitapta (100-537) Arabha kelimesi Kerkük şehri anlamına geldiği belirtilir.

Dr. Şakir Hasbak, Kuzey Irak adlı kitabında Sümer, Akad ve Gutilerin başkentinin Arabha şehri olduğunu belirtir. Bu şehir şimdiki Kerkük'ün yakınlarında yer almaktadır. Dr. Şakir Hasbak ayrıca el Kurd w el-Meseley el-Kurdi¹³⁶ adlı kitabında Kerkük isminin ilk defa Timur döneminde Şerafeddin Ali Yazdi'nin 1424-1425 yıllarında yazdığı Zafername adlı kitabında kullanıldığını belirtir.¹³⁷

Bu şehrin tarihi okunduğu zaman Arabha şehrinin Gutiler tarafından kurulduğu görülür. Tarihi belgelere göre Asuri Kralı Birinci Teklit-Nizt (M.Ö. 1255-1218) Arabha şehrini ele geçirir.¹³⁸ Dilbi-

134 - Kramers, J.H.» Kirkuk».

135 - عونى الداودى «كركوك» المدينة الضاحكه بالنار والنور »

<http://cabinet.gov.krd/articles/detail.asp?lngnr=14&smap=01010400&nr=84&nr=514>

136 - كزلك الدكتور شاکر خصباک فى «الکورد والمسئله الکوردیه» , ص , 51 بیروت , ط 2 , 1959

137 - جبار قادر «كركوك» , تاریخ عریق و واقع مریر».

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=46585>

الحوار المتمدن-العدد: 1331 - 28 / 9 / 2005 - 13:53

المحور: القومیة , المسأله القومیة , حقوق الاقلیات و حق تقرير المصیر

138 - عونى الداودى - كركوك - المدينة الضاحكه بالنار والنور.

www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=2157

limci Mustafa Cevad, Kerkük ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Kerkük’ün eski adı olan Kerheni, Karhani ya da Karhin’e ilişkin, dünyada birçok şehre benzer bir şekilde, bir belirsizlik vardır. Bu belirsizliğin giderecek yeni arkeolojik verilere ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar ileri sürülen görüşler yanlıştır. Çünkü kelimelerdeki harflerin yerini değiştirerek Kerh Siloka ya da Kerha Beyt Silok (Slokiler şehri) adı türetilmiştir. Bu konuda araştırma yapanların detaylı ve somut bir şekilde Kerkük’ten söz etmeleri ve birkaç isim benzerliği ile kendilerini kandırmamaları gerekir.”¹³⁹

Mustafa Cevad buradan hareketle şöyle der: “Kerh ve Kerh Sloki arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Kerhini başka bir şehir olup Kerkük’ün ta kendisidir. Baba Gurgur’u işaret eden bazı yazarlar var. Betlimos, Baba Gurgur’un Türkçe’de ışık ve ateş anlamına geldiğini iddia eder. Halbuki Babagurgur adı Osmanlı gelmeden önce kullanılmamıştır. Türkçe’de gurgur, nur ve ışık anlamına gelmektedir.”

Anladığımız kadarıyla Baba Gurgur bir şahsın adıydı ve bu adın Asurilerin dönemi ile hiçbir ilgisi yoktur. Üstelik bu ad sadece 400 önce ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰

Kerkük adının kullanılışı Hicri takvime göre 9. yüzyıla ve Miladi takvime göre 15. yüzyıla dayanır. Kerkük adı ilk defa Karakoyunlular tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla yazı olarak ilk defa 1393 yılında¹⁴¹ Zafername adlı bir Farsça kitapta Kerkük ismi geçmiştir. Söz konusu kitapta Timurleng’in Kerkük’e saldırısı anlatılır. Bazı yazarlar Kerkük adının kökeninin Ari dillere dayandığını ve anlamının kale olduğunu ve zamanla değişerek bugünkü halini aldığını ileri sürmektedir. Bazı yazarlar da Kerkük adının ‘karı’den geldiğini ve zamanla değişikliklere uğrayıp bugünkü ha-

139 - كركوك فى التاريخ - www.mesopot.com/old/adad5/74.htm mesopot.com كركوك فى التاريخ
التاريخ د. مصطفى جواد/ بغداد - كركوك

140 - عونى الداودى «كركوك» المدینه الضاحكه بالنار والنور.
<http://cabinet.gov.krd/articles/detail.asp?lngnr=14&smap=01010400&rnr=84&nr=5>
14

141 - G. Le Strange, The Lands of the Eastern Caliphate. Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur, (Cambridge: Cambridge University Press, 1905), 92 note 1.

lini aldığını iddia etmektedir.¹⁴² Şehrin adı konusunda bir sonuca ulaşmak için Arabha'nın Kerkük'ün eski adı olduğunu, İslamiyetten önce kente Kerhin denildiğini ve Karakoyunlular döneminde önce de şehrin yer aldığı bölge için Krmekan (Bacirmi) denildiğini söyleyebiliriz.

Tarihin eski dönemlerinde Kerkük

Kerkük, Ortadoğu'daki eski şehirlerden biridir. Şehir, eskiden beri önemli bir ticaret merkeziydi. Şehrin ve kalesinin ilk ortaya çıkışı hakkında birçok farklı görüş olmasına rağmen, bilgilerin çoğu Kerkük kalesinin M.Ö. 4500-3500 yılların arasında inşa edildiği yönündedir. Bulunan Nuzi metinlerinde Gutilerin şimdiki Kerkük ve çevresindeki bölgenin en eski halklarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Kürdistan'ın eski halklarından biri olan Gutiler Kerkük şehrinin kurulmasında büyük rol üstlenmiştir.¹⁴³ Bütün tarihçiler bu milletin Kürt olduğu konusunda hemfikirdirler. Yukarıdaki satırlar Kerkük'ün Kürdistanlı olduğunu gösteren açık kanıtlar olabilir.

Arkeolojik ve tarihi belgelere göre eski şehir olan Arabha Kerkük'ün kuzeydoğusunda, bugünkü Kerkük kalesinin kalıntıları altındadır. Şehir, 120 metre yükseklikteki tepenin eteğinde, Hasa nehrinin yakınında kurulmuştur. Kalenin alt kısmı daha eski dönemlere, üst kısmı ise İslamiyet dönemine dayanır.¹⁴⁴

Arabhalılar (Kerkük halkı) Gutilerin güçlendiği dönemlerde 100 yıldan fazla (2116 MÖ) bir süre Sümer ve Akadlara hükmettiler. Boğaz Köyü kayıtlarına göre; M.Ö. 2230-2116 başkenti Kuzey Suriye'deki Amude'de oturan Huri kralı, Habur nehrinin çevresindeki topraklarını genişletmeye çalıştı. Bu olay Atıl-Şin tarafından küçük bir bronz tablet üzerinde yazılmış ve Sümer ülkesindeki Nizkal mabedinde bulunmuştur. Çivi yazısıyla Akad dilinde ya-

142 - Kramers, J.H., Kirkuk , Encyclopaedia of Islam , 2nd Ed. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/kirkuk-SIM_4390?s.num=0&s.rows=20&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=kirkuk.

143 - Goran İbrahim Salih, Osmanlı döneminde 1876-1909,, Kerkük 17-18.

144 - Kameran Kexwa: Nuzi metinleri ışığında Kerkük 2007-38

zılan tablette şu ifadeler yer almıştır: “Atil - Aynştırmatoğlu şin, Orkiş ülkesinin kralıdır. Egemenliği Habur ve Diyale nehirleri arasındaki bütün toprakları içerir.”¹⁴⁵

Ninova'nın M.Ö. 612 yılında Medler tarafından yıkılmasından sonra Dicle'nin doğu ve kuzeyinde kalan bütün bölgeler Medlerin sınırlarına dahil oldu. Bu durum Kerkük, Erbil ve bu iki şehrin bağlı olduğu bölgeleri de içerdi.¹⁴⁶

Makedonyalı İskender M.Ö. 331 yılında Küçük Zap nehrini geçip Arabha petrol kaynağına yaklaştı. Yunan yazarı Plutark, İskender'in Gaugamela savaşından sonra Babil'e doğru gittiğini ve Kerkük kalesini inşa ettiğini söylemektedir.¹⁴⁷

İslamiyet döneminde Kerkük

Tarihi kaynaklar, İslam ordusunun Kerkük'e ilk gelişinin Ömer Hattab döneminde 637 yılında olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu bölgeler Haşim bin Utbe bin Farkat tarafından fethedilmiştir. Blazer, Fütuh-ul Buldan adlı kitabında, bölgenin fethinde Haşim bin Utbe ve Eşmes bin Kayıs'ın rollerinden söz etmiştir.¹⁴⁸

Genel olarak Arap ve Türkmenlerin bölgeye gelişi İslamiyetin başlangıcına dayanır. Her iki halk değişik olaylar vesilesiyle bölgeye gelmişlerdir. Ama önemli olan, onların gelişinden önce Kerkük ve çevresinde kimlerin yaşadığıdır. Kuşkusuz ki oranın asıl sakinleri Kürtlerdir.

Bu konuda Kürtlerin ataları olarak bilinen ve Kürdistan'da yaşamış değişik uygarlık ve devletlerden faydalanabiliriz. Sümer, Guti, Mitani, Medi vs. dönemlerinde, hatta İslam ordusunun fethi için bölgeye geldiği zamanda genel olarak Arapların bu bölgede varlığına ilişkin hiçbir ifadeye rastlanmaz. Cibal bölgesi olarak bilinen dağlık bölgede belki Arapların bulunduğu söylenebilir ki

145 - Cemal Reşit, Kerkük'ün eski tarihi, Mukryan 2008 : 32

146 - Goran İbrahim Salih, Osmanlı döneminde 1876-1909,, Kerkük 24

147 - Cemal Reşit, Kerkük'ün eski tarihi, Mukryan 2008 : 55

148 - Futuh buldan, 1957-S407

burası da Kürtlerin toprağıdır.

Mesut Abdulhalik'in Kerkük Kimliği adlı kitabında, coğrafyacı gezginlerin Kerkük hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

- 1.İslam Dünyasındaki gezginlerden İbni Batuta bu bölgelerde oturan Kürtleri gördüğünü söylemiş. İbni Batuta, Tahife el-Ensar Hıraib el-Emsar adlı kitabınının 208. sayfasından şöyle demektedir: "İsfahan'ı ziyaret ettiğimde yollarda yoğun olarak Kürt çadırlarını gördüm."¹⁴⁹
- 2.Kalkaşandi, Nihayet el-Arab Fi Ansab el-Arab adlı eserinde Kürtlerin 20 yerde varlıklarını koruduklarını ve bu yerler arasında Bilad Kerhini (Kerkük) ve Dakuk'un bulunduğu işaret eder.
- 3.İbni Hukl 977, Yakut Hamevi 1178
- 4.İbn Mehlel, Kazvini, Ebu el-fida 1331 (732 Hicri)
- 5.İbn Fazıl el-Umri, İbn Haldun,1406
- 6.İstahri 957 (346 Hicri)

Bu yazarlar Cebel Hamrin'in kuzeyinde bulunan Kürtler hakkında söz etmiş ama Türkmen ve Araplardan bahsetmemişlerdir.

Bu Kürt olmayan gezginlerin eserlerinden İslamiyet döneminde Kerkük'ün Kürdistan'ın bir parçası olduğu ve Kürtlerin bu şehrin çoğunluğunu oluşturduğu görülür. Ama bu durum bizim diğer milletlerin bölgede yaşadıklarını inkar ettiğimiz ve onların tarihini sildiğimiz anlamına gelmez. Muhakkak bu bölgede Kürt olmayan birçok halk hüküm sürmüştür. Arap ve Türkmenler de bu halklar arasındadır. Ama onların da bunu gözeterek Kürtlerin haklarını inkar etmemesi gerekir. Bilimsel olmayan bir mantıkla hareket edersek İspanya'nın güneyi ve Endülüs'ün Araplara ait olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Araplar orada hüküm sürdüler. Aynı zamanda İstanbul ve Adana'nın Türklere ait olmadığını dile getirebiliriz. Çünkü oralarda çok sayıda Kürt yaşamaktadır!

Kerkük'ün bir dönem Medlerin egemenliğinde olduğunu unutmamak lazım. Asurlara karşı Babil İmparatorluğu ile anlaşılan

149 - Kerkük'te egemenlik ve hüküm sürdüren tarihi hakkında daha fazla bilgi için: Pişko Tahir Ağçeleri, Kerkük Şehri 1917-1925 S21-42 eserine bak.

Medler, Asurların başkenti olan Musul'u kontrol ederek bu güçlü imparatorluğa son verdiler. Medler Kerkük'e (Ki Herk) diyordu.

Yakut Hamevi Kerkük için Kerhin adını kullanmış ve şehir hakkında şu ifadeye yer vermiştir: "Bir tepenin üzerine kurulmuş olan bu şehir Erbil ile Dakuk arasında yer almaktadır."

Kerkük'e 10 mil uzaklıkta yer alan Tırkalan köyünde bulunan bir tablette, bölgenin Kaşilerin sınırları içinde yer aldığı belirtilmiştir. Bazı tarihçileri Kürtlerin ataları olarak gördüğü Kaşiler M.Ö. 1600 yılında Babil'i kontrol etmişlerdir.

Kısaca Kerkük ismi tarihte köklü bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Arap ve Müslümanlar bölgeye Bacirmi ya da Germik demişlerdir. Sonra bu isim giderek değişmiş önce Kerhini, sonra da Bacirmi ismi kullanılmıştır.

16. yüzyılın ilk yarısında, Kürdistan'ın güneyinin birkaç bölgesi, 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran savaşından sonra Osmanlı imparatorluğu'nun egemenliğine geçti. Osmanlı yönetimi bu bölgenin büyük kısmında Şehrizer adlı bir eyalet oluşturdu. Eyaletin ilk merkezi Şehrizer'daydı ve Zalm kalesi eyaletin başkentiydi. Ama sonra Osmanlılar eyaletin başkentini Gülamber'e taşıdılar. 16 yüzyılın sonlarında Osmanlılar bir kez daha başkenti Gülamber'den Kerkük'e taşıdılar. Böylece Kerkük, Şehrizer eyaletin merkezi oldu ki bu değişimler Şerezor ve Kerkük için tarihi bir dönüş noktası olarak bilinmektedir. Bu taşınmanın sebebi eyaletin eski merkezi olan Gülamber'in İran'a yakın olmasıydı. Bu durum da bölgeyi Osmanlı ve Safevi savaşlarının bir sahnesi haline getirmişti. İran ile yaşanan savaşlardan dolayı eyaletin merkezi Kerkük'e taşındı ve Şehrizer bölgesinin idari yapısı değişti.¹⁵⁰

Şehrizer eyaleti 1779 yılına kadar devam etti ve sonra Basra şehri ile Bağdat eyaletine bağlandı. Büyük Süleyman Paşa'nın hükümlürlüğü döneminde, 1849 yılında Şehrizer eyaleti bir kez daha kuruldu. Eyaletin livaları Kerkük, Süleymaniye ve Revanduz'dan oluşmaktaydı. Kerkük eyaletin merkeziydi. Ama bu böyle devam etmedi ve bir kez daha Kerkük ve Şehrizer Bağdat'ın bir parçası

150 - Dr. Bahtiyar Sait Mahmut Şiwani: Osmanlı döneminde Kerkük ve Şerezor Eyaleti. <http://www.gulan-media.com>.

oldular. Halbuki Şehrizer eyaleti 17. yüzyılın en büyük eyaletlerinden biri olduğu bilinmektedir.¹⁵¹

Dr. Fazıl Beyat, Kerkük ve Erbil'in Şehrizer eyaletinin parçası olmadığını ve çoğunluğunun Türkmen oluşturduğunu iddia etmesine rağmen, Şehrizer'un tarihine ilişkin belgeler ve Osmanlı'nın İdari belgeleri bu iddiaların tam tersini göstermektedir. Şehrizer eyaleti, Kerkük ile beraber uzun bir dönem Baban emirliğinin yönetimindeydi. Şehrizer ve Kerkük'ün isimleri çoğu zaman birlikte anılmışlardır. Uzman doğubilimciler Minorsky ve Bosword, İslam Ansiklopedisi'nde Şehrizer'un İslamiyetten önce Germaye (Kerkük) eyaletinin tarihi, kültürel ve etnik bir parçası olduğunu söylemişlerdir.

Minorsky ve Bosword konu hakkında şunları yazdı:

Sonunda Erdelan'ın egemenliği Şehrizer'da silindi ve bundan böyle Şehrizer Babanların egemenliğinin bir parçası olup İstanbul tarafından yönetildi. 18. yüzyılın başlangıcında İbrahim Paşay Baban Erbil, Köysancak, Şarbar, Revanduz, Herir ve Gülamber bölgelerini birleştirerek Kürdistan'da Şarbar'un bir parçası olan Baban emirliğini genişletti.¹⁵²

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunnamesinde Osmanlıların Irak'ı hükmettiği dönemde Kerkük'ün Şehrizer eyaletinin bir parçası olduğu belirtilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman, 1534 yılında Bağdat'ı Safevilerden almak için başlattığı seferde Kerkük'ten geçti ve Türklerin hakimiyetini güçlendirmek için bazı Türk ailelerini Kerkük'e yerleştirdi. Osmanlılar İdare mevkilere bu aileleri (Babaniler) yerleştirdi.¹⁵³

Ünlü Osmanlı gezgini Evliya Çelebi 1655 yılında Kürdistan'dan

151 - فاضل بيات , الدولة العثمانية في المجال العربي - دراسة تاريخية في الأوضاع الإدارية / مطلع العهد العثماني- أواسط القرن التاسع عشر من مركز دراسات الوحدة العربية بيروت 2007. ص ص 348-350.

152 - V. Minorsky-C.E. Bosworth], Şhahrazür ,[http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/shahrazur-SIM_6772?s.num=17&s.q="+S%CC%B2h%C%B2ahriz%C5%ABr](http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/shahrazur-SIM_6772?s.num=17&s.q=).

153 - Goran İbrahim Salih, Osmanlı döneminde Kerkük, 1876-1909 32-33

geçmiştir. Evliya Çelebi Bağdat'tan Kürdistan'a geçtiği zaman şöyle yazar: "Bu yoksul derviş, Yusuf Kethüda ile Kürdistan topraklarında Şehrezul hakkında bilgi verir: Şehrezul, Luristan ve İmadiyye (Amediye) ülkesinden geçtik." Evliya Çelebi yolu üzerindeki şehir ve kalelerden tek tek bahsetmiştir. Kürdistan'da olan kaleler hakkında yazan Evliya Çelebi'nin el yazı metninin 184. sayfasında Kerkük kalesi hakkında yazmış ve bu kaleyi Şehri Zor Kerkük'ü olarak kaydetmiştir.¹⁵⁴

Merkezi Kerkük olan Şehrizer eyaletinin güney sınırını Bağdat, kuzey sınırını Musul eyaleti ve Amediye emirliği oluşturuyordu. Eyalet kuzeyde Hakkari ve Azerbaycan'a kadar, doğuda ise İran'a kadar uzanıyordu. Bu eyalete bazen Kerkük eyaleti deniliyordu. Kerkük'ün 20'den fazla sancağı bulunuyordu. Başkenti Kerkük olan bu sancakların sayısı artmaya başladı. 1735 ve 1739 yıllarında olmak üzere iki kez Kerkük'e gelen Fransız gezgin Otter bu konuda şunları yazmıştır: "Kerkük Şehrizer'un başkentidir. Şehrizer ise Kürdistan'ın ve Şehrizer hükümetinin bir parçası olup 32 sancaktan oluşmaktadır."¹⁵⁵

Bu eyalet ilk önce Loristan eyaleti idi. Eyalet sonra bağımsızlığını kazandı. Bağdat ve Musul eyaletleri ile bağıını koparan eyalet Osmanlının diğer eyaletleri gibi İstanbul'dan ve İstanbul'dan tayin edilen vali tarafından yönetiliyordu. Bu durum 16. ve 17. yüzyıllara kadar devam etmiştir. 17 yüzyılın sonlarında Baban emirliğinin güçlenmesi sonucunda Kerkük bir kez daha çatışmalara sahne oldu. O dönemde Baban emirliği Süleyman Paşay Bebe tarafından yönetiliyordu.

Süleyman Paşa Bebe Kerkük'ün Dirne, Zengene, Herir, Köysançak, Erbil ve Karadağ sancaklarını ele geçirdi. Süleyman Paşa Bebe Şehrizer'un valisi Dilaver Paşa'yı da öldürdü. Baban emiri Kerkük'ü ele geçirerek bölgeyi kendi egemenliğine katmak istiyordu. Süleyman Paşa Bebe, 1689 yılında Şehrizer bölgesini ele geçirdi. Şehrizer valisi Dilaver Paşa bölgeyi savunmak istedi ve Baban

154 - Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde S184-4.Cilt,
Dr. Bahtiyar Sait Mahmut Şwani: Kerkük ve Şarezor eyaleti, Osmanlı döneminde <http://www.gulan-media.com>

155 - S 49-348

emiriyle savaştı. Bir yıl sonra Dilaver Paşa, Süleyman Paşa Bebe tarafından öldürüldü. Böylece Kerkük Baban emirinin egemenliğine geçti. Bunun üzerine Bağdat Valisi Hasan Paşa, İstanbul tarafından Kerkük Mütesellimi olarak tayin edildi. Bu atama durumu sakinleştirmek için yapıldı. Osmanlı ve Safevi anlaşmasının sonucunda Süleyman Paşa Bebe'nin direnişi 17. yüzyılın son yıllarındakıydı.¹⁵⁶

Kerkük, 1879 yılına kadar Şehrizer'ın merkeziydi. Vilayetin merkezi daha sonra Musul'a taşındı. Şeyh Rıza Talabani bu durumu Türkçe yazmış olduğu bir şiirinden şöyle dile getirmiştir:

“Musul oldu vilayet, Nâfi Efendi Vali, veylun lekum reayet, çulpaşu ahali.”

Şiirden de anlaşılacağı üzeri Musul vilayet merkezi, Nâfi Efendi ise vali olmuş. Çok baskıcı olan Nâfi Efendi önce Kerkük valisi ya da üst düzey bir yetkili olabilir. Daha önce Şeyh Rıza bir şiirde Kerkük bölgesi ve Baban Emirliği hakkında şunları yazmıştır:

Hatırlıyorum Süleymaniye Baban'ın dar-ül mülki idi

Ne Acem'in mahkûmu, ne de âli Osman'ın emir kuluydu

Şeyh, molla ve zahid sarayın kapısında dizilirlerdi

Seywan tepesi hacet erbabının metafi kabesiydi...

Şeyh Rıza 30 yaşındayken ilk defa İstanbul'a gider. Behdinan bölgesinde bulunan Birifkan köyünden geçer. Orada Şeyh Rıza'nın babası, Şeyh Abdurrahman Halis'in arkadaşı olan Şeyh Nureddin Birifkani'nin mezarı bulunuyordu. Şeyh Rıza orada yazmış olduğu Farsça bir şiirde şöyle der: “Ben Şahrizor vilayetinden geldim, Rum ülkesine gidiyorum.” Bu şiire göre o dönem Kerkük, Şehrizer vilayetinin merkeziydi. Bizde şimdi de Türkiye'ye “Rum ülkesi” diyenler var. Bu merkez 1879 yılında Kerkük'ten Musul'a

156 - Dr. Bahtiyar Seit Mahmud Şıuani: Osmanlı döneminde Kerkük ve Şarezor eyaleti
<http://www.gulan-media.com>.

taşınmıştır. Bu konuda bir çok tarihi belge ve kanıt bulunmaktadır. Bunlardan biri 1794 yılında Fransa'da çizilmiş ve Londra'da yayımlanmış bir haritadır. Bu haritada Kerkük Kürdistan'ın tam merkezinde yer alır ve Kürdistan iki parçadır: Osmanlılara bağlı olan parça ve Kacarlara bağlı olan diğer küçük kısım.¹⁵⁷

Gezginlerin eserlerinde ve dünya ansiklopedilerinde Kerkük'n Krdistaniliği:

Britanya Ansiklopedisi'nde Kerkük'n Krdistaniliği konusunda şu ifadelere yer verilmiştir: "Kerkük Irak'ın kuzeyinde yer alan bir şehirdir. 145 mil (223 kilometre) Bağdat'ın kuzeyinde olan şehir milli başkenttir ve demiryolu ile Bağdat'a bağlanmıştır. Irak Kürdistan bölgesindeki Zagros dağlarının yakınında yer alır."¹⁵⁸

Danimarka Ansiklopedisi Kerkük hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Kerkük petrolü olan bir şehirdir. Irak'ın kuzeydoğusunda yer alan şehir Kürdistan'ın bir parçasıdır ve 250 kilometre Bağdat'tan uzaktır."

Alman Ansiklopedisi, Kerkük'n tanıtımından sonra şu ifadeye yer vermiştir: "Kerkük tarihsel olarak Kürdistan'a bağlıdır. Kürdistan ve Irak 1638 yılında Osmanlı egemenliğine geçti. Birinci Dünya Savaşı'nda ise söz konusu bölge İngiltere'nin kontrolüne geçti.

İslam Ansiklopedisi ise Kerkük hakkında şunları yazmıştır: "Bu bölgenin gerçek egemenliği Erdelan bölgesindeki yerel Kürt liderlerindeydi. Osmanlı Devleti şehrizer'daki paşaları üzerinden şehirde hakimiyet kurdu."

1912 yılında yayınlanan Musul Vilayeti'nin 5 nolu Salnamesin-

157 - <http://www.khaktv.net> - <http://kurd1.ir/>

158 - 31. A. Clment, "Excursion dans le Kourdistan Ottoman Mridional de Kerkout à Ravandouz," Le Globe. Journal Gographique organe de la Socit de Gographie de Genve pour ses Mmoires et Bulletin, t. V, fasc. 3, (1866): 198-200.

de Kerkük nüfusu 94.588 kişi olarak gösterilmiştir. Aynı sayımda Kerkük'ün merkez nüfusu 41.137 olarak tespit edilmiş, bölgede Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu, Arap ve Türkmenlerin nüfusunun ise Kürtlerden sonra geldiği kaydedilmiştir.

1774 yılında Kürdistan'dan geçen Fransız yazar Jean Onara, Kerkük hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: "Kerkük Şehrizer'un başkenti olup Kürdistan'ın bir parçasıdır."

Alman yazar Dr. Roher 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Kürdistan'ı gezip yazdığı Bağdat Yolu adlı bir kitabında şu ifadelerle yer vermiştir: "Bizzat kendim Kerkük'ün petrol kaynaklarını ziyaret ettim. Baba Gurgur'u ve şehrin etrafında bulunan kaynakları gezdim." Burada yazar Kerkük'ten Kürdistan'ın bir parçası olarak bahsetmiştir.

Türk alim ve gezgini Şemseddin Sami, Kamus'ul Alam adlı kitabının 5. cildinin 3845. sayfasında Kerkük hakkında bilgi vermiş ve şehrin nüfusunun 30.000 olduğunu yazmıştır. Yazar nüfusun dörtte üçünün Kürtlerden ve dörtte birinin ise Arap ve Türkmen gibi azınlıklardan oluştuğunu söylemiştir. Şemseddin Sami ayrıca şehirde 760 Yahudi'nin ve 460 Keldani'nin yaşadığı bilgisini vermiştir.

Aynı şekilde Ali Cevat, Memaliki Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lugatı adlı kitabında şu bilgiye yer vermiştir: "Kerkük Şehrizer sancağının merkezidir."

Çirnik adıyla bilinen Rus mühendis Yusib Yusuf (Çirnik) 1872-1873 yıllar arasında gerçekleştirdiği Kürdistan gezisinde Kerkük'e de uğramıştır. Rus mühendis Kerkük'ün nüfusunun yaklaşık olarak 12.000 ila 15.000 civarında olduğunu yazmıştır. Yazara göre 40 Ermeni aile hariç, Kerkük'te oturanların tamamı Kürttür.

Türkmenlerin Irak'a gelişi:

Türkmenlerin genel olarak Irak'a ve özellikle de Kerkük'e gelişi hakkındaki bilgilere Türk tarihçisi ve şimdi Celal Bayar Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Sayın Prof. Dr. Sinan Marufoğlu'nun kitabında rastlanmaktadır. Osmanlı Döneminde Kuzey Irak adlı kitabının 54. sayfasında Sinan Marufoğlu Türkmenlerin ilk gelişinden bahsetmiştir. Yazar birçok Türkmen tarihçisi ve uzmanın görüşlerinden faydalanarak Türkmenlerin Irak'a gelişi tarihinin Emeviler dönemine (674 Miladi, 54 Hicri) dayandığını belirtmektedir. Emevilerin başkomutanı Ubeydullah Ziyadoğlu iki bin Türkmen askeri Buhara'dan Basra şehrine, siyahilerin başlatmış olduğu ayaklanmayı bastırmak için getirmiştir. Böylece İslami devletlerde yaşanan tarihi olaylara bağlı olarak Irak'ta Türkmen sayısı giderek artmış ve günümüze ulaşmıştır.

Eski tarihlere dönecek olursak, şehirde Türk ve Arap adı görülmez. 19. yüzyılın yarısına kadar, Kerkük nüfusunu ağıklayan herhangi bir belge veya bilimsel kaynak elimizde yoktur. Ama 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kerkük'ü gezen doğubilimci ve gezginlerin yazdıkları eserler ve Osmanlı devleti kaynakları Kerkük nüfusu hakkında bilgiler verilmiştir. Ama saygıdeğer hocam Dr. Cebar Kadir'in de dediği gibi bu kaynaklar birebir bilimsel bilgi kaynağı olarak kullanılamaz. Çünkü gezginlerin verdiği sayılar genel bir sayımdan alınmamıştır. Bu birinci nokta.

İkinci nokta, Kerkük'e gelen gezgin ve doğubilimcilerin ancak bir kaç gün şehirde kalmış olmasıdır. 15-20 günlük bir sürede bile şehirde genel bir sayım yapmaları imkansız görünüyor. Çünkü genel bir şekilde sayım ve etnik grupların oranını çıkarmak için daha çok zamana ihtiyaç vardır.

Üçüncü nokta ise sayımların rastgele yapılmış olmasıdır. Sayımı gerçekeştirenler, şehrin çarşısına giderek oradaki halklara bakarak etnik unsurları ve oranları kaydetmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında nüfus sayımları yapılmıştır. Çirnik olarak bilinen Rus gezgin Yusıb Yusuf, 1872-1873 yılları arasında gerçekeştirdiği Kürdistan seyahatinde Kerkük'ü de ziyaret etmiştir. Çirnik, Ker-

kük'ün nüfusunu 12.000 ila 15.000 olduğunu yazmış ve şehirde Kürtlerin çoğunluk oluşturduğunun altını çizmiştir. Ona göre Kerkük'te Kürt olmayan sadece 40 aile vardır ki onlar da Ermeni'dir.

Baron Eduard Noda ise Kerkük'ün nüfusu hakkında şunları söylemiştir: "Türkiye'de gördüğüm raporlara göre, Kerkük'ün nüfusu 17.500'dir. Bu sayının 4.500'ü devlete bağlı askerdir." Burada devlete bağlı askerden kasıt, Kerkük'te yaşayan Türk veya Türkmen askerlerdir ki bu askerler daha önce şehre getirilmişlerdir. Demek ki o zamana kadar bu askerler Kerkük halkı olarak kayıtlara girmemişler.

Bölgeyi egemenliği altında bulunduran güçlerin değişimine rağmen çoğu zaman Kürt komutanların bu şehre hükmettikleri görünmektedir. Osmanlı belgelerinde de Erdelan ve Baban emirlerinin Kerkük'e hükmettikleri görülmektedir. Kürdistan şehirlerinin çoğunda Osmanlı üsleri vardı ve Kerkük kışlası bu maksatla oluşturulmuştu. Kerkük, askeri yetkililerin toplandığı bir merkez olarak görünüyordu. İdari yetkililer de Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. Görüldüğü gibi 1873 yılında Kürtler hariç hiç kimseden bahsedilmiyor. 1895 yılında ise Kerkük'ün dörtte birinin Kürt olmadığı söylenmektedir. Çoğu zaman unutulmuş başka bir konu var. Kerkük'teki Osmanlı askerleri ve devlet yetkilileri şehrin sakinleri olarak nüfus sayımında yer almamışlardır. Çünkü onlar yabancı bir halk olup askeri veya idari görevleri bittiği zaman Kerkük'ü terk ediyorlardı.

Arap ve Türkmen'in Kerkük'e gelişi

Genel olarak Kerkük bölgesinde iki Arap aşireti vardır: onlar da Tikriti ve Ubedi aşiretidir. Tikritiler 16. yüzyılda Suriye'de 4. Sultan Murat ile beraberdiler. Bunun sonucu olarak Kerkük'ün güneybatısı ile Tikrit arasındaki köylere yerleştirildiler. Bu aşiret krallık döneminde Ciburi ve Ubedi gibi aşiretlerle birlikte Kerkük'e yerleştirildiler. Ubedi aşireti ise Musul'da sorunlar yaşadık-tan sonra Yasin Haşimi'nin hükümeti döneminde, 1935 yılında Kerkük'e gelip Havice'ye yerleştiler.¹⁵⁹

Nibras Kazımi, Irak Kürt Meselesi adlı kitabının ikinci bölümün-de krallık döneminde gerçekleştirilen Araplaştırma politikasının fiili uygulananından bahsetmektedir. Kitapta öncelikle Ubed aşiretinin yerleştirilmesinden bahsedilmiştir. Buna göre diğer Arap aşiretleri Havice'de yerleştirilmiştir. Ubediler 400 yıl önce Nec-de'den Cezire'nin bir bölümü olan Şengal dağının kuzeyine göç edip sonra da Kerkük'e gelmişlerdir. Şammarlar ise Arap yarımadasından bu bölgeye gelmişler. Şammarlar Ubedileri Havice Ovası'na itmişler. Sonra Ubediler de Azza ve Beyatları Kerkük'e doğru itmişti. Söz konusu aşiretler de Kerkük'e gelmek zorunda kalmışlardır. Onlardan bazıları Türkmenleşmişlerdir. Krallık döneminin başlangıcına kadar Ubediler bölgede resmi bir varlığa sahip olmamışlardır.¹⁶⁰

Türkmenlerin gelişine baktığımızda, Türkmenler atalarının Irak'a Emeviler, Abbasiler ve İslam Fütuhâtı döneminde geldikleri ve özellikle de Selçuklular döneminde de Kerkük'te yerleştikleri görülmektedir. Selçuklular, Tuğrul Bey liderliğinde 1055 yılında Irak'a gelip 63 yıl hüküm sürdüler. Irak tarihçisi Abdurrezzak Husni'ye göre Irak Türkmenleri 4. Sultan Murat'ın ordusunun bir bölümüydü, Osmanlı'nın Irak'ı ele geçirmesinden ve Safevilerin bölgeden gitmesinden sonra (1638 yılında) eyaletler arasındaki

159 - يناقش استاذي الفاضل جبار قادر حملات التعريب بدقه الباحث والاكاديمي النزيه كركوك : قرن و نصف من التتريك و التعريب, المنشور في (الملف العراقي) , العدد 99 , اذار 2000 , ص 46-42؛ وكذلك بحثنا الموسوم , السياسات الحكوميه في كركوك خلال العهد الملكي (1921 - 1958) , في كتاب: كركوك , مدينه القوميات المتأخيه , لندن 2002 ص 151-189 , نوري الطالباني , كركوك , ومحاولات تغير واقعها , ص 7 , لندن 1997

160 - بقلم نبراس الكاظمي / القضية الكردية-العراقية من خلال أربعة كتب (4-2) الجزء الأول والثاني الصادر سنة 1946 عن مطبعة الزمان ببغداد, <https://www.alhurra.com/a/iraqi-kurdish-story/400801.htm>

yolları korumakla görevlendirilmişlerdir.¹⁶¹ Türklerin Irak'taki nüfuzunun artmasından ve Bağdat'ı 1115 yılında ele geçirmelerinden sonra Tuğrul Bey egemenliğindeki sınırlar Musul, Erbil, Kerkük gibi şehirlerin yer aldığı Mezopotamya'yı kapsadı. Bu durum da Musul, Erbil ve Kerkük'te birçok Türkmen devlet ve emirliğin oluşmasına neden oldu. Osmanlı Devleti doğmadan 2 yüzyıl önce bu bölgeler Türkmenlerin kontrolündeydi. Bu Türkmen emirlikleri Osmanlı Devletinin birer parçası oldular. Zamanla Türkmenler Kerkük'ün önemli bir etnik grubunu oluşturdular

Osmanlılar döneminde Kerkük, Şehrızor eyaletinin bir parçasıydı.¹⁶² Osmanlılar yaklaşık olarak dört yüz yıl Kerkük dahil olmak üzere Irak'ı yönettiler. Kerkük idari bakımdan Musul'a bağlı bir şehirdi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Kerkük Şehrızor'a bağlı bir idare idi ve Osmanlı'nın yıkılışına kadar kadar vilayet olmadı. İngiltere 1918 yılında Irak'ı işgal ettikten sonra Kerkük, 1921 yılında Irak Krallığı'nın bir parçası oldu.

Irak'ta İngiliz ve Krallık dönemi

1921 yılında Irak hükümetinin birinci kabinesi oluştuğunda, Kerkük ve Musul Vilayeti'nin durumu henüz netlik kazanmamıştı. Bundan dolayı 1917-1925 yılları arasındaki dönemde Kerkük'ün İngilizlerin doğrudan iktidarı altında olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan 1919 yılında başlayan Şeyh Mahmut Devrimi'nden de bahsetmeliyiz. Bu devrim sonucunda İngilizler, Kürtlerin yerel egemenliğini tanımak zorunda kaldılar. Ama onlar Şeyh Mahmut'un Kerkük'ü de birinci Kürt hükümetinin sınırlarına dahil etmek istediğini biliyorlardı. Açıktır ki İngilizler daha önce Musul Vilayeti'ni Irak'a dahil etmeyi planlıyorlardı. Bunun için Şeyh Mahmut'un planını hazmedemediler. Bu nedenle Şeyh'i yakalatarak Hindistan'a sürgün ettiler. Sonra da devrimci baskı nedeniyle Şeyh Mahmut'u geri getirdiler. Şeyh Mahmut 1922-1924 yılları arasında ikinci kabineyi oluşturarak bir kez daha Kerkük'ü hükümetinin sınırlarına dahil etmek istedi. Şeyh Mahmut Ker-

161 - Turkmenerlerin Rolu Irakta Nasıl Okunmalı...

162 - Abbas İzzavi, Tarih Al-Irak işgallar arasında, 5. Bölüm s.104

kük yakınlarındaki Çemçemal'e kadar olan bölgeyi egemenliğine kattı. Ama Kerkük merkezini alamadı.¹⁶³

İngiltere'nin Kerkük'ü Kürdistan'dan koparmaya çalışmasına rağmen, bazı belgelere göre İngilizler Kerkük'ün Kürdistanlı olduğunu biliyorlardı. İngilizler 1919 kışında etnik grupların oranına göre Kerkük İl Meclisi'ni kurdular. Meclis 6'sı Kürt, 3'ü Türkmen ve birer Arap, Hristiyan ve Yahudi olmak üzere toplamda 12 üyeden oluşuyordu.

1921 yılında Kürtler genel olarak Irak'ın krallık şeklinde yönetilmesine karşı oy kullandı. Kerkük'teki bir İngiliz komiser bu konuda raporunda şunlara yer verdi: Kürtler, Kerkük'teki oyların çoğunluğuna sahiptir. 1919 yılında Kerkük'teki Kürt temsilcilerin çoğu şehrin bağımsız Kürdistan'a dahil edilmesinden yana tavır sergiledi. Onlar Şeyh Mahmut'un Kerkük planının gerçekleşmesini istiyordu. İngiliz siyasi komiseri Edmonds, Şeyh Mahmut'a karşı çıkmak için her yolu kullanmasına rağmen, bu konuda şunları söylemiştir: "Hanedanlar Kerkük idaresinde çoğunluk oluşturmasına rağmen, aslında Kürtler şehrin çoğunluğunu oluşturur. Kerkük hanedanlarının çoğu Türkmen. Ama Nefzi ve Terzi hanedanları gibi bir çoğu da Kürt asıllıdır."¹⁶⁴

2007 yılında Qeys Qeredaxi tarafından yapılan bir araştırmada şöyle denilmektedir: "Bu araştırmaya göre, Araplaştırma hamlesinden öncesinde, Kerkük'teki Kürtlerin oranı yüzde 75-80 civarındadır."

163 - Othman Ali, «British Policy and the. Kurdish Question in Iraq: 1918-1932» (Ph.D. Dissertatii, University of. Toronto, Toronto, 1992).

164 - KURDS TURKS & ARABS. Home. POLITICS, TRAVEL & RESEARCH IN NORTH-EASTERN IRAQ.. LONDON: First Edition 1957.p.266.

Sonuç:

Bu araştırmada Kerkük'ün Kürdistanî bir şehir olduğu sonucuna varıyoruz. Asurlar döneminden önce kurulan bu şehrin nüfusunun çoğunluğu tarih boyunca Kürtlerden oluşmuştur. Diğer etnik gruplar olan Türkmen, Arap, Keldani, Yahudi ve Hristiyanlar ikinci ve üçüncü derecede yer almışlardır. Özellikle Türkmen ve Arap kardeşlerimiz farklı dönemlerde ve farklı olaylar sonucunda bu şehre yerleştiler.

Bu şehrin Kürdistanî olduğu gerçeği yabancı kaynaklarda, Kanuni Sultan Süleyman'a ait Kanunname'de, Osmanlı'nın devlet yetkililerinden olan seyyah Evliya Çelebi'nin eserlerinde görölmektedir. Evliya Çelebi, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde şehre gitmiştir. Evliya Çelebi zaman zaman Sultanın özel temsilcisi ya da Van valisi Melik Ahmet Mustafa'nın temsilcisi olarak çalışmıştır. Çelebi, Kerkük'ün Kürdistanî oluşu hakkında birçok gerçeği ortaya çıkarmıştır. Ansiklopediler, birçok ünlü yabancı yazarın yazdığı metinler bu sözümüzün kanıtıdır.

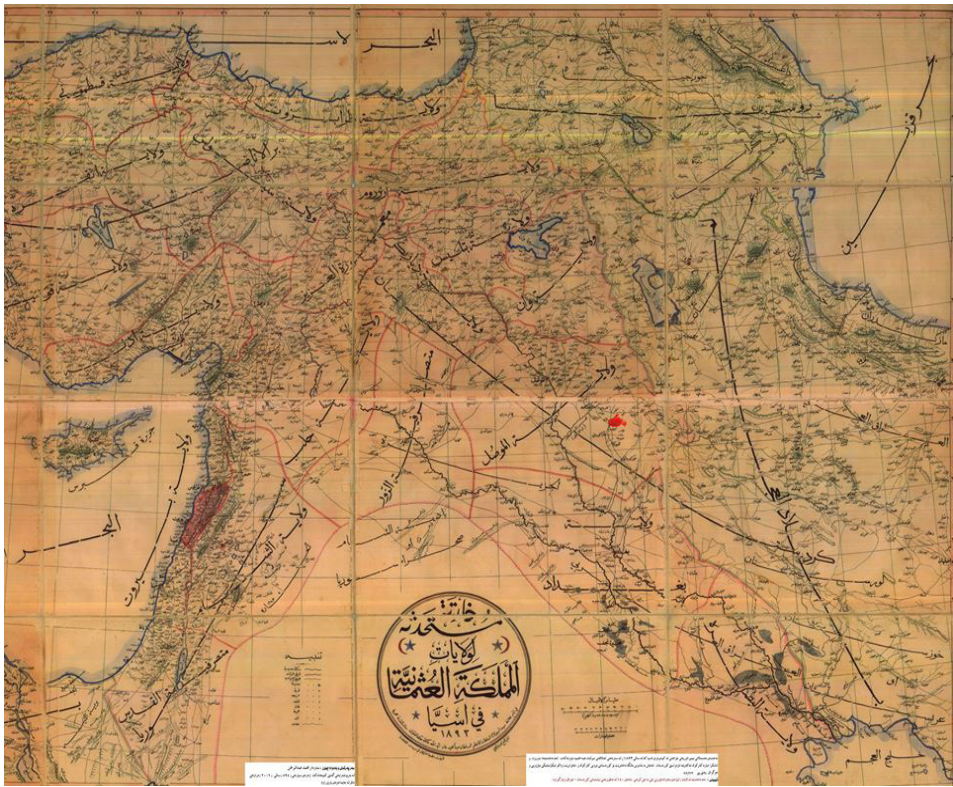
Kaynakça

- Dr. Bahtiyar Şiwani: Osmanlı döneminde Kerkük ve Şarezor eyaleti
<http://www.gulan-media.com>
- Sinan Marufoğlu, Osmanlı Döneminde Kuzay Irak 1831-1914, İstanbul: Eren yayıncılık, 1998, s. 54.
- William Benton & Helen H.B.Benton, Encylopedia Britannica, 15 Edition, Printed in USA, 1974, p. 834.
- Evliya Çelebi-el yazısı , 4. cilt, S184
- Musul Eyaleti Salnamesi (1330 Hicir / 1912 Miladi) s. 229
- Osmanlı belgeler (BOA. I__DEH_00203) burada Babani Kürt emirleri bahseder.
- Cemal Reşit, Kerkük'ün Eski Tarihi, Mukriyan, 2008
- Dr. Cebar Kadir, Dr. Nuri Talabani ve M. Celal Cevher'in XAK sitesindeki röportajı. <http://www.khaktv.net> ve <http://kurd1.ir/>
- Futuhu'l buldan, Selah Muncid, Kahire 1957, s.407, Pişko Hama Tahir'den alıntı.
- Kameran Kexwa, Nuzi Metinleri Işığında Kerkük, 2007
- Kürt ve Kürdistan, Tarihteki İlk Türk Ansiklopedisinde Kerkük. "Kamus alam-şemseddin Sami" M. Emin Bozarıslan Osmanlıcadan Türkçeye çevirmiş. Ahmet Takane Kürtçeye çevirmiştir. 1. baskı, Erbil, 2008.
- Goran İbrahim Salih, Osmanlı Döneminde Kerkük, 1876-1909

-مجموعه باحیبن: کرکوک مدینه القومیات المتأخیه, گ1, محفوظه مرکز کربلاو للبحوپ و الدراسات, لندن, مملکه ممتحده, 2002

Ekler:

İkinci Abdülhamit Döneminde Kürdistan Eyaleti'nin haritası

Ek (1): Evliya Çelebi'nin Kürdistan'dan bahsettiği el yazısı

برعاده ایالت بغداد بهشت آباد حدود عیب شام اولوب شهرة زول ایالتی حدینه قدم بصقده مرتضی پاشا افندیست عیاریه
 حاکمکند زختر یا کیزه اخترن طلب آنکذا (ح) قطار قطار کوی افمشه فاخره و کونلون سلاح زریجهت نادره و اون عدد کیمیا
 اسپتازی حسان آتلر ایله اؤروس من سفنگنا به ایکی بیکناد تم تصیر ایدوسر کوهدا البری عیادیه حاکمکه مطرقه بانته و ده کله
 و جزیره بکنسه و حریر بکنسه و لوز شاز حاکم سلیمان بکه و سایر امرای کمر ادک هر برینه مرتبه اینه کوره و تحف و اوزره هدیا کوندمه و
بوحقیقین تفصیر دخی یوسف نقیذ ایاله دیار کورستانده

شهره زول کورستان و عیادیه اولکده سنه کتدی کیم نالکله بالدر
 اوله حدود عیارتین جانب شماله ساعتده مردوز اسم صحرایچره نهر شطرن بعد بی حاصل کند قرا سوز وهور و آبادان سوز
 صوستر زمین یا بستر ایچره شدت حاز چیکرک **ولایت شهره زولده** خان حسنیان بر و ایدره کار کورینا برخان عیاد جانب
 اطرافنده عیارتین یوقدمر جمله فرخیله لهنزله مکت ایدوب اولکجه هر ای فرخنده خاب راحت کور مدک ایدنینه حاکم شاه **۹۹** ساعت

اوصاف قلعه هاوار ۹۹۹ م تاختنده بوقلعه عبدالله بر حضرت عمران الخطاب بنالته شد کم حضرت محمد نصکره
 بوملک عبدالله بن عمر عظیم الشان پادشاه زری شان اولوب دیار بصره و بغداد و مدین و شهره زول و موضوله مالک اولوب
 کولعه آرا بر شاه دلار اولدوغند مروان حمار اوغلی عبدالملک شام جنت مقام شاه اولکن مرقوم عبدالله ابن عمر ک دیار بصره
 و بصره و حلسه و عیالنه و عیاقوه مالک اولوب حواره قلعه سن شهره زول تاختنده بنا آتدیکن عبدالملک ابن مروان حمار
 استقام ایدوب شامدت عسکر عظیم ایله عبدالله ابن حضرت عمر اوزره کلوب هواره قلعه سیالکنده جنک عظیم اولدوغند

هواره قلعه سی کور دعب برکته هواره حواره دیوب دال صانور عیاد اولوب عبدالملک ابن مروان ک جیس منجوسنه بر صانور
 عمدت اوزوب قلعه هواره کمر و انبیا نند خلاضت کلاشچون هواره قلعه سی دیزلر مقدمه اسمی لسان کرا کدی کور کما
 در اول جنک عظیمین صکره قلعه هواره نایله مشهور افاق بر قلعه

در بعده بوقلعه بنا ایدن عبدالله ابن عمر ابن
 لخطایچری حجاج ایدوب دیار شمش اوزره واروب عبدالملک ابن مروان ایله نبرد عظیم ایدوب عبدالملک منهنز مر ایدوب عبدالملک
 یزید و مروان میان سکن اولدوخی کلین فاغله نینه فرار ایدوب منز کور عبدالله ابن عمر شهر مشامدن اولقدر مال خزان و غنایم

الکیم دلاله تعمیر اولماز بیده منضم و مضطر دیار شهره زولده بوهواره قلعه سنه کله شامک مالغیا ایله دیار شهره
 زوی اولکده اوزر ششانی نماز ایدوب کونین کونه شهرت بولوب مالک آنز ملک توانا اولوب حتی اولقدر مالدار اولدیم بیک عدد
 آزاد لوقوی دیواننده لوقوشور ایدی سایر محلو کوی که کوره قیاس اولنه زری اوب عبدالله حضرت رسالت بنا عیادتده

دور دیا شنده ایدی حضرت عمر رضی الله عنه اسلام ایله مشرف اولدقه بوعبدالله دیری حضرت عمره تبعیت ایدوب عالم صبا
 و تده ایمانه کلدیکندن حضرت رسول بوعبدالله دعا ایدوب آرقیاس سن ییله ایدوب و سیز بنم مضای اوغله سن دیری **حتی** حضرت
 رسولک خاقونین جفطه بنی حضرت عمر کلاشپ وام قردا شیدر بوعبدالله حضرت دن التیفر اولونر حدیث روایت ایدر آخر الامر نینه

کمر و انبیا نند عبدالملک ابن مروان دزدیند خاک عراقی اولکده شهره زولده بوقلعه هواره ترک ایدوب مکه مکر میده کین
 ترک ایدوب ایکن نینه عبدالملک ابن مروان خلافتنده **۴۴** م تاختنده مکه مرحوم اولوب مکه خارجد معالانام جیاده حضرت
 حدیثه انا قریبده مدفوندر بعده بوهواره قلعه سنه آل مروانان استیلا ایدوب نجه بیک ملوک سلف دستنده کرمش جهندن

آخر الامر **۹۶۴** م آل اراش سلیمان خاخرنده و الوی بغداد با تاجو عیادیا تم ایدوب شهره زول انا شتتم اولفتنه بعد نینم
 استیلا ایدوب حکومت کور سنات حاکمکه هیبه اللد بعده **۹۷۱** م تاختنده وزیر دیر خسرو پاشایه لور حاکم حسین خا بوقلعه
 هاواره نکر مقناحلن تسلیم ایدینه قلعه حاکم کونو بیه احسا اولوب **اسکال قلعه هواره** بر محسودلار حاضونک
 اوزر اسنده بر عیال بنیسه اوزره رنجیم تراب ایله مینوب بوقلعه قومی در جانتقده بر قومی و از شطرن بر بوقلعه مینقد بر
 قلعه کرمی شهره زول انا ننده لور حاکم کینکنده در و حاکمک هشتنده عیاد شریک و اریکیم غالب اولد نجه و کایجه اریکیمان

تا بقدر حال خطبه سأل عثمانه ثلاث اولوندر الی عود خطبه لی جامعکروان و حاکم و مدرسه و مکتبکروان مقدار دکا کینلر
 دار بر و باغ و باغچه سی فر و اوند و شهر لیره آبر لایر جاور و اوند
 اندینه شالده ساعتده لور شاز اوزره کینو **مغول قریبه با شاله** یوز خانی ایبادان کنددر انون **۳** ساعتده شاله کینو

Ek (2): Evliya Çelebi'nin Kerkük kalesi hakkında söz ettiği ve Kerkük'ü Şehrizar olarak adlandırdığı el yazısı

ایالت شهره زوده اولان سیخاقلری بیاید قانوق سیلان خان اوزره جماله یکریمی عده سیخاقلر و مالنتده مال
دفتر دارعی و تیمار دفتر دارعی و دفتر کتفا سیم و دفتر امین و چاوشلر کتفا سیم و چاوشلر امینی و چاوشلر قاتی و
روز نامه جمعی و مقاطعه جمعی
اول سیخاقلر شروچک سیخاقلر کتشان و لواء شمر بازاری جنگله و حیبال جمعی سیخاقلر کتفینه کوره دکال
شریف لواء و کتفا هزار مرد و لواء دککوزان و سیخاقلر هر کاوه و کتفا کماره قتل ایند دیر جوی کاوه نک شهر دیر
لواء جبر رودین سیخاقلر طاری و لواء سیه و دیکسی و دخی سیخاقلر بخورن و دخی لواء ابروما و لواء اعداؤنا
و سیخاقلر یاق و لواء پزند و سیخاقلر کبیر بلقا فرنجیم جدودنه در و لواء اوشترتی بوان سکر عده سیخاقلر جمله
سنگستان و داغستان الحیزه صعب یرلده قوم کوردستانک اینده لوار دیر کم اصلا جنگ ابله الفاشا اولکه لدر نولر
اوج آسافنه دیکمتر خنجر صبر و سده متین قلمعل و اربدر کم بر طرف دینبر وجه ایله خنجر ممکن دکله جمله ایل شهره
زول سکنت آلتی پاره قلعه لدر کم جمله سومان ایله اطاعت آتیشلدر اگر بوقلا علی سیرتاشا آتدکیمینه کوره اوصا
فارنقر بر ایله سک باشد بجا کد اولر اماننا الله سببی شیخ قلاع متینه زن و بالده کیره زن محاله لدر تعریف
توصیف آیدر بز و سول الله شهره زورده غزراولغان اون سکر سیخاقلر ما عدا ایلکی عده سیخاقلر دخی حکومتدر
قانوق سیلان خان اوزره عزل و نصب قبول آتیرلر حاجتدر حوم اولورسه اولاد لرینه باخود اقرار باغقرینه باخود دختر
یا کیزه اختیرینه و ملک قانوقدر بر ایلتده غور شتخاق و ملک قانوق دکله آلا بوالایت شهره زورده وار حقر زمان
مراد خاندر انجده خان زاده سلطان نام خاوقر خونجه ولایت حریر و صورانه حاکم اولوب اون ایکی بیکتور قنقش
اندازه و اون بیک اسب سوار خدنگ اندازه مالک ایلی برقرین زوینه نذا ایوب سیاه پوشوشین کر نندند
ایلی کجلا دات زوره میدانده طر لرجوه لان اندکده کویا خیال سام زیمان ایلی کجکه لره بوخا قنوق قرقر آل بیک
عسکر ایله دمار جنگ همدان زو کزین و جم جناب و شهر کزینلری نهب و غارت ایوب ینده سلیمز و غنا خیر و ولایت
صورتنه داخل اولمشه تا اوجرتبه شعبة خاوقر قنقا ایلی انکچون بودیار شهره زورده ایکی حکومتدر
و ملک قانوقدر اول حکومت غازیان و حکومت مهره وان بولکی عده حکومت ایله شهره زورده ایکی بکریمی عده
سیخاقلر تمام اولوب ایکی برنجی لاری قلمه کور کور که باسا سیخاقلر قشیدر ایالت مزورده بوز آتیش عده دخی
میر عشار لدر واردر اما طوغ و طبل اولم صاحب کلک آدیمز غزاده ساکن اولدقلر میر لوارک سیخاقلر آتنده سفر اشیرلر
ایالت دیار بکریمه و ایالت و انده و ایالت همدانده بویله حکومتلر بویله او جاقلق میر عشیرتله واردر و بولکلره
جهاد تهار و رعامت و خاص قتلری ولیدر اما حکومت غزاولغان لواردی تهار و رعامت و خاص بوقدر ایالت
شهره زورده یا شانک اوج بیک عسکر ایله یکریمی سیخاقلر جمله جماله اولور بیک آتیش عده جنگ آور عسکر دکله
اندر بادشاهلر و سیخاقلر بغداد اوزره سفره کلسه لر بوشهره زول و ایسمه طلبغه عسکر اولوب چاقر قاجیل اولور
زیر اقلیم عراق و دیار فارسک فارس لر ایله عسکر شهره زور زور اولور و سروز هنز و زوردر اما هر سیخاقله ایلی
بکرو چری یا شیرو تهر آلا آزی بیلده شهر زور و کز کوزک سیخاقلر انده ایلی بوجری باشی واردر غیر و حاکمتر بالدر
اول آستانه سعادت طره نند حاکم شرع سوی او جیز ایلده پایله سیله قضایدر عده ناحیه قمر لرند بکوشنه
بو جده عدالت ترکیسه حاصل اولور مذاهب اربعلد شیخ الاسلام و نقیب الاشرافی واردر و حال آستانه
طره نندن بوقلمه کوزکله بکیمی یا ناک خاقلر اغالاردن برنجی و انقاسی و باش جوشو و بکیمی و افندسی و آلتی
عده بکیمی و اوده سی بیک عذری بکیمی و او جیز عده دجه جمعی و او جیز عده طونجی عسکر تعیین اولوب
عالی مرتبه بکیمی اغالغور اولدی و قلعه دز داری و الیقور عده قلعه دز اتر واردر و کتفیه و شاه بندر یولدر
دیر بیات اشکال زمین قلمه کوزک شهر زور اول بوقلمه خاک بغداد و چولستاندر بر جمعی و یاهانده
نور زورده رونلر بعددره و قلعه موصوله ایکی منزل بعددینه بوجایل برنگلر پشته اوزره شکل عسکر طونجی
بر قلعه تراب پاکدکه جمیع رختی و جیز و جیش ایله مینی بر قلعه قویدر دایر اما در جمعی آدمدر و جهاله
عده

OSMANLI -TÜRK BELGELERİNİN SUNDUĞU “KERKÜK” GERÇEĞİ

— Mehmet Bayrak

Osmanlı döneminde Kerkük, önceden Musul vilayetine bağı bir sancak konumunda olduğı için bu iki şehir genellikle birlikte anılıyor. Musul vilayeti bünyesinde Kerkük merkezli Şehr-i Zûr sancağı gibi ayrıca bir Musul sancağı bulunuyordu. Bu nedenle, Musul- Kerkük bölgesi, gerek içinde yer aldıkları Mezopotamya coğrafyası, gerek petrol kaynakları gerekse beşeri yapısı yani insan dokusu açısından bir bütünlük göstermektedir. Ayrıca, tarihte Yukarı Cezire olarak nitelendirilen bölgede yer alan bu şehirler, Kürdistan'ın doğa uzantısı olan bir coğrafyada kurulmuşlardır.

Ünlü Türk coğrafya bilgini Prof. Dr. Besim Darkot, bu gerçeğı şöyle vurgulamaktadır: “Musul havalisi, gerek engebeli tabiatı, gerekse iklimi ile arazisi alüvyon birikmesinden meydana gel-

miş, yağışları yetersiz ve tabii bitkiler âlemi bakımından yarı- çöl durumunda bulunan Irak'tan çok farklı olduğu gibi, nüfusunun yapısı ve yaşayış tarzı ile de daha çok Diyarbakir bölgesine benzemektedir. Esasen Musul havalisi, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar, Batı'nın coğrafya eserlerinde genellikle Irak'tan ayrı olarak Yukarı El Cezire bölgesi içinde sayılıyordu.¹⁶⁵

Onaltıncı yüzyılın sonlarında Osmanlı ordusuyla birlikte bölgeyi gezen Kâtip Çelebi de Keşfü'z-Zünûn adlı eserinde; Mezopotamya bölgesini Kürdistan, Cezire ve Irak olmak üzere üçe ayırıyor. Bu ve benzeri kaynaklardan yola çıkılarak günümüzde ulaşılan yaygın kanı, "El-Cezire bölgesinin, Osmanlılar'ın Musul ve Şehr-i Zur'unu, günümüzün Kuzey Irak'ını içine alan bölge" olduğudur.¹⁶⁶

Bu topraklar, geçmişten beri gerek birçok uygarlığın gelip- geçtiği bir bölge olarak Doğu'nun, daha sonraysa petrol kaynakları dolayısıyla Batılılar'ın ilgi kaynağı olagelmıştır. Bunların en önemlileri Asur ve Babil uygarlıklarıdır. Asurlular burada 1300 yıl hükmünü sürdürdükten sonra, bölge sırasıyla İranlılar'a, Büyük İskender'e, Seloküsler'e ve Sasaniler'e geçiyor. Halife Ömer döneminde İslam topraklarına katılan bölge, daha sonra Abbasiler, Selçuklular Atabegler, Eyyubiler, Cengizler, Timurlar, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safeviler'e geçtikten sonra, Çaldıran Savaşıyla Yavuz Selim döneminde Osmanlılar'a bağlanıyor.¹⁶⁷

Osmanlı/Türk bilginlerinden Şemseddin Sami, başta bir Kürt hanedanlık devleti olan Eyyübiler olmak üzere bu yönetimler döneminde Musul, Diyarbakir ve Cezire bölgelerinde birçok Kürt mîrliği kurulduğuna dikkat çekmektedir.¹⁶⁸

Keza, tarihteki ilk Türkçe ansiklopedi kabul edilen Şemseddin Sami'nin Kamusü'l- Alâm adlı eserinde; Kerkük'ün içinde yer aldığı

165 - Prof.Dr. Besim Darkot: Musul mad. İslam Ans. Cild-8, MEB yay. 2. Bas. İst. 1971, s. 743-744

166 - Dr. Sinan Marufoğlu: Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtleri'nin Sosyal ve Siyasal Konumları, Türkiye Günlüğü, Sayı:42/ 1996

167 - Katip Çelebi, Kerkük'ün Kürdistanı olması hakkında faydalı detay ve bilgiler sunmuştur.

168 - Şemseddin Sami: Kamusü'l- Alâm, İst. 1896, Cild-5, s.3840- 3843'ten aktararak, M. Bayrak: Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri, Özge yay. Ank. 1993, s.38-39

Musul vilayeti, “Cezire’nin kuzeydoğu bölümü ile Kürdistan’ın güneydoğu bölümünü oluşturan il” olarak adlandırılır ve nüfusu 300.280 olarak verilir.¹⁶⁹

Bu nüfusun 159.680’i Musul’da, 89.000’i Şehrızor’da, 51.600’ü Süleymaniye’de yaşamaktadır. O tarih itibarıyla, henüz idari yapı değişmeden, Musul’da yaşayan Kürtler’in nüfusu 59.380’i Müslüman, 14.900’ü Êzidi olmak üzere toplam 74.280 olarak verilmektedir. Geriye kalan nüfus ise Arap, Türkmen, Keldani, Süryani, Yakubi, Musevilerden ve diğer mezheplerden oluşmaktadır.

Aynı eserde Kerkük, “Kürdistan’ın Musul ilinde Şehrızor sancağının merkezi” olarak nitelendirilir ve halkının yapısı şöyle yansıtılır: “ Halkının dörtte üçü Kürd, geriye kalanları da Türk, Arab vs. 760 İsraili ve 460 Keldani de vardır. “ (age, s.151) Kerkük’ün bu niteliği, yakın dönem Türk askeri kaynaklarına da yansımıştır: “Musul’un kuzeyinde ve Süleymaniye bölgesinde Arap yoktu. Buralarda Kürtler yaşamaktaydılar. Türkler de Kerkük, Erbil ve Altunköprü bölgelerinde bulunuyorlardı (...) Çöllerdeki Araplar ve diğer bölgelerdeki Kürtler, daha çok göçebe ve yarı-göçebe aşiretler halindeydiler.¹⁷⁰

Aynı dönemde bölgede Kürtler, Araplar, Türkmenler dışında Êzidi Kürtler, Keldaniler, Süryaniler, Ermeniler, Yahudiler ve az sayıda Latin ve Protestan’ın yaşıyor olması, bölgenin kozmopolit yapısını açıklıkla ortaya koyuyor.¹⁷¹

Kuşkusuz bu noktada nüfus oranları önem kazanıyor. O halde, bölgenin idari yapısı temelinde bu rakamlara göz atmakta yarar var. Hemen belirtelim ki, Osmanlı istatistikleri genellikle rakamları milliyet esasına göre değil, din esasına göre veriyorlar. Ancak konu uluslararası organlara yansyınca milliyet esasına dayalı rakamlar öne çıkıyor.¹⁷²

169 - Age.

170 - Prof. Dr. Mükrimin Halil Yinanç: Musul ve Cizre’de Oğuz Türkleri, Türk Tarihinin Anahatları’ndan ayrı basım.

171 - Dünya Harbinde Irak- İran Cephesi, Genelkurmay ATASE yay. Ank. 1979, s.24,33

172 - Dini esas alan bazı Osmanlı istatistikleri için bkz. Musul- Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525- 1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Gnl. Md.lüğü yay. Ank. 1993

1306/1890 tarihli Musul Vilayet Salnamesi'nde; Musul vilayeti ahalişi 3 kümeye ayrılır. Büyük bölümü Kürtler'den oluşan birinci kümenin Musul, Şehrizer, Süleymaniye, Akra, Duhok, Zaho, Sincar, Erbil, Selahiye (Kifri), Revanduz, Gülanber, Köysancak, Zibar gibi köy ve kasabalarda yaşadıkları belirtilir. İkinci kümede değerlendirilen Kürtler'in diğer bölümününse aşiret ve kabile halinde yarı- göçebe olarak yaşadıkları ve hayvancılıkla geçindikleri bildirilir.¹⁷³

Osmanlı yazarlarından Ali Tevfik'in 1902 tarihli Memalik-i Osmaniye Coğrafya Lugati ile 1905 tarihli Osmanlı Ordu-yu Hümayun Raporu'nda da, bölgenin Kürt varlığı konusunda önemli bilgiler verilir. Sözelimi, Ali Tevfik sözkonusu eserinde; "Musul vilayetinin, Elcezire bölgesinin kuzeyinde yer aldığı, doğuda İran'la ve kuzeyde Van, Bitlis ve Diyarbekir vilayetleri, batıda ise Zûr mutasarrıflığı ile çevrili olduğu" belirtildikten sonra, sözkonusu vilayetin yaklaşık nüfusu 500.000 olarak verilir.¹⁷⁴

Hemen belirtelim ki, Kerkük sancağı 1309/1893 yılına kadar resmi yazışmalarda Şehr-i Zûr olarak geçerken, bu ismin, Diyarbekir ve Halep'in güneyinde yer alan Zor Mutasarrıflığı ile olan benzerliğinin birçok idari karışıklığa yolaçmasından dolayı değiştirilmesine karar verilmiş ve 1893 tarihinden itibaren Kerkük ismi kullanılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı devletinin yenilgisiyle sonuçlanır ve 20 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkesi Anlaşması imzalanır. Mondros Anlaşması imzalandığında, Musul vilayeti hala Osmanlı ordusunun elindeydi. Ancak Ateşkes hükümleri gereğince Osmanlı birlikleri çekilerek bölgeyi İngilizlere teslim etti. Asıl sorun da bundan sonra başlıyordu. "İlk aşamada Kürtlerin bir lider etrafında toplanması ve İngiliz subaylarının gözetiminde kendi kendilerini yönetmesi fikrini benimsediler. Kürtlerin kaderine zaman içinde ve gelişmelerin ışığında karar verilecekti. Aralık başında Geçici Yüksek Komiser Wilson Süleymaniye'ye gelerek Kürt aşiret reisleriyle buluştu ve bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayla Süleymaniye merkezi bir 'Kürt Federasyonu' kuruluyor; başına da Şeyh Mahmud Berzenci

173 - Haz. Vilayet Mektupçusu Tevfik Efendi: Musul Vilayeti Salnamesi, Musul, 1306/1890, s. 100-1

174 - Ali Tevfik: Memâlik-i Osmaniye Coğrafya Lugati, İst. 1318/1902 s.21

getirililiyordu.¹⁷⁵”

Ama sıkıntılar bununla durmadı. Başta Kürtler olmak üzere bölgedeki halklar kendileri ihanete uğramış görüyordu. Çözüm olarak, tüm Irak'ın İngiliz uzmanlar gözetiminde bir Arap lider tarafından yönetilmesine karar verilir ve 1921 ağustosunda şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Irak kralı ilan edilir.

Lozan Belgelerinde Musul - Kerkük

Gerek İstanbul'daki İttihad- Terakki karşıtı partiler, gerekse Anadolu'ya geöen Kemalistler, Kürtler'e “birlikte kurtuluş ve birlikte özgürleşme”yi öneriyorlardı. Nitekim, gerek son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda, gerekse Ankara'da açılan ilk Millet Meclisi'nde kabul edilen “Misak-ı Milli” sınırları, Türkler'in ve Kürtler'in yaşadıkları toprakları kapsıyordu.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920'de yaptığı gizli oturumda kabul ettiği Misak-i Milli'nin 1. maddesinde “Mütareke çizgisinin içinde ve dışında kalan yerlerin İslam ve Osmanlı çoğunluğunun oturduğu bölgelerin hepsi, hüküm ve fiil bakımından Anayurttan hiçbir sebeple ayrılmaz” deniliyordu. Mustafa Kemal de, 1 Mayıs 1920'de yaptığı Meclis konuşmasında; “Hudu du Milliyemiz İskenderun cenubundan geöer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder” demektedir.¹¹ İsmet İnönü'de esas olarak Türklerle Kürtlerin yaşadıkları toprakları kucaklayan Misak-ı Milli sınırlarını verdikleri önemi, Lozan öncesinde şöyle vurguluyordu: “Bizim uğrunda her türlü 10 Bu döneme ilişkin Komisyon Raporu ve belgeler için bkz. Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı, Med yay. İst. 1991 11 Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Kültür Bak. Yay. 1992,s.132-133'ten aktarılarak, Dr. Osman Sönmez: Misak-ı Milli ve Musul-Kerkük, Kerkük der. Ank. Nisan Temmuz. fedakârlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazı ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: Misak-ı Milli.”¹⁷⁶

175 - Bu döneme ilişkin Komisyon Raporu ve belgeler için bkz. Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı, Med yay. İst. 1991

176 - Ali Naci Karacan: Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, İst. 1943, s. 40

Ancak, Mustafa Kemal daha Ocak-1923'de Musul sorununa gerçek yaklaşımını şu sözlerle açıklar: “Musul bizim için çok önemlidir. Birincisi, Musul'da sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları vardır... İkincisi, onun kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler orda bir Kürt Hükümeti kurmak istiyorlar. Bunu yaparlarsa, bu düşünce bizim sınırlarımız içindeki Kürtlere de yayılır. Buna engel olmak için sınırı güneyden geçirmek gerekir.”¹⁷⁷

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Musul'u sahiplenmeyi iki gerekçeye bağlıyor: birincisi, sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları; ikincisi ise Kürt sorunudur. Bu iki yaklaşım, bir bakıma Musul-Kerkük sorunu ortaya çıktıktan bu yana devam ediyor. Kürtler, Kürt bloğunun parçalanması adına hayıflanır ve eşitlik temelinde Türk-Kürt bütünleşmesini savunurken; Türk yönetimleri soruna petrol kaynakları ve Kürt halklarını önleme temelinde yaklaşmışlardır. İlk Meclis'te Bitlis Mebusu olarak görev yapıp, 1925 Kürt İsyanı dolayısıyla idam edilen Yusuf Ziya Bey, 1923 yılı başlarında Meclis'te yaptığı ve ayakta alkışlanan meşhur konuşmasında; “Musul-Kerkük sorunu çözülmeden yapılacak bir Barış Anlaşması'nın gelecekte büyük sorunlara yolaçacağına” dikkat çekiyor ve Musul merkezini kastederek “Ben Musul'u istemiyorum, Musul'u kime verirlerse versinler; Süleymaniye'yi, Kerkük'ü almakla Kürd'ün ve Türk'ün birliği sağlanmış olur” diyordu.¹⁷⁸

Sevr'i içlerine sindiremeyen Kürtler, Kürt kökenli İsmet Paşa başkanlığındaki delegasyona büyük destek vermişlerdi. Nitekim, İsmet Paşa da anılarında; “Kürtler'in Milli Mücadelenin devamınca canla-başla beraberlik gösterdiklerini ve Lozan'da milli davaları (Biz Türkler ve Kürtler) diye bir millet olarak savunduklarını” bildirir.¹⁷⁹

Lozan'da, diğer sorunlar kolaylıkla çözümlenirken, en yoğun görüşmeler Musul-Kerkük üzerinde yoğunlaşıyordu. İki taraf da, Musul ve çevresini elde tutabilmek için yoğun tarihi, coğrafik,

177 - Mustafa Kemal: Eskişehir-İzmit Konuşmaları-1923'ten aktarılarak, Cumhuriyet, 7.6.1991,s.10 (D. Perinçek, bu sözleri aktarırken 1. bölümü vermez. Bkz. Teori der. Şubat-1995)

178 - TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt- 4, Türkiye İş Bankası yay. Ank. 1985, s. 163

179 - İsmet İnönü: Hatıralar, 2. Cild Ank. 1987, s. 202

etnolojik ve demografik tahlillere girişiyor ve karşı tezler ileri sürüyorlardı. Türk tarafı, daha çok yüzlerce yıllık egemenliğini ve kimi yerli kaynakları referans olarak getirirken; İngilizler kimi Batılı kaynakları ve Kürt kimliğini öne çıkarıyorlardı. Kısaca, gerek Türk tarafı gerekse İngiliz tarafı daha çok “Kürt” kartına oynuyorlardı. Türk tarafı, etnografik gerekçelerini koyarken, son resmi Türk istatistiklerine dayanarak; Musul vilayetinde yerleşik nüfusun 503.000 kişiye vardığını ve bunlar dışında sayıları 170.000 kişiye varan Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretler bulunduğunu savunuyor ve Musul vilayetine bağlı olarak Süleymaniye, Kerkük ve Musul Sancakları bazında yerleşik nüfusa ilişkin şu rakamları veriyordu: 263.830 Kürt, 146.960 Türk, 43.210 Arap, 18.000 Êzidi (Kürt), 13.000 Müslüman olmayan.

Buna karşılık İngilizler ise, 1921 istatistiklerine dayanarak, Musul, Erbil, Kerkük, Süleymaniye kazalarını kapsayan Musul vilayetinin nüfusunu şöyle veriyorlardı: 185.763 Arap, 452.720 Kürt, 65.895 Türk, 62.225 Hristiyan, 16.865 Yahudi. İsmet Paşa, Êzidiler’in Hristiyan nüfus içinde değerlendirilmesine şiddetle itiraz ediyor ve şunları söylüyordu: “Êzidiler Kürt’tür; doğal olarak da gelenek ve görenekleri Kürtlerinki gibidir; aralarında yalnız mezheb ayrılığı vardı; bu yüzden onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz. Nasıl, aynı ulusun bireylerini, kimisi Katolik kimisi de Protestan olduğu için ayrı soydan saymak doğru olmazsa, Êzidiler’le Kürtler’i de birbirinden ayırmak haksızlık etmek olur.”¹⁸⁰

180 - Lozan Barış Konferansı/ Tutanaklar; Çev. Prof. Dr. Seha L. Meray; Önsöz: İsmet İnönü, Cild-1, Kitap- 1; Ank. Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Ank. 1969, s.345

Sonuç

Görüldüğü gibi, her iki istatistikte de Kürdler büyük bir çoğunluğu oluşturur. Ve tüm hesaplaşmalar Kürtler üzerinden yapıyordu. Bu hesaplaşmada; Türk tarafı daha çok petrol kaynaklarını ve kendilerini de gelecekte kuşatacak olan Kürt sorunu dolayısıyla Musul- Kerkük bölgesinin Misak-ı Milli içerisinde kalmasını istiyor; İngiltere ise yeraltı zenginlikleriyle birlikte jeopolitik konumu açısından bölgeye sahip olmak istiyordu. İngiltere'nin, henüz Musul Komisyonu'na ve Cemiyet-i Akvam'a gitmemiş sorunun kolaylıkla çözümü için Şeyh Mahmud Berzenci liderliğindeki Kürtler'e önerdiği "muhtar" yönetim ise, Türk yönetiminin ustalıklı manevrası sonucu akamete uğruyor ve sorun bugünlere taşınıyordu.

Kısaca, Lozan'ın bedeli Kürtler'e ödetiliyordu... Başka bir söyleyişle, başta İngilizler olmak üzere Batılı devletler Mezopotamya ve Kürdistan üzerinde pazarlık yaparak; Türk delegasyonu da adeta Anadolu topraklarını güvenceye alma uğruna Kürtler'i feda ediyordu...

1921-1958 YILLARI ARASINDA KERKÜK LİVASI VEKİLLERİ

—| Dr. Ari Badinani

Dönemin Irak şehirleriyle kıyaslırsak Kerkük'ün en büyük şehirlerden biri olduğunu görürüz. Yaklaşık olarak M.Ö. 2500'lü yıllarda bölgeye hakim olan Lolobiler döneminde şehir bir tepenin üzerinde kuruluydu.

Daha sonra Kerkük ve etrafındaki bölgeler Huri ve Mitanilerin eline geçmiştir. Bölge bir süre de Gutilerin hakimiyetinde kalmış (Cemal Reşid Ahmed, 2000) sonra da M.Ö. 668-626 yıllarında (Al-Husni, 1958) Asurlular tarafından kontrol edilmişti ve aynı dönemde Asuriler şehre yerleşmiştir. Asuriler, bölgeye de hakimlerinin birinin adını koymuşlardır.

Daha sonra Makedonlar bölgeyi işgal etmişlerdir ve Kerkük, Makedonyalı İskender'in eline geçmiştir. İskender'in ölümünden sonra, M.Ö. 312-235 yıllarında bölge Kerha Dibis Slok olarak tanındı. M.Ö. 256 şehir Perslerin hakimiyetine geçti. İranlılardan sonra da şehir Müslümanların hakimiyetine geçmiştir (Aziz Sami,1973).

Kerkük bölgesi daima büyük imparatorlukların savaş meydanı, göç güzergahı ve değişikliklerin merkezi olmuştur. Bu durum şehrin demografisini değiştirmiştir. Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde, Arap aşiretlerinin bölgeye gelişi sırasında bölgede sürekli olarak bir değişim yaşanmıştır. Bu durum özellikle Assaf, Ubed, Cubur, Elbohemdan Milhe ve Dakok'ta yaşanmıştır.

1555 yılında Safeviler ile Osmanlılar arasında yapılan anlaşmaya göre Kerkük resmi bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir (Ali Şakir Ali, 1984). 19. yüzyılda Kerkük, Şehrizer olarak bilinen bir Osmanlı vilayeti idi. Kerkük, Erbil ve Süleymaniye livalarının yanı sıra (Aziz Sami, 1973) 1892 yılına kadar Şehrizer'un bir şehri olarak kaldı (Halil Ali Murad ve Ali Şakir Ali, 1995). 1892 yılında ise bir liva olarak Musul'a bağlandı (İbrahim Halil Ahmed, 1982). Kerkük tarih boyunca birçok farklı isimle anılmıştır. Kerha, Dibis, Siluks, Kerkük, Karahura ve Bacırme vb. bu isimlerden bazılarıdır (Abdulcebbar Mahmud Samerayi, 1988).

1911 yılına ait salnameye göre sancak livası Kerkük, Erbil, Revanduz, Köysancak, Ranya ve Salihye olarak bilinen Kifri ilçelerinden oluşuyordu (Kemal Mazhar Ahmed). İngilizler tarafından kurulan Irak hükümeti döneminde İçişleri Bakanlığı'nın 7711 sayılı ve 23-25 Nisan 1921 tarihli yazısına göre, Kerkük livasının 5 kasabası vardı: Milhe, Altunköprü, Şivan, Karahasan ve Dakuk kasabaları. Tuzhurmatu, Zengene ve Karatepe kasabaları ise Kifri'ye bağlıydı. Erbil ilçesinin de 4 kasabası vardı: Mahmur, Kuştepe, Gıwer ve Şaklava. Taktak kasabası ise Köysancak ilçesine bağlıydı. Dere, Bıradost, Şerwan ve Baleki kasabaları Revanduz ilçesine bağlıydı (Abdullah Gafur).

21 Ağustos 1921 tarihinde Irak hükümetinin kuruluşundan sonra Kerkük'te birçok idari değişiklik söz konusu oldu. Irak 14 liva (vilayet) bölündü. Kerkük de bu livalardan biriydi ve idari olarak 4 ilçe ve 10 kasaba bu şehre bağlıydı (Elyahu Dinkur, 1937).

İngiliz işgalinin Kerkük'teki etkileri

İngiltere, Kerkük'ü iki etapta işgal etti. İngiltere, 1918'in Nisan ve Mayıs aylarında Kerkük ve etrafındaki bölgeleri işgal etti. Ancak durumun kötü olması sebebiyle İngiliz askeri güçleri bölgeyi terk ettiler. Bu durum Osmanlılar'a bölgeyi bir daha kontrol etme imkanı sağladı (Muhammed Emin el-Amiri, 1935).

Lord Longrigg, konuya ilişkin olarak şunları söylemiştir: "İngiltere'nin bölgeden çekilmesi, İngilizlerle karşı karşıya gelme bahanesiyle uyguladığı baskıdan dolayı bölge haklarını kızdırdı" (Longrigg, 1988).

İngilizler, Osmanlıların Dicle'ye doğru ilerleyişini durdurmak için bir kez daha Kerkük ve Altunköprü'ye doğru ilerledi. 18 Ekim 1918 tarihinde Loin komutasındaki İngiliz ordusuna ait bir birlik Kerkük'e doğru ilerleyerek Tuzhurmatu ve Tavuq'u (Dakuk) ele geçirdi. 23 Ekim'de Hurmatu'yu da ele geçiren birlik Kerkük'e doğru ilerledi. Osmanlılar ise Kerkük ve Altunköprü'den çekilmek zorunda kaldı. İngilizler 28 Ekim'de Kerkük'ü 31 Ekim'de de Altunköprü'yü ele geçirdi (Muhammed Emin Al-Umri, 1935).

İngilizler, atamış oldukları siyasi komiserlerine yardımcı olması için 6'sı Kürtlerden oluşan 12 üyeli bir yönetim oluşturdu. Kürt üyeler Ahmed Haneka, Ahmed Hamdi Efendi, Cemil Baban, Ömer Ağa, Şeyh Hamid Talabani ve Reza Beg idi. Yönetimde bulunan 3 Türkmen ise Mecid Efendi, Hüseyin Beg Neftçi ve Hacı Cemil idi. Üyelerden Hüseyin Ali Arap, Konstantin Efendi ise Hristiyan idi (Kemal Mazhar Ahmed, 2004).

İngizlerin Kerkük raporuna göre İngilizler, Osmanlı dönemindeki memurları, aşiret liderlerini ve ağaları görevden uzaklaştırmamışlardır. İngiliz yetkililer, Osmanlı döneminde yarı bağımsız olan aşiret liderlerini öfkelenlendirmekten korktukları için Kürdistan'da sert bir politika uygulamamışlardır (Ali Nasır Hüseyin, 1991).

1918 Yılındaki Referandum

İngilizler Irak'ı tamamen kontrol ettikten sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığı kurulacak olan yönetim hakkında Irak halklarından görüş almak istedi (Muhammed Tahir Al-Umri, 1925). Bu amaçla bakanlık, 30 Ekim 1918 tarihinde İngiltere'nin Irak Genel Komiseri Wilson'a bir mesaj göndererek Irak'ta şu hususlara ilişkin bir referandumun yapılmasını istedi:

- 1- İngiltere himayesinde bağımsız bir Arap hükümetin kurulması.
- 2- Hükümet başkanının bir Arap prensi olması.
- 3- Hükümet başkanının belirlenmesi (Abdullah Feyyaz,1963; Ali Jerdi, 1972).

Edhemi, o zamanlar bir Arap prensin seçilmesinin düşünüldüğünü belirtir (Muhammed Muzaffer Edhemi, 1989). Ama Wilson bu duruma karşıydı ve var gücüyle Irak halklarının İngiltere'nin doğrudan yönetimi altında kalması gerektiğini savundu. Bunun için de İngiliz siyasi komiserlerini çağırarak onlardan aşiret liderleri ve bölgenin önde gelenleri ile gizlice görüşmelerini ve (Abdullah Feyyaz,1963) İngiliz siyasetinin başarısı için çaba göstermelerini istedi. Irak'ın çoğu yerinde (Kerkük dahil) referandum gerçekleştirildi. Süreç Wilson'un belirlediği yol haritasına göre yönetildi (güç ve korkutma) (Muhammed Tahir Al-Umri,1925).

Kerkük'te Referandum

İngiliz yetkililer, Wilson'un istekleri doğrultusunda Kerkük Livası'ndan iki destek alabildiler. Birinci destek Kifri'deki Arap ve Kürtler aşiret liderleri ve kanaat önderlerinden alınan 17 imza idi. İmzacılar bir Arap prensini kabul edip atama sürecinin ertelenmesini istiyorlardı. Söz konusu kişiler Irak'ın bütünlüğünü ve İngiltere himayesinde yönetilmeyi kabul ettiler. Ama Kerkük'te-

ki aşiret liderleri ve kanaat önderlerinden gelen 17 imzalı destek, daha çok İngiltere'nin yardım ve desteğinin altını çiziyordu (İbrahim Halil Ahmet, 1975).

Yapılan referandum Irak halkının tamamının isteklerini yansıtmıyordu. Çünkü bunlar sadece İngilizlerle çıkar ilişkileri olan aşiret liderleri ile kanaat önderlerinin görüşüydü. Örneğin Kerkük bölgesinde yapılan referandum livanın tamamında yapılmadı. Destek ise 34 imzadan oluşmuştu ki bu da bölgenin çoğunluğunun referandumu katılmadığını göstermektedir. Onlarca aşiretin yer aldığı Kerkük Livası'nın tamamını kapsayan bir referandum yapılmadı ve bu durum referandumun etkisinin olmadığını göstermekteydi.

Ali Werdi bu konuda şunları söylemektedir: "Referandumu gözetten İngiliz subaya Dakuk'tan iki mesaj gönderildi. Birincisi, desteğin İngiltere'nin istediği şekil olmasına işaret ediyordu. İkincisi ise bir Arap presesin kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekiyordu. Bu da, desteğin organize edilmesinden ve kanaat önderleri ile aşiret liderleri tarafından imzalanmasından başka bir anlama gelmiyordu.

Kahire Kongresi'nin 1921 yılında izalanmasından ve Emir Faysal'ın Irak Krallığına aday olmasından sonra, konu Iraklılara sunuldu. Kerkük'te organize edilen desteklerin çoğu Faysal'ın aday olmasına karşıydı. 300'den az kişi Faysal'dan yana oy kullandı. 6.000'den daha fazla kişi ise Faysal'ı reddetti. Yani sadece oyların %5'i Faysal lehineydi (Kemal Mazhar Ahmed, 2004).

Bütün bunlar bölgenin çoğunluğunun Kürtlerden oluştuğunun açık bir kanıtıdır. Kürtler bölgenin Arap sınırlarına dahil edilmesini istemediler ve bu durum Kahire Kongresi'nde açık bir şekilde ortaya çıktı. Kongre kapsamında yapılan görüşmelerde Hamrin Dağı, bölgede yaşayan Araplarla Arap olmayanlar arasındaki sınır olarak belirlendi. İngiliz komiser Young, Emir Faysal'a açık bir şekilde şöyle dedi: "İngiltere'nin amacı işgal değil, Arap ulusunu motive etmektir" (Kemal Mazhar Ahmed, 2004).

İngiltere, önündeki engelleri aşabildi. Özellikle İşrin Devrimi ve

aşiretlerin isyanı, var olan durumu kontrol etme siyasetinin bir parçası olarak 1921 yılının Ağustos ayında İngilizler, Irak Devleti'ni inşa etmeye başladı. Devlet kurumlarının oluşturulması, İngiltere ile Irak arasındaki ilişkilerin şeklini belirlemek için bir temsilciler meclisi gerekiyordu. Böylece üç amaçla bir kurucu meclisin oluşturulması kararı alındı. Bu üç amaç şunlardı: Irak-İngiltere arasında 1922 yılında yapılan anlaşmanın onaylanması; Anayasanın onaylanması ve seçim yasaasının çıkarılması.

Özellikle Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinde durum gergin olduğu için kurucu meclis seçimleri uzun sürdü. 1922 yılının Ekim ayında başlayan seçim, 1924 yılında sona erdi. 88 temsilci seçildi. Bu temsilcilerin 5'i Kerkük Livası'ndandı. Temsilcilerden 3'ü şehir halkını, biri aşiretleri ve son temsilci de Yahudileri temsil ediyordu. Cemil Baban, Dara Beg Dawıde ve İshak Efraim Kifri ilçesinin temsilcisiydi (Muhammed Muzaffar Edhemi, 1989). Bu da Kürtlerin bölgenin %75'ini temsil ettiklerini göstermektedir. Çünkü İshak Efraim kotadan dolayı sayıları 500'ü bulan Yahudilerin temsilcisiydi. Türkmenlerin temsil oranı %25 idi ve Kerküklü Arapların Kurucu Meclis'te hiçbir temsilcisi yoktu.

Bazı kaynaklara göre Neftçi ve Hormızı aileleri Türkmen kültürü etkisinde kalan iktidara yakın aristokrat ailelerdir. Aynı şekilde aslen Hristiyan Kürt olan Yakubiler de sonradan müslüman olmuşlardır. Şimdi de bu aile Erbil'de kendi Kürt ulusal kültürlerini korumuşlardır.

Biz bu araştırmada söz konusu aile üyelerini Türkmen olarak kabul ettik. Zira bugün de bu aile üyeleri kendilerini Türkmen olarak görmektedir.

Etnik kökenine ilişkin şüphenin olduğu daha birçok isim var. İngilizlerin Türkmen olarak kabul ettikleri ve Kürtlere yakın olduğu için Kerkük Mutasarrıfı olarak atadıkları Fetah Paşa ailesi gibi (Kemal Mazhar Ahmed, 2004). Ama belgeler bu kişinin Kürt olduğunu göstermektedir. Oğulları, özellikle de Süleyman Fetah Kürt devrimleri ile, özellikle de Kifri'de İbrahim Han Delo liderliğinden yapılan ayaklanma ile yakın ilişkisi vardı.

Irak Kurucu Meclisi, kuruluş amaçlarına ilişkin konuları masaya yatırdı. Söz konusu meclis temel yasaların listesinin görüşülmesi için bir komisyon oluşturdu. Burada Kürt temsilcisi Dara Beg Dawide, Kerkük Livası'nın temsilciliğini yapıyordu (Muhasır el-Meclis el-Tasisi el-Iraqi, 1924). Meclis 10 Temmuz 1924'de listeyi onayladı (Ceride el-Waqai el-Iraqiye 237, 1924).

21 Temmuz 1924 tarihinde Irak hükümeti 15 isimden oluşan Temsilcilerin Seçimi Yasasını oluşturacak bir komisyonu Kurucu Meclis'e sundu. Bu listede Kerkük temsilcisi Şeyh Habib Ali Talabani de yer alıyordu (Ceride el-Waqai el-Iraqiye 242, 1924). Bu komisyon 2 Ağustos 1924 tarihinde kabul edildi (Ceride el-Waqai el-Iraqiye 264, 1924).

Anayasa, Irak'taki rejimi "Irak egemen, bağımsız bir devletti, bölünmez, hiç bir şeyinden taviz vermez, hükümeti de parlamenter krallıktır" şeklinde tanımladı (el-Qanun el-Esasi el-Iraqiye, el-Made el-Eweli, 1954).

Ayrıca Anayasanın 28. maddesinde "Yasama erki halk ve kral meclisine bağlıdır. Ümme meclisi de ayan ve vekil meclislerinden oluşur" ibaresi yer aldı (Önceki kaynak, 28 madde).

Kerküklü biri Ayan Meclisi üyeliği şerefine nail oldu. I. Kral Faysal, Abdullah Safi Yakubi'yi Ayan Meclisi üyeliğine seçti. Yakubi ikinci kez meclise atandı ve 16 yıl (1941-1925) bu görevi yürüttü (Mecid Hıduri,1946).

Irak Temsilciler Meclisi'nde Kerkük'ün temsili:

Temsilciler Meclisi'ne girmek için her adayın 20.000 oy alması gerekiyordu (el-Qanun el-Esasi el-Iraqiye, el-Made 36, 1954). Meclisin her bir dönemi 4 toplantıdan oluşuyordu ve meclis 6 ayda bir toplanıyordu (Önceki kaynak, 38. Madde).

1924 yılında yasalaşan Meclis Seçimleri Yasası'nın 2. maddesine göre, Irak 3 seçim bölgesine bölündü. Kerkük Livası birinci bölgede yer aldı. Liva dört ilçeden oluşuyordu: Kerkük, Kifri, Çemçe-

mal, Tuzhurmatu. 11 nahiye de bu seçim bölgesinde yer alıyordu. Her bir ilçe ayrı bir seçim bölgesine ayrılmıştı. Kerkük ilçesi iki seçim bölgesine bölündü: Birinci bölge Kerkük şehri, Karahasan ve Milha nahiyelerinden oluşuyordu. İkinci bölge ise Altunköprü ve Şivan nahiyeleri ve Ubeydi Arap aşiretinin bölgesinden ibaretti (Fehmi Arap Ağa ve Fazil Muhammed,1957).

8 Haziran 1925 tarihinde 88 meclis üyesinin seçiminin birinci turu yapıldı. Kerkük Livası'ndan Şeyh Habibi Talabani, Said Hacı Hasan, Refik Hadim Seccade ve Neşet İbrahim (Türk) seçildiler (Irak Gazetesi, 1552, 1925).

Abdulmuhsin Sadun, hükümetin 3. kabinesinin kurulması için Temsilciler Meclisi'nin feshedilmesini şart koştu. Kral da bunu onayladı ve hükümetin kurulmasından bir kaç gün sonra Temsilciler Meclisi feshedildi. İçişleri Bakanlığı bütün mutasarrıflıklara yeni bir seçimin hazırlıklarının yapılması ve hükümetin göstermiş olduğu adayların başarısı için çalışma yürütülmesi talimatını verdi (Lutfi Cafer Fereç, 1978).

8 Şubat 1928'de seçim başladı ve 9 Mayıs'a kadar devam etti (Irak Gazetesi, 1928, 2439). Muhammed Ali Kirdar, Said Hacı Hasan, Mustafa Yakubi ve Muhammed Fettah Caf seçimi kazandılar (Irak Gazetesi 1928, 2451).

Birinci turda Arap vekiller yoktu. Bunun nedeni, Arapların yarı çöl olan bölgelerde yaşamaları ve nüfuslarının az olmasıydı. Seçimler Yasası, Kerkük Livası'nda dini ve etnik azınlıklar için kota konulmasına izin vermiyordu.

23 Mayıs 1930 tarihinde Nuri Said hükümetin birinci kabinesini kurdu. 1 temmuz 1930'da, 1930 İngiltere-İrak anlaşmasını onaylayacak olan 1 Kasım 1930-4 Kasım 1932 tarihleri arasındaki 3. dönem seçimlerinin yapılması için Temsilciler Meclisi'nin feshedilmesine dönük Kraldan onay aldı. Ülkeyi yeni bir sürece soktuğu bahanesiyle anlaşmanın tekrar halka sunulması istendi.

1 Temmuz 1930'da hükümet, seçimi başlattı ve 16 Eylül 1930 tarihinde oylama Irak'ın bütün livalarında sona erdi. Kerkük Liva-

sı'nda Muhammed Ali Kirdar, Habib Ali Talabani, Mustafa Yakubi ve Süleyman Fettah (İçişleri bakanlığı dosyaları, 9525/32020) kazandılar.

3 Ekim 1932 tarihinde Irak Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Mandada bittikten sonra hükümetin görevi sonlandığı için 27 Ekim 1932'de ikinci Said kabinesi istifa etti. 3 Kasım'da Kral Faysal kabineyi Naci Şevket'e teslim ederek Temsilciler Meclisi'ni feshetti (Naci Şevket, 1975).

Şevket, seçimlerin halkın istediği gibi ve kimsenin karışamayacağı bir şekilde olmasını istiyordu. Ama saray kendi adaylarının seçilmesi için seçimlere müdahale etmek istedi. Kralın bu yöndeki bazı adımları Kral ile Şevket arasında sorunlara yol açtı. Kabinesi güven oyu alan Şevket, 11 Mart 1933 tarihinde, Temsilciler Meclisi'nin toplantısı öncesinde kabinenin tarafsızlığını göstermek amacıyla istifa etti (Muhasır Meclis el-Nwab, 1933).

4 Eylül 1934 tarihinde Temsilciler Meclisi'nin feshedilmesinin ardından gerçekleşen, 29 Aralık 1934 ile 9 Nisan 1935 tarihleri arasındaki beşinci dönemin seçimlerinde Halil Zeki, Muhammed Ali Kirdar, Muhammed Hacı Numan, Nedavi, Habib Talabani ve Cemil Baban kazandılar (Muhasır Meclis el-Nwab, 1934). Ama meclis sadece 20 kez toplandı. Çünkü Kral 29 Nisan 1935 tarihinde meclisi feshetti. Haziran ayında başlayan seçim 4 Ağustos 1935 tarihinde sona erdi. Halil Zeki, Süleyman Fettah, Faşk Talabani, Reza Askeri, Dara Dawıde ve Davut Caf Kerkük Livası'ndan seçildiler (Muhasır Meclis el-Nwab, 1935). Askeri bir darbe sonucunda 29 Ekim 1936 tarihinde Yasin Haşimi'nin ikinci kabinesi feshedildi ve Hikmet Süleyman liderliğinde yeni bir kabine kuruldu (Hüseyin Cemil, 1983). Bir gün sonra Temsilciler Meclisi feshedildi ve seçim tarihi olarak 10 Aralık belirlendi. 20 Şubat 1937 günü seçimin tamamlanması gerekiyordu (Hazim Al-Müfti, 1990). Bunun sonucunda Ahmed Ağa Kerküklü, Şeyh Asi Ali, Abdulkadir Talabani, Hüseyin Neftçi, Muhammet Birki ve Yusuf İzzeddin Kerkük Livası'nda seçimi kazandılar (Bilad Gazetesi, 804-1937).

Musul'da 11 Ağustos 1937 tarihinde gerçekleşen darbenin lideri olan Ferik Bekir Sıdkı'nın öldürülmesinden sonra, yeni kabine 26

Ağustos 1937 tarihinde (İçişleri bakanlığı dosyaları, 32050/2287) Temsilciler Meclisi'nin feshedilmesi kararını aldı. Seçimleri 23 Ocak ve 22 Şubat 1939 tarihleri arasında gerçekleşen 8. dönem tamamen hükümetin yetkisine geçti. Bir tiyatro oyunu olarak nitelendirilen bu seçimlerin yönetmeni dönemin başbakanı Cemil Medfei ile İçişleri Bakanı Mustafa Ömer idi (Abdülhızre Maktuf Yohan el-Curani, 1983). Kerkük'teki seçimde Ahmed Ağa Kerküklü, Şeyh Asi Ali, Ahmet Yakubi, Şeyh Abdülvahap Talabani, Hüseyin Neftçi ve Yusuf İzzeddin kazandı (Zaman Gazetesi, 1973:308).

22 Şubat 1939 tarihinde Kralın Temsilciler Meclisi'ni feshetmesinden sonra (Abdurrazak Husni, 1988) hükümet, 12 Haziran 1939 - 9 Haziran 1943 tarihleri arasındaki 9. dönemin seçimlerini gerçekleştirdi. Kerkük Livası'nda Emin Hemeveni, Davud Dara, Dara Dawıde, Cemil Kirdar, Faik Talabani, Muhammed Numan ve Nedavi Temsilciler Meclisi'ne girmeye hak kazandılar (İstiklal Gazetesi, 1939:3368).

Parlamentonun görev süresinin dolmasından sonra 9 Haziran 1943 tarihinde Kral Temsilciler Meclisi'ni feshetti.

8 Ekim 1942 - 19 Aralık 1943 arasında iktidarda olan 7. kabinede İçişleri Bakanı olan Tahsin Askeri, Kerkük Mutasarrıfı ile diğer mutasarrıflara genel seçim hazırlıklarının yapılması talimatını verdi. 1943 Ağustosunun sonunda Kerkük Livası'nda seçim sona erdi ve aynı yıl 5 Temsilciler Meclisi'ne 5 üye seçildi (Abdurrazak Husni, 1988).

Bu seçimlerin sonuçları da Said'in uygulamış olduğu siyasetin lehineydi. Çünkü eski üyelerin çoğu yeniden meclise girdiler. Kerkük Livası'nda ise Cemil Kirdar, Abdülvahap Talabani, Davud Caf, Dara Dawıde, Süleyman Fettah, Muhammed Hacı Numan ve Nedavi seçildiler (Meclis Toplantıları, 1943).

17 Mart 1947 ve 22 Şubat 1948 tarihleri arasındaki 11. döneme ilişkin seçimler diğerlerinden farklıydı. Çünkü bu seçimler 1946 yılında 11 nolu olarak yasalaşan yeni seçim yasasına göre gerçekleştirildi. Seçim dairelerinin küçültülmesi onaylandı ve livalarda yeni seçim daireleri açıldı. Yeni yasalara göre nüfustaki artıştan

dolayı Temsilciler Meclisi'nin üye sayısı 115'ten 138'e çıkarıldı (Abdûlmeccit Kamil Abdullatif, 1983). Kerkûk'teki erkek nüfusu 150.820 kişiye ulaştı. Böylece Kürt temsilcilerin sayısı 8'e yükseldi (İçişleri bakanlığı dosyaları 9525/32050).

1946 yılının Nisan ayında kurulmasına izin verilen birkaç muhalif parti, seçime farklı bir hava kattı. Kerkûk Livası'nda Süleyman Fettah, Muhammed Vindavi, Davud Caf, Emin Hemavendi ve Dara Dawide tezkiye (soruşturma yoluyla) ile seçildiler. Ama Emin Kirdar, Kamil Yakubi ve Fazıl Talabani normal bir şekilde seçilerek meclise gittiler (İçişleri Bakanlığı dosyaları 9525/32050).

21 Haziran 1948 - 30 Haziran 1952 tarihleri arasındaki 12. dönem için seçimler yapıldı. Hükümet istemediği adayların kazanmaması için birçok yol ve yöntemle başvurdu. Kabul formunun belirtilen süre içinde verilmemesi gibi gerekçelerle ya da baskıyla birçok adayın adaylığı iptal edildi (Abdurrazak Husni, 1988).

Olaylar, hükümetin adaylıkların iptalini protesto eden mesajlara önem vermediğini göstermektedir. Bunun en somut kanıtı da Kerkûk'te bir grup adayın tezkiye yoluyla seçilmesidir. Ahmed Yakubi, Abdulvahhab Talabani, Ali Hadimi Seccade (birinci bölgede), Naci Hurmizi (ikinci bölgede), Abdullah Süleyman Beyati (üçüncü bölgede), Davud Muhammed (dördüncü bölge) ve Emin Hemavendi (beşinci bölge) tezkियeli bir şekilde seçildi (İçişleri bakanlığı dosyaları 9525/32050).

30 Haziran 1925 tarihinde seçim döneminin sona ermesinden dolayı Temsilciler Meclisi feshedildi. 23 Kasım 1952 - 22 Ocak 1953 tarihleri arasında Nureddin Mahmud Hükümeti 24 Ocak 1953 - 28 Nisan 1954 tarihleri arasındaki 13. dönemin seçimlerine ilişkin bir beyanname yayınladı. Bildiriye göre 17 Ocak tarihinde seçimler yapılmaya başlanacaktı.

Yayınlanmış olan örfi kanunların gölgesinde seçimler gerçekleştirildi ve hükümet de eski yöntemlerle seçimlere müdehale etti. Seçim sonucuna göre Federal Anayasa Partisi 77 sandalye alarak seçimi kazandı. Bunlardan 6'sı Kerküklüydü: Kamil Yakubi, Davud Caf, İbrahim Neftçi, Fazıl Talabani ve Abdullah Süleyman Be-

yati. Emin Hemavendi ise tezkiye ile tekrar Temsilciler Meclisi'ne sokuldu. Bağımsız aday olan Emin Kirdar ve Mahmud Baban yeterli oyu toplayarak Temsilciler Meclisi'ne girmeye hak kazandılar (İçişleri Bakanlığı dosyaları 9525/32050).

19 Nisan 1954 tarihinde Cemali'nin ikinci kabinesi istifa etti. Bundan dolayı 1953-1958 yılları arasında Kral Faysal, sarayın çıkarını koruyan ve krala sadakatli bir kabine arayışındaydı. Kral, hükümet başkanları ve parti liderleriyle bir araya gelerek ülkenin yeni siyasetini masaya yatırdı. Toplantıda hazır bulunanlar Temsilciler Meclisi'ni feshetme ve tarafsız bir kabinenin kurulması konusunda anlaşmaya vardılar. Böylece Kral, 29 Nisan 1954 tarihinde hükümeti kurması için Ali Erşed Ömer'i görevlendirdi. Ömer'in ilk işi meclisi feshetmek oldu (Abdurrezzak Husni, 1988). Kerkük Livası'nda 26 Temmuz 1954 ile 3 Ağustos 1954 tarihleri arasında gerçekleştirilen seçimler diğer livalardan daha önemliydi. Seçimin ikinci bölgesi olan Altunköprü, Şivan ve Ubeydi kasabalarında hükümet çok iğrenç bir şekilde müdahalede bulundu (Bilad Mülki Dosyaları 1543/311).

Açıktır ki Kerkük'teki seçimler her zaman hükümetin istediği şekilde yürütülmüş ve hükümet her zaman seçimleri tam anlamıyla kontrol etmiştir (İçişleri Bakanlığı, 9527/32050).

Bu seçimde de Federal Anayasa Partisi'nin 4 adayı; Kamil Yakubi, Habib Siyah Mensur Talabani, Davud Caf ve Hüseyin Haneka seçildiler. Ama İştiraki Partisi'nin adayı Zeyn Abidin Paşa tezkiyeli bir şekilde meclise gönderildi. Federal Anayasa Partisi çekildikten sonra bağımsız adaylar Cihad Vindavi, Mahmud Baban ve Abdullah Hasan Avcı meclise girmeye hak kazandılar. Ancak Emin Kirdar tezkiye ile meclise girdi (İçişleri Bakanlığı Dosyaları, 9527/32050).

Genel seçimin sonuçları ilan ettikten sonra 17 Haziran 1954 tarihinde Erşed Ömeri, kabinesinin istifa ettiğine dair bir dilekçe sundu. Kral da Nuri Said'i kabineyi kurmakla görevlendirdi. Said, 3 Ağustos 1954 tarihinde yeni kabineyi oluşturdu. Bir toplantıdan sonra Temsilciler Meclisi 26 Temmuz 1954 tarihinde Kralın kararıyla feshedildi. İçişleri Bakanlığı da Kerkük mutasarrıfı dahil

olmak üzere bütün mutasarrıflardan 16 Eylül 1954 - 27 Mart 1958 tarihleri arasındaki 15. dönemin seçimleri için gerekli hazırlıkların yapılmasını istedi. 12 Eylül 1954 tarihi bütün livalarda seçim tarihi olarak belirlendi (İçişleri Bakanlığı dosyaları 9584/32050).

Kerkük'te seçimler tam zamanında ve olaysız geçti. Federal Anayasa Partisi'nin Kerkük adayları olan İbrahim Neftçi, Hüseyin Haneka, Kamil Yakubi ve Emin Hemavendi oy çoğunluğu ve tezkiye ile meclise girdiler. Ama Davud Caf, Kifri'de normal bir şekilde seçilerek meclise girdi. Bağımsız aday Emin Kirdar tezkiye ile, Mahmud Baban ve Süleyman Beyati ise normal bir şekilde seçilerek meclise girdiler (İçişleri Bakanlığı dosyaları 9585/32050). Yusuf İlyas ve Yusuf Antuan'ın 29 Kasım 1956 tarihinde çekilmesinden sonra Ni'mella Hindi, Hristiyan azınlığın kontenjanından tezkiye ile meclise girdi (İçişleri Bakanlığı dosyaları 9586/32050).

27 Mart 1958'de Temsilciler Meclisi'nin 14. dönemi sona erdi. 3 Mart 1958 - 14 Mart 1958 tarihleri arasında Nuri Said hükümeti, Temsilciler Meclisi'ni feshetmek için Kraldan idari karar aldı. 30 Mart 1958 tarihinde İçişleri Bakanlığı mutasarrıflara 16. dönemin 10 Mayıs 1958 - 14 Temmuz 1958 tarihleri arasında yapılacak olan seçimleri için gerekli hazırlıkların yapılması talimatını verdi. 5 Mayıs 1958 tarihi ise seçimin yapılması için belirlendi (Dışişleri Bakanlığı 9527/32050).

Belirlenen günde seçim başladı ve sonuçta 118 aday tezkiye ile meclise girdi. Seçilen vekillerin 29'u ilk defa seçilmişti (Abdurrezak Husni, 1988). Kerkük'te ise bütün adaylar tezkiye ile meclise girdiler: Dr. Necip Yakubi, Kake Hemey Haneka, İbrahim Neftçi, Nezir Kirdar. Mahmud Baban ve Davut Caf Kifri'den, Süleyman Beyati Hurmatu'dan, Mahmud Fehmi Hemavendi Çemçemal'den meclise girdiler (Dışişleri Bakanlığı 9587/32050).

Temsilciler Meclisi'nin 16 dönemi için yapılan seçimlere Irak hükümetlerinin ciddi müdahaleleri oldu. Hükümetler kolay bir şekilde istedikleri vekilleri meclise sokuyordu. Bu yöntem Irak halkları üzerinde olumsuz bir etki bıraktı. Çünkü meclis her zaman hükümetin feshetme tehdidiyle karşı karşıyaydı. Önceden de 13 kez Temsilciler Meclisi feshedildi.

Kerkük vekilleri de Temsilciler Meclisi'nde büyük role sahiptiler. Özellikle Davud Caf, Süleyman Fettah, Mahmud Baban, Neşed İbrahim, Cemil Baban, Ali Hadim Seccade ve Said Kazaz...

Krallık döneminde Kürtler, Irak Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu temsil ediyordu. Oysaki Kürtler çoğu zaman nüfuslarına göre temsil edilmemiştir. Bu durum özellikle bazı dönemlerde söz konusudur. Bu da Irak hükümetinin o zamanki politikası ve seçime müdahalelerde bulunmasıyla ilgiliydi. Seçimleri kazanan isimler o zamanki iktidarın içerisinde zaten siyasi, ekonomik ve askeri olarak yetki sahibi kişilerdi. Bunun en güçlü kanıtı da hükümetin seçimlere müdahale etmesidir. Temsilciler Meclisi 15 dönem boyunca sadece 3 dönemi sonuna kadar devam edebildi. Diğer dönemler ise yasal süre dolmadan feshedildi.

Seçimler iki aşamalı olarak gerçekleştiriliyordu. Bundan dolayı adayların sayısı bakımından bir denge sağlamak mümkün değildi. Bu durum da seçimin her bir dönemde değişmesine yol açıyordu.

Dönem	Kerkük Vekil Sayısı	Kürt	Türkmen	Arap	Yahudi	Hristiyan	Kürtler ve diğeri etnisitelerinin oranı
Birinci	4	3	1	-	-	-	75%
İkinci	4	2	2	-	-	-	50%
Üçüncü	4	2	2	-	-	-	50%
Dördüncü	4	3	1	-	-	-	75%
Beşinci	5	3	2	-	-	-	60%
Altıncı	6	5	1	-	-	-	83%
Yedinci	6	4	1	1	-	-	67%
Sekizinci	6	3	2	1	-	-	50%
Dokuzuncu	6	4	2	-	-	-	67%
Onuncu	6	4	2	-	-	-	67%
Onbirinci	8	5	3	-	-	-	63%
Onikinci	8	4	3	1	-	-	50%
Onüçüncü	8	4	3	1	-	-	50%
Ondördüncü	8	4	4	-	-	-	50%
Onbeşinci	9	4	4	-	-	1	45%
Toplam	92	54	33	4	-	1	59%

Kaynakça

- إبراهيم خليل أحمد , «التشكيلات الإدارية والعسكرية في ولاية الموصل أواخر العهد العثماني» , مجلة بين النهرين , العددان (37-38) , (الموصل , 1982) , ص 147-148 .
- _____ , ولاية الموصل دراسة في تطوراتها السياسية 1908-1922, رسالة ماجستير (جامعة بغداد, كلية الآداب, 1975), ص 436 .
- الأرشيف العثماني , الموصل وكركوك في الوثائق العثمانية 1726 – 1916م , ترجمة د. خليل علي مراد و د. علي شاكر علي , (الموصل , 1995) , نسخة خطية محفوظة في مكتبة مركز دراسات الموصل , ص 24 .
- جريدة الاستقلال , العدد (3368) في 6 حزيران 1939 .
- جريدة البلاد , العدد (804) في 21 شباط 1937 .
- جريدة الزمان , العدد (308) في 20 كانون الأول 1973 .
- جريدة العراق , العدد (1552) في 11 حزيران 1925 .
- _____ , العدد (2439) في 27 نيسان 1928 .
- _____ , العدد (2451) في 11 ايار 1928 .
- جريدة الوقائع العراقية (بغداد), العدد (237) , 27 تشرين الأول 1924.
- _____ (بغداد), العدد (242) في 13 تشرين الثاني 1924 .
- _____ (بغداد), العدد (264), 29 كانون الأول 1924.
- جمال رشيد احمد , كركوك في العصور القديمة , دار نوارس للطباعة (اربيل , 2002) .
- حازم المفتي , العراق بين عهدين , ياسين الهاشمي وبكر صدقي , مطبعة سومر , (بغداد : 1990) , ص 103 .
- حسين جميل , الحياة النيابية في العراق 1925 - 1946 : موقف جماعة الأهالي منها , مطبعة الأديب البغدادية , (بغداد : 1983) , ص 229 .
- الحكومة العراقية , القانون الأساسي وتعديلاته , مطبعة الحكومة , (بغداد , 1954) , المادة الأولى .
- _____ , القانون الأساسي وتعديلاته , مطبعة الحكومة , (بغداد , 1954) , المادة (28) .

- ____ , القانون الأساسي وتعديلاته , مطبعة الحكومة , (بغداد , 1954) المادة (38) , الفقرتين (1, 2) ,
 ____ , القانون الأساسي وتعديلاته, المادة (36) .
- د . ك . و . ملفات البلاط الملكي , ملفه رقم 1543 / 311 , وثيقة رقم (2) , ص 2 .
- د . ك . و . ملفات وزارة الداخلية , ملفه رقم 2287 / 32050 , وثيقة رقم (1) , ص 1 .
- ____ , ملفه رقم 9525 / 32050 , وثيقة رقم (213) , ص 241 .
- ____ , ملفه رقم 9525 / 32050 , وثيقة رقم (340) , ص 387 .
- ____ , ملفه رقم 9525 / 32050 , وثيقة رقم (212) , ص 238 .
- ____ , ملفه رقم 9585 / 32050 , وثيقة رقم (173) , ص 197 .
- ____ , ملفه رقم 9587 / 32050 , وثيقة رقم (1) , ص 2 .
- ____ , ملفه رقم 9527 / 32050 , وثيقة رقم (103) , ص 120 .
- ____ , ملفه رقم 9527 / 32050 , وثيقة رقم (93) , ص 110 .
- ____ , ملفه رقم 9527 / 32050 , وثيقة رقم (95) , ص 112 .
- ____ , ملفه رقم 9527 / 32050 , وثيقة رقم (375) , ص 434 .
- ____ , ملفه رقم 9584 / 32050 , وثيقة رقم (81) , ص 86 .
- ____ , ملفه رقم 9585 / 32050 , وثيقة رقم (44) , ص 111 .
- ____ , ملفه رقم 9586 / 32050 , وثيقة رقم (51) , ص 54 .
- ____ , ملفه رقم 9525 / 32020 , وثيقة رقم (1) , ص 3 .
- ستيفن همسلي لونكريت , العراق الحديث من سنة 1900 إلى سنة 1950 :تأريخ سياسي , اقتصادي واجتماعي , ج 1
 , ترجمة وتعليق : سليم طه التكريتي, مطبعة حسام , (بغداد : 1988) , ص 162 - 163.
- عبد الجبار محمود السامرائي , «كركوك مدينة الذهب الأسود» , مجلة الفيصل , العدد (134) , (السعودية , 1988) ,
 ص 12-13 .
- عبد الرزاق الحسني , تاريخ الوزارات العراقية , ج 6 , ط7 , دار الشؤون الثقافية (بغداد:1988), ص 64, 163, 305.
- ____ , تاريخ الوزارات العراقية , ج7, ص 327 .
- ____ , تاريخ الوزارات العراقية , ج 9 , ط7 , ص 109 .
- ____ , تاريخ الوزارات العراقية , ج 10 , ط7 , ج 10 , ص 221 .
- ____ , تاريخ العراق قديما وحديثا , ط3 , مطبعة العرفان , (صيدا , 1958) , ص218.
- عبد الزهرة مكطوف يوخان الجوراني , الحياة البرلمانية في العراق 1939 - 1945 دراسة تاريخية , رسالة ماجستير
 , (جامعة بغداد , كلية الآداب , 1983) , ص 16 .
- عبد الكريم ياسين رمضان , الحياة النيابية في العراق 1953 - 1958 دراسة تاريخية , رسالة ماجستير , (جامعة بغداد
 , كلية الآداب , 1987) , ص 29 .
- عبد الله الفياض , الثورة العراقية الكبرى سنة 1920 , مطبعة الإرشاد , (بغداد : 1963) , ص 167؛ علي الوردي
 , لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث , ج 5 , القسم الأول , مطبعة الشعب , (بغداد, 1972) , ص 67.
- عبد المجيد كامل عبد اللطيف , الحياة البرلمانية في العراق 1945 - 1953 دراسة تاريخية , رسالة ماجستير , (جامعة
 بغداد , كلية الآداب , 1983) , ص 66.
- عبدالله الفياض , الثورة العراقية الكبرى سنة 1920 , ص 167 .
- عبدالله غفور , التشكيلات الإدارية في جنوبي كورستان 1921-2007 (إرادات ملكية, مراسيم جمهورية, القرارات,

- البيانات, أوامر), ط2, مطبعة خاني (دهوك , 2008), ص 10-9.
- عزيز سامي , «كركوك عبر القرون» , مجلة الأحاء (قارديشليق) , العددان (10-11) , (بغداد , 1973), ص 3 , 23 .
- علي شاكور علي , تاريخ العراق في العهد العثماني 1638 - 1750 : دراسة في أحواله السياسية , مطبعة أوفسيت الشعب , (الموصل , 1984) , ص 154 , 196-197.
- علي ناصر حسين, الإدارة البريطانية في العراق 1914-1921, أطروحة دكتوراه (جامعة بغداد, كلية الآداب, 1991), ص 236.
- فهيمى عرب آغا وفاضل محمد, ماذا في كركوك, مطبعة التتويج (كركوك : 1957), ص 24.
- كمال مظهر احمد , كركوك وتوابعها: حكم التاريخ والضمير, ٢٠٠٤ , ج1, ص 41, 106-107, 112, 138-139.
- لطفى جعفر فرج , عبد المحسن السعدون ودوره في تاريخ العراق السياسي المعاصر, مطابع الرسالة (الكويت: 1978) , ص 250 - 252 .
- مجيد خدوري , نظام الحكم في العراق , ترجمة فيصل نجم الدين الأترقي , مطبعة المعارف , (بغداد, 1946) , ص 182-185.
- محاضر المجلس التأسيسي العراقي , ج 1 , الجلسة (6) في 10 نيسان 1924, ص 127 .
- محاضر مجلس النواب , الدورة الانتخابية العاشرة , الاجتماع غي الاعتيادي لسنة 1943 , الجلسة (1) في 9 تشرين الأول 1943 , ص 3 .
- _____ , الدورة الانتخابية الخامسة , الاجتماع الاعتيادي لسنة 1934 , الجلسة (1) في 29 كانون الأول 1934 , ص 3 .
- _____ , الدورة الانتخابية الرابعة , الاجتماع غير الاعتيادي لسنة 1933 , الجلسة (1) في 18 آذار 1933 , ص 4 .
- _____ , الدورة الانتخابية السادسة , الاجتماع الاعتيادي لسنة 1935 , الجلسة (1) في 2 تشرين الثاني 1935 , ص 4 .
- محمد امين العمري , تاريخ حرب العراق خلال الحرب العظمى 1914 - 1918 , ج 3 , مطبعة النجاح , (بغداد : 1935) , ص 154-168, 206 - 268 .
- _____ , تاريخ مقدرات العراق السياسية , ج3, المطبعة العصرية (بغداد: 1925) , ص 22, 24.
- محمد مظفر الأدهمي, المجلس التأسيسي العراقي, دار الشؤون الثقافية (بغداد: 1989), ج 1, ص 41.
- _____ , المجلس التأسيسي العراقي, دار الشؤون الثقافية (بغداد: 1989), ج 2 , ص 309 .
- ناجي شوكت , سيرة وذكريات ثمانين عاما 1894 - 1974 , ط 2 , مطبعة دار الكتب , (بيروت 1975) , ص 205-208 , 223-234.
- الياهو دنكور , الدليل العراقي الرسمي لسنة 1936 , دنكور للطبع والنشر , (بغداد , 1937) , ص 59

DÜNDEN BUGÜNE KERKÜK-MUSUL MESELESİ

Seîd Veroj

Kısa tarihi hatırlatmalar:

Çeşitli yakın dönem kaynaklarında “Şarezor”, “Şehrızor”, “Şehrızûr”, “Şehrezur”, “Şehrezor” gibi telaffuzlarla tanımlanan bölgenin idari merkezi olarak bilinen Kerkük; sahip olduğu coğrafik konum, yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynakları, farklı inanç, millet ve etnik toplulukların bir arada yaşadığı bir mekân olmuştur. Son yüzyılda da bölgede çok zengin petrol yataklarının keşfiyle birlikte, uluslararası güçlerin ilgi odağı olmuştur. Bu konumu nedeniyle, bugünkü Kerkük şehrinin de dahil olduğu bölge, çok eski bir geçmişe sahip olup, tarihin farklı dönemlerinde yerli-yabancı çeşitli güçlerin hakimiyetinde bulunmuştur.

Düz bir ovada ve bir höyük üzerinde kurulmuş olan Kerkük; Şimal-i garbîde küçük Zap vadisi, cenûb-î garbîde Hamrin dağları, cenubi Şarkide Diyâla vadisi ve şimali Şarkîde Zağros dağlarıyla

hudutlanan bir memleketin başlıca şehridir.”¹⁸¹ Kerkük'ün kuruluş tarihi, yaklaşık olarak M.Ö. üç bin yıl öncesine kadar gider. Bu kadim şehrin ilk kurucularından olan Lulubiler, Gutiler, Huriler ve Mitani kavimleri, tarihçiler tarafından Kürtlerin öncülleri olarak kabul edilmektedirler. Onların yanısıra Asur, Akad, Bâbil, Med, Pers, Sâsânî, Emevi, Abasi, Eyyubi ve Osmanlılar da belli dönemlerde bölgeye hüküm etmişler. Kerkük şehrinin ilk yerleşim yeri olan kalenin yapılış tarihi, M.Ö. 3. yüzyıla dayanır. Kentin kale dışındaki yapılanması ise 17. yüzyılın sonlarına rastlar.

İlk dönemlerden bu güne kadar Kerkük şehri farklı isimler almıştır; Sasaniler zamanında “Garmekan”, Süryani kaynaklarında “Béth Garma” ve yine bu kaynaklarda “Karhâ” ve “Béth Selox” olarak adı geçen şehrin Kerkük olduğu delilleri G. Hoffmann tarafından ortaya konulmuştur. Asûr hükümdarı ilk kuruluştan sonra kaleye bir burç ilave ettiği için şehir Seleukos ismini almıştır. Nuri Talabani'nin aktarımına göre de ortaçağ yazarları bölgeyi “Germiyan” olarak adlandırmıştır.¹⁸² Buradaki Hristiyanlar da şehri “Karx” olarak adlandırmışlar.¹⁸³ Ayrıca Kerk, Erpeha, Gurgura, Kerhini, Kirkore vb. gibi adlar da farklı dönemlerde kullanılmıştır. Bugünkü telaffuzuyla “Kerkük” ismi, ilk olarak Şaraf El-Dîn Ali Yazdî'nin Timur tarihinde geçiyor.

Arapların Kerkük bölgesine gelişi ve yerleşmesi İslamiyet'in ilk yayılma dönemi olan Ömer bin Hatap zamanına denk gelir ve bu da yaklaşık olarak 700-750 yıllarına tekabül eder. Daha sonrada bölgede Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Annaziler hüküm sürer. Şehrezor bölgesi 1185 yıllarından itibaren de Selahaddin-i Eyyubî'nin yönetimine geçer ve 1230'larda tekrardan Abbasilerin hâkimiyetine girer. Bu dönemde Erbil bölgenin merkezi konumundadır. Abbasilerin iktidarının son yıllarında bölgede yaşanan şiddetli deprem ve ondan sonra da gelen Moğol istilası (1245), Şehrezor'da büyük bir tahribat meydana getirmiştir.

181 - İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, s. 589, MEB Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997

182 - Nuri Talabani, Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması, s. 11, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005

183 - İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, s. 589, MEB Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997

Türkmenler ise yoğunluklu olarak Selçuklular döneminde yani yaklaşık olarak 1075-1100 yıllarında paralı asker ve memlûk olarak bölgeye getirilmişler. “Orta Asya toplulukları, bölgeye Abbasi-ler ve haleflerine köle ve kiralık asker olarak getirilmişti. Zamanla bunlar İslam dinini benimsediler; Arapça ve Farsça öğrendiler ve Ortadoğu kültürünün parçası haline geldiler.”¹⁸⁴ Daha sonra bölgenin Osmanlı idaresi altına girmesiyle birlikte, kurulan garnizonlara gönderilen idari ve askeri personelin de bir kısmı kendi isteğiyle bölgede kalmış, mülk edinmiş, ticarete girişmiş ve evlilikler yoluyla yerli halkla akrabalık kurmuştur. Böylece Türkmenlerin hem Irak genelinde ve hem de Kerkük ve Erbil gibi Güney Kürdistan şehirlerinde nüfusları artmıştır. Irak ve Kürdistan’da mevcut Türkmen nüfusunun yarısına yakını Şii mezhebine mensuptur.

Araplar ve Türkmenler bu bölgeye geldikleri zaman buralar sahihsiz değildi, yerli sahipleri vardı ve onlar da Kürt’tü. Kerkük, Erbil ve onlara bağlı diğer şehirleri de dâhil olmak üzere Şehrezor bölgesi, Abbasi iktidarının son yıllarında (1250) Irak’a dâhil olmuştur.

1514’te Kürdler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan antlaşmayla Kuzey Kürdistan’ın büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğuna iltihak eder. Daha sonra 1517’de Diyarbakır eyaleti, 1534 yıllarında Kürdistan’ın güney bölgesi de dahil olmak üzere Irak, Osmanlı İmparatorluğu’nun hükmü altına girer. Osmanlı-İran çekişmesi sürecinde, bölge birkaç kez kısa süreliğine Sefavilerin eline geçtiyse de genellikle Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı idaresi altında kaldı.

Bölgedeki siyasi iktidarlar sürekli değişmişse de, yerel ve bölgesel yönetimin asıl nüfus ve kudreti sürekli Kürt emirliklerinin elindeydi, bölge nüfusunun büyük çoğunluğu Kürt aşiretlerinden oluşmaktaydı. Tarihsel olarak bu bölgede Hesnveyhler, Annaziler, Erdelanlar, Babanlar, Soranlar ve kimi dönemlerde de kısmi olarak Behdinaniler hüküm sürmüşler.

184 - Arthur Goldschmidt JR.-Lawrence Davidson, Kısa Ortadoğu Tarihi, s. 123, Doruk Yayınları, 2008, İstanbul

Osmanlı idari yapılanması

Bölge Osmanlı İmparatorluğu hükmü altına girdikten sonra, buralarda peyderpey Osmanlı idare sistemi kurulur. Bu yeni sisteme göre Irak-ı Arap ve Kürdistan'ın güneyi, diğer bölgelerde olduğu gibi buralarda da idari olarak "Eyalet" sistemi kurulur. İslam Ansiklopedisi'nin aktarımına göre, Kâtip Çelebi'nin 1732 yılında yayımlanan Cihannümâ adlı eserinde, bölgenin o günkü idari taksimatıyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Biri Kerkük olmak üzere, 32 sancak ihtiva eden Şehrizer eyaletinde Şehrizer isimli şehir harap olduktan sonra, Kerkük'ün bu eyalete merkez olduğunu kaydeder." 1560 yılının Tahrir Defterine göre idare merkezi Zalm olan Şehrizer eyaleti 10 sancak, 7 nahiye ve 204 köyden oluşmaktaydı. Eyaletteki toplam hane sayısı 5010 olarak tespit edilmiş; bunların 4952'si Müslüman, 58'i de Yahudi hanesiydi ve eyaletin toplam nüfusu da 25.000 olarak tespit edilmiştir. XVII yüzyılın ortalarına doğru Şehrizer eyaletine on bir sancak bağlıydı. Kerkük şehri, XVII yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne çıkarak eyaletin idari merkezi olur.¹⁸⁵ Tarih'ül Irak el İdari ve'l İktisadi Fi'l Ahdi'l Osmani es-Sani adlı eserde, Şehrizer Eyaletinin sınırları şöyle belirtilmiştir: "Güneyde Bağdat Eyaletine, batıda Musul ve Amediye hükümetine, kuzeyde Hakkari ve Azerbaycan'a ve doğuda da Fars bölgesine ulaşır."

Osmanlı yönetiminin 1870'te çıkardığı Eyaletler İdaresi Yasası çerçevesinde yapılan değişikliklerle bölge Bağdat ve Musul olmak üzere iki eyalete (vilayete) ayrıldı. Bu değişikliğin sonucu olarak, 1879'da Eyalet merkezi Kerkük'ten Musul'a geçti. Böylece Güney Kürdistan, Hanekin ve bağlı birimler dışında, bir bütün olarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşan Musul eyaletine bağlandı. Ondan sonra Musul, Güney Kürdistan'ın merkezi idari birimi oldu ve Birinci Dünya Savaşını sonlandıran Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasına kadar bölge Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında kaldı.

185 - <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c38/c38o286.pdf> (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi)

Bölgesel ve yabancı seyyahların Kerkük notları

Tarihçiler ve coğrafyacıların yanı sıra geçmişten yakın döneme kadar bölgeyi gezen seyyahların, Şehrezor eyaleti ve Kerkük'le ilgili olarak bize aktardıkları bilgiler, bu konuyu çeşitli yönleriyle aydınlatmak açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu tür kaynaklardan bölgenin tarihi, coğrafik ve sosyolojik özellikleri, demografik, kültürel ve etnik yapısı hakkında oldukça önemli bilgiler edinmekteyiz. Bu yönüyle konuyu aydınlatmak için burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Buldan'ül Hilafet's Şarkkiye eserinin yazarı, Mustavfi'nin sekizinci yüzyılda yazılan eserinden aktararak şöyle demektedir: "Şehrezur, sekizinci yüzyılda parlak bir şehirdi ve sakinleri Kürt'tü." Seyyah İbn Muhehil de aynı dönemde bölgeyi gezmiş ve Kerkük'le ilgili şu tespitte bulunmuştur: "Şehrezur bölgesi bazı il ve ilçelerden meydana gelir, bu bölgedeki Kürdlerin sayısı 60 bin evden oluşuyordu."¹⁸⁶

Yakût El- Hamevi, XIII. yüzyılın başlarında yazılmış ancak Wüstenfeld tarafından 1866-1873 yılları arasında 6 cilt halinde Leipzig'te basılmış olan Mu'cemü'l Büldân adlı ansiklopedik eserinde "Erbil"den bahsederken; "Ahalisinin ekserisi Kürt'tür" demektedir. O dönem Erbil Şehrezor bölgesinin merkezi konumundaydı.

Osmanlı son dönemi önemli vakanüvislerinden olan Şemseddin Sami de 1896 yılında basılan Kamûs'l Alem adlı altı ciltlik ansiklopedik eserinin beşinci cildinde, Kerkük'le ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Yazar eserinde şehrin coğrafik konumundan, nüfus nispeti ve etnik bileşenlerinden, sosyal ve kültürel hizmet veren kurumlardan, tarihi eserler ve ticari hayattan, tarımsal ürünlerden, çıkartılan yeraltı ve yerüstü madden kaynaklarından bahsederek şöyle demektedir: "Kerkük: Kürdistan'ın Musul vilayetinde ve Musul'un 160 km Güneydoğusunda ve bir sıra tepelerin altında, geniş bir ovanın kenarında ve (Edhem vadisi)

186 - Kemal Mazhar Ahmed, Kerkük: Tarih, politika ve etnik yapı, s. 37, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005

üzerinde bulunan Şehrezor sancağının merkezi bir şehri olup... doğuda Süleymaniye, kuzeyinde Köysancak ve Erbil kazaları ile batıda Musul sancağı ile güneyi Bağdat vilayeti ile güneydoğusu Selahaddin kazası ile çevrilidir. Mılha, Tuzhumarto, Altın Köprü, Kil, ve Şivan isimlerinde 5 nahiyesi ve toplam 352 Köyü mevcut olup 30.000 nüfusu, kalesi, 36 cami ve mescidi, 7 medresesi 15 teke ve zaviyesi, 12 han, 1272 mağaza ve dükkânı, 8 hamamı, nehrin üzerinde bir Köprüsü, bir rüştiye ve 18 çocuk okulu, 3 kilisesi ve 1 Havrası vardır.

Bir tepe üzerinde bulunan Kalesi ile Kalenin altındaki mahallelerden ve nehrin sağ tarafındaki kısımdan mürekkep olduğu halde, ahalisinin dörtte üçü (3/4) Kürd ve kalanı da Türkmen, Arap ve diğerleridir, 760 İsraili ve 460 Keldani dahi vardır.”¹⁸⁷

Ünlü coğrafyacı Prof. Besim Derkot'ta Kerkük ve Musul'dan bahsederken şu tespitite bulunmaktadır: “Irak'tan pek farklı olduğu gibi, nüfusunun yapısı ve yaşayış tarzı ile de daha çok Diyarbekir bölgesine benzemektedir. Esasen Musul havalisi, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar, Batının coğrafya eserlerinde genellikle Irak'tan ayrı olarak Yukarı Elcezire bölgesi içinde sayılıyordu.”¹⁸⁸

Bu tür tespitlerde bulunan ve benzer bilgileri aktaran birçok kaynak daha sıralanabilir ancak uzatmadan yukarıdaki aktarımların içeriğine baktığımızda Kerkük, tarihsel kaynaklarda genel olarak Kürdistan coğrafyası içinde ve bir Kürd şehri olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte Kerkük merkezli Şehrezor bölgesinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır, bu bölge tarih boyunca farklı kavimlere yurtluk yapmış, çok kültürlü ve çok milletli bir ortak yaşam şehridir. Günümüzde burada çoğunluğu oluşturan Kürdlerin yanı sıra Arap, Türkmen, Asûrî-Keldanî-Sûryani, Yahudi ve Ermeniler de yaşamaktadır.

187 - Şemseddin Samî, Kerkük, Kamûs'ül Alem, cild: 5, s. 3846, <http://www.archive.org/details/kmsellmeniseo5emse>

188 - Prof. Dr. Besim Darkot: İslam Ans. Musul mad. Cilt-8, MEB yay. İst. 2. bas. 1971, s.743-744

Irak Devletinin kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşmesi ve dağılması, bölge üzerindeki yaklaşık 400 yıllık egemenliğinin de sonunu getirdi. Tarafların imzalamış olduğu Mondros Antlaşması'nın (30 Ekim 1918) 7. maddesine göre, itilaf devletleri “güvenliklerine yönelik bir durumda” sorunlu bölgeyi işgal etme hakkına sahipti. Bu çerçevede petrol kaynakları açısından çok zengin rezervlere sahip olan Irak ve Güney Kürdistan, İngiltere devleti tarafından işgal edildi. İngiliz askeri güçleri 7 Nisan 1918'de Kerkük ve Süleymaniye şehirlerine girerek Güney Kürdistan'ın tümünü işgal ettiler. Zaten 1916 yılında gizli olarak imzalanmış olan Sykes-Picot anlaşması gereğince de bu bölge İngiltere'nin payına düşmüştü. İngilizler bu bölgede petrolün varlığını 1890'larda keşfetmişlerdi.

İngiltere'nin mandası altında Hüseyin Şerif'in oğlu Melik Faysal yönetiminde 28 Ağustos 1921'de Irak devletinin kuruluşu ilan edildi. İngiltere'nin petrol siyaseti çerçevesinde izlediği Arap yanlısı politikanın sonucu olarak, Musul ve Kerkük'le birlikte, Güney Kürdistan'ı bir bütün olarak Irak devletinin siyasi sınırlarına dâhil etti.

Kürtler asla Irak Arap yönetimine tabi olmayı kabul etmedi. Yeni durum değerlendirmesi yapmak üzere, bölgenin ileri gelen aşiret reisleri, din adamları ve aydınları Şeyh Mahmut Berzenci'nin öncülüğünde toplandılar. Bu toplantıda alınan ortak karar gereğince, Kerkük'te bulunan İngiliz askeri yetkilisine, “Kürdistan hükümetinin kurulması ve bu hükümetin başına da Şeyh Mahmud'un getirilmesi” talebinde bulunulur. Kürtlerin bu talebi olumlu karşılanır ve Şeyh Mahmud 1919 yılı başında ilk Kürt hükümetini oluşturarak kendini Kürdistan kralı ilan eder. Ancak İngilizlerle var olan çelişkiler nedeniyle Şeyh Mahmud hükümetinin ömrü çok kısa olur. 19 Haziran 1919'da bölgede bulunan Kemalist subayların da kışkırtmasıyla İngiliz kuvvetleriyle Kürtler arasında çatışmalar başlar. Çatışmalar Şeyh Mahmud'un 19.06.1919 tarihinde İngilizler tarafından yaralı yakalanmasıyla son bulur. Daha sonraları tekrar başlayan çatışmalar sonucunda, Şeyh Mah-

mud 1924 yılında yakalanarak Hindistan'a sürgüne gönderilir. 1925 yılında Kerkük de dâhil olmak üzere Musul Vilayeti, Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir komisyonun verdiği bir inceleme raporuna dayanılarak Irak devletine bağlandı. Milletler Cemiyeti'nin bu kararının uygulaması, Irak'ın mandater gücü olan İngiltere tarafından şu şartlara bağlanmıştır: "Kürtlere iyi davranılması, mahkeme ve okullarda yöneticilerin Kürtlerden olması ve Kürtçe'nin resmi dil kabul edilmesi." İngiltere de 1932 yılında bölgeyi Irak-Arap yönetimine bağlar. Milletler Cemiyeti tarafından Kürtlerle ilgili alınan kararlar da pratikte uygulanmaz. Daha sonraları İnişli-çıkışlı da olsa, Kürtlerle İngilizlerin yıldızı hiç barışmadı. Irak hükümetleri ilk yıllarda Kürtlere karşı yumuşak bir politika uygulasa da, sonradan gelen hükümetler sistematik olarak Araplaştırma politikalarını başlattılar ve Araplaştırma siyasetinden en büyük payı da Kerkük almıştır....

Araplaştırma siyaseti:

Yeni Irak devletinin kurulmasıyla Güney Kürdistan, Elcezire ya da o zamanın deyimiyle "Musul Vilayeti" meselesi, Irak'ın mandater devleti İngiltere ve yeni Türk hükümeti arasında bir probleme dönüştü. "Musul vilayetinin" geleceğini belirlemek için tarafların 1922-1924 yılları arasında yürüttükleri çalışmalar çerçevesinde, mesele Milletler Cemiyetine taşındı. Milletler Cemiyeti'nin 1925'te verdiği bir kararla Güney Kürdistan ya da diğer adıyla "Musul Vilayeti" yeni kurulan Irak devletine eklendi. Bu süreçten sonra Güney Kürdistan, Irak hükümetlerinin büyük önem verdikleri bir alana dönüştü. Bu nedenle ardıl Irak hükümetleri bölgede Arap etnik nüfusunu artırmak için siyasi ve idari tedbirlerle yeni düzenlemeler yapmaya başladılar. Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan ve Irak'ın da tanımayı kabul ettiği kültürel haklar gereğince uygulanmadığı gibi, bu yöndeki baskı ve yasaklamalar da gitgide artırıldı. Bu koşullarda 1957 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Kerkük'te yaşayan etnik grupların nispeti şöyleydi: Kürdler %48.3, Araplar %28.2, Türkmenler %21.4.

14 Temmuz 1958'de yapılan askeri darbeyle Irak'taki monarşi

yönetimi devrildi, General A. Kerim Kasım Kürdlerin desteğini alabilmek için Sovyetler Birliğinde sürgünde bulunan KDP genel başkanı Mustafa Barzani ve arkadaşlarının Irak'a ve Kürdistan'a dönmelerine yol açtı. Yapılan yeni Anayasa'da, "Irak devleti: Kürdistan ve Irak'ı Arap olmak üzere iki bölgesi; Arap ve Kürd milleti olmak üzere iki milletli bir devlettir." denilmesine rağmen, bir müddet sonra yapılan Anayasa değişikliğinin aksine hareket edilmiş ve Kürdler Eylül 1961'de yeniden silahı mücadeleyi başlatmaya mecbur bırakılmıştır. 1963'te şoven milliyetçi kanatın yaptığı askeri darbeyle Kasım iktidardan düşürüldü.

Bu dönemden itibaren iktidara gelen Irak hükümetleri, demografik mühendislik çerçevesinde, özellikle Kerkük ve çevresinde Araplaştırma siyasetini sistematik olarak uygulamaya başladılar. Farklı yol ve yöntemler kullanılarak; tehdit, sürgün, idari değişiklikler, işten kovma, nüfus kütüklerine işlememe vb. baskılarla özellikle de Kerkük'teki Kürd nüfusu azaltılmaya çalışıldı. Güç ettirilen Kürdlerin yerine, rüşvet ve teşviklerle Necef ve Basra'dan Araplar getirilip yerleştirildi. Baas Partisi 1968'de askeri bir darbeyle tamamen yönetimi ele geçirdikten sonra, özellikle de Kerkük şehri ve diğer stratejik bölgelerde Araplaştırma siyasetini, daha geniş kapsamlı bir strateji çerçevesinde, yeni uygulama ve tedbirlerle genişleterek sürdürdü.

1970'lerin başında Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle Araplar tekrardan Kürdlerle masaya oturmak durumunda kaldı. Mustafa Barzani'nin liderliğindeki Kürd ulusal hareketiyle Irak yönetimi arasında 11 Mart 1970'te "Muhtariyet" antlaşması imzalandı. Muhtariyet anlaşmasının uygulamaya konulduğu birkaç yıllık süre içerisinde Araplaştırma siyasetinde kısmi bir duraklama oldu. Ancak Arap ve Kürd tarafı Kerkük'ün statüsüyle ilgili bir anlaşmaya varamadığı için, Irak Anayasası'nın şimdiki 140. maddesi gibi, o zaman da Kerkük meselesinin çözümü 3-4 yıl sonrasına ertelenmişti. Fakat taraflar bir anlaşmaya sağlayamadı. Muhtariyet antlaşmasının bozulmasından sonra, Kerkük ve diğer stratejik bölgelere yönelik Araplaştırma siyaseti kitlesel göçtürmeler ve Enfal uygulamalarıyla çok daha vahim bir şekilde devam ettirildi. Ardısıra gelen Irak hükümetleri Kerkük'te başta Kürtler olmak

üzere diğer etnik toplulukların da nüfusunu azaltmak için değişik siyasi ve sosyal hilelerin yanı sıra idari değişikliklere de başvurmuşlar, bazı ilçeleri Kerkük'ten ayırıp diğer illere bağlamışlar. Bu çerçevede 1976 yılında Tuzhurmatu ilçesi Tikrit'e bağlanmış, Çemçemal ve Kelar ilçeleri Süleymaniye'ye, Kifri de Diyala iline bağlanmıştır. Bununla da yetinilmemiş, 1972'de Kerkük'ün ismi değiştirilerek Te'mîm [Millileştirme] yapılmıştır.¹⁸⁹

6 Mart 1975'te Irak ile İran arasında imzalanan Cezayir Anlaşması'ndan sonra, aynı zamanda Kürdlerle imzalanan muhtariyet antlaşması da rafa kaldırıldı. Baas yönetimi bütün gücüyle Kürdlere yöneldi ve yüzbinlerce Kürd yerini yurdunu terk ederek komşu devletlere sığınmak zorunda kaldı.

Böylece 1977'de yapılan nüfus sayımına baktığımızda, ardıl Irak hükümetlerinin Araplaştırma siyasetinin demografik yapıda meydana çıkarttığı sonuçlar, durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. 1977'nin nüfus sayımı sonuçlarına göre Kerkük'teki etnik nüfus dağılımı şöyledir: Kürdler %37,53, Araplar %44,1, Türkmenler %16,3 ve diğerleri de %2,4'tür. Bu sonuçlara göre 20 yıl içerisinde Kerkük'teki Kürd nüfusu 10.77, Türkmen nüfusu da 4.9 oranında azalmıştır ve Arap nüfus da %16.21 oranında artmıştır.

Araplaştırma siyasetinin Kerkük'ün demografik yapısında meydana getirdiği tahribat ve değişiklikler yukarıda belirtildiği gibidir. Nuri Talabani'nin deyişiyle: "Kerkük ve çevresini Araplaştırmak isteyen Irak rejimi, şiddet ve vahşet açısından uluslararası terör örgütlerinin eylemlerinden daha beter sonuçlar veren bu korkunç siyasetini hem bölgesel hem de uluslararası çevrelerin sustukları ve umursamadıkları bir ortamda uygulanmıştır."¹⁹⁰

Böylece Kerkük meselesi çözülmeden, ABD'nin müdahalesiyle 2003 yılında Baas rejimi yıkıldı ve bütün Irak bileşenlerinin katılımıyla 2005 yılında yapılan bir referandumla yeni Irak Ana-

189 - Nuri Talabani, Kerkük'ün Demografik Yapısını Değiştirme Siyasetinin Dünü Bugünü, Kovara War, h. 16, s. 19, Diyarbekir, Payiz-204

190 - Nuri Talabani, Kerkük'ün Demografik Yapısını Değiştirme Siyasetinin Dünü Bugünü, Kovara War, h. 16, s. 20, Diyarbekir, Payiz-204

yasası kabul edildi. Yine 2005 yılında yapılan Kerkük İl Meclisi seçimlerde, Kürtler çoğunluğu elde ederek; 41 kişilik il meclisinin 26 üyesini Kürtler, 9'unu Türkmenler, 6'sını da Araplar kazandı. 2005 Anayasa'nın 140. Maddesi gereğince, başta Kerkük olmak üzere diğer bütün "ihtilafli bölgelerin" geleceği ve Kerkük'ün statüsü, en geç 31 Aralık 2007 tarihine kadar yapılması gereken bir referandumla belirlenecekti. Belirtilen tarih üzerinden on yıl geçmesine rağmen, Irak'ın Şii hükümeti halen de Anayasa'nın gereğini yerine getirmemiştir. Anayasa'nın gereğinin yapılması için, Kürd Federe Hükümeti birçok girişimde bulundu ancak Bağdat'ın Şii Arap hükümeti her seferinde bir gerekçe göstererek söz konusu referandumu yaptırmamıştır. Bununla birlikte Haziran 2014'teki DAİŞ (İŞİD) saldırıları karşısında Irak ordusu Musul'u savunmadan terk ettiği gibi Kerkük'ü de savunmadı. Kerkük de dâhil olmak üzere bütün "ihtilafli bölgeler" Kürdistan peşmergeleleri kontrolüne geçti ve korundu.

28 Mart 2017 tarihinde Kerkük İl Meclisi'nin yapılan oturumunda, 26 Kürt üyenin oy birliğiyle Kerkük'teki resmi kuruluşlara Irak bayrağının yansıra Kürdistan bayrağının da asılması kararı alındı. Meclisin bu kararı, aslında Bağdat Arap yönetiminin uygulamayı istemediği Anayasanın 140. maddesinin fiili uygulamasını sağlamıştı. Bunun yanı sıra Kürdistan Federe Bölgesinde 25 Eylül'de uluslararası kamuoyunun gözetiminde ve demokratik bir şekilde yapılan bağımsızlık referandumunda, Kerkük şehri %78 evet oyuyla bir daha Kürdistan kimliğini bütün dünyaya duyurdu.

Petrol kenti Kerkük:

Britanya daha 1890'larda bölgede bulunan petrol rezervlerini keşfetmişti ve 1916'da gizli olarak imzalanan Sykes-Picot anlaşmasıyla Fransa'yı da Irak'tan dışlayarak tek başına kalmıştı ve o günden bugüne bölgeyle ilgili izlediği siyaset, petrol endekslidir. Bugün Kerkük'te bulunan petrol ve gaz rezervleri, hem bölge hem de batı ülkeleri enerji pazarları için çok büyük bir önem arz etmektedir. Uluslararası Enerji Kurumu'nun verilerine göre, dün-

ya petrol rezervlerinin %6'sı ve mevcut Irak Petrolünün de %40'ı Kerkük'tedir. Kerkük petrolü dünya pazarına Yumurtalık-Ceyhan, Hayfa, Trablus-Şam ve Suriye'nin Baniyas boru hatlarıyla dünyaya akıtılabilir. 16 Ekim Kerkük işgalinden sonra, belki İran üzeri bir hat daha buna eklenebilir. Bu nedenle herkesin ilgisi ve gözü Kerkük'te, Kerkük'ün gelecekteki statüsündedir. Kürtler açısında da bu muazzam zenginlik, müstakbel bağımsız Kürdistan devletinin ekonomik bağımsızlığı için çok önemli bir kaynaktır. Bu öneminden dolayı Kerkük, 16 Ekim 2017 tarihinde bölge devletlerinin desteği ve uluslararası bazı güçlerin yaktığı yeşil ışıkla tekrardan Irak Arap ordusu ve İran destekli Haşti Şabi güçlerinin kontrolüne geçti. Böylece yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Güney Kürdistan bağımsızlık hedefi izlenen petrol endeksli siyasetle şimdilik akamete uğratıldı.

Türkiye'nin Kerkük'le ilgili iddiaları:

Osmanlı İmparatorluğu bakiyesi üzerinde gelişen Kemalist hareket, 1920 yılında Ankara'da yeni bir hükümet kurdu. Ankara hükümeti özünde Güney Kürdistan'ın bir statüye sahip olmaması ve bölgenin petrolünden pay alabilmek için, Musul ve Kerkük'ün Misak-ı Milli sınırları içerisinde kaldığını iddia ederek İngilizlerle bir pazarlık yapmak istiyordu. Kürd milletvekillerinin itirazlarına rağmen, M. Kemal aslında Musul'un da dâhil olduğu bir Kürdistan'ın kontrolünün zor olacağını düşünüyordu. Bu yaklaşım M. Kemal'in Meclis gizli görüşmelerinde yaptığı uyarılardan anlaşılıyor: "Musul'u almanın kolay ama kontrol etmenin zor olduğunu" dile getiriyordu.

Bugün Kerkük ve Musul'la ilgili iddiaların temeli Misak-ı Milli denilen belgeye dayandırılmaktadır. Peki bu belgenin uluslararası hukuk ve anlaşmalarda bir karşılığı var mıdır? Misak-ı Milli denilen belge, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920'de yaptığı gizli oturumda kabul edilmiş ve daha sonra Ankara hükümetince de benimsenmiştir. Bu belge, uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan bir metin değil, sadece Türk yönetimini ilgilendiren tek yanlı bir vesikadır.

Musul ve Kerkük'le ilgili görüşmeler, Lozan konferansı esnasında başladı. Bu süreçte Türk heyeti başkanı İsmet İnönü ve İngiliz heyetini temsil eden Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında çok ilginç diyaloglar gerçekleşir. Sonuçta Lozan Antlaşması imzalanır ancak Türk heyetinin Musul'la ilgili iddiaları kabul edilmez. Lozan Konferansı'nda Musul meselesinin çözümü bir sonuca bağlanamayınca Britanya, Musul ve Kerkük meselesinin çözümünü, Milletler Cemiyeti'ne devreder. Durumun incelenmesi için İsviçreli diplomat Aff Wirsen başkanlığında üç kişilik bir komisyon oluşturulur. Yaklaşık sekiz ay süren bir inceleme-araştırma yapıldıktan sonra, konu hakkında hazırlanan rapor Milletler Cemiyeti'ne sunulur. Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925 tarihinde yapılan toplantısında, rapordaki öneriler değerlendirilip küçük düzeltmelerden sonra onaylanır. Bundan sonra 1926 yılında imzalanan Ankara Anlaşmasıyla Kerkük'ün de bağlı bulunduğu Musul vilayeti İngiltere mandası altında yeni Kurulmuş olan Irak devletine bırakıldı.

Yukarıda bahsedilen Milletler Cemiyeti raporuna göre, Kerkük ve Musul petrol gelirlerinden Türkiye'ye %10'luk bir pay verilecekti. Onaylanan anlaşmanın sonuncu bendinde de şöyle bir madde eklenmişti: "Türk tarafı isterse payını nakit paraya çevirebilir." Buna göre Türkiye'ye düşen petrol payının değeri de 500.000 pound olarak hesaplanmıştı.¹⁹¹ Bu anlaşma bir önergeyle, 6 Haziran 1926'da TBMM'de oylamaya sunuldu: İki red ve bir çekimser oya karşılık 143 oyla kabul edildi. Ödemeler petrol üretiminin başladığı 1934 yılında başladı ve 1951 yılına kadar sürdü. Kısa ve öz olarak söylemek gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri Musul ve Kerkük'ü çoktan satmışlar.

1922-1925 tarihleri arasında Musul-Kerkük eksenli olarak sürdürülen görüşmelerde, taktik yaklaşımlar bir tarafa bırakırsak, "asıl hedef o günlerde hazırlanan Irak Anayasası içinde Kürt sorununun siyasallaşmasını sağlayacak gelişmelere engel olmaktı. En basitiyle otonomiye bile engel olmaktı. Ve sonuçta Musul sorunu da elde tutularak, Irak Anayasası'nda Kürtlere siyasi anlamda hiçbir hak verilmedi. Musul sorunuyla Irak Anayasası hazırlıkları

191 - <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/musulu-neden-ve-kaca-sattik-1197140/>

birbirine paralel ele alınan politikaları.”¹⁹² Bu nedenle, yaklaşık yüz yıl sonra Türkiye yöneticileri ne gerekçe gösterirse gösterinler, Musul ve Kerkük’le ilgili hak iddia etmeleri, gerçeklikten uzaktır. Her seferinde Türkmen ya da soydaş meselesinin gündemleştirmesi ise, Türk dış politikasının iddialarını güçlendirmek için kullanılan bir karttan ibarettir.

192 - Hasan Yıldız, Röportaj: Mustafa Barzani mücadelesi boyunca yazılı hukuka çok önem verirken, Araplar, Kürtlerle yaptığı hiçbir anlaşmaya saygı göstermemişler, BİR, h. 11, s. 182, Diyarbakir, Havîn-2009

KERKÜK: ARAPLAŞTIRMA- NIN KÖRDÜĞÜMÜ

— Mamend Roje

Giriş

Kerkük Ortadoğuda Kürt meselesinin kökünü oluşturur. Bu şehir Kürdistanlıların taleplerinin ve egemenliğinin kırılmasının sembolü oldu. Bu şehre yapılan son saldırı ve işgalde milli semboller ve değerler ayaklar altına alındı. Kerkük ve diğer Kürdistanı bölgelerin işgalinin planlayıcısı olan İranlı yetkililer, işgalden hemen sonra Türk ve Iraklı mevkidaşlarını kutladılar. Bu kutlamanın sebebi bağımsız Kürdistan projesine son verilmesiydi. Yani Kerkük'te projeye son verilmişti.

Kerkük bir il ya da bir şehir olmaktan ziyade, Kürdistan'ın insani ve coğrafi gücüdür. Kürdistan Kerkük ile egemenlik projesini tamamlayabilir. Dolayısıyla Kerkük geçen yüzyılda Kürdistan'ın güneyindeki olayların başlangıcı ve sonucudur.

Burada şu soruyu sormak istiyoruz: Kerkük'ün kördüğüm haline gelmiş olan sorunları nereden kaynaklanmaktadır? Bu sorunun

yanıtını bulmak için Kerkük'ün kanlı tarihindeki gizli sayfaları açmak zorundayız. Bu sayfaların en belirgin özelliği, Kerkük sorununun bir ulusal soruna dönüşüp Kürt iradesininin kurtuluşu haline gelmiş olmasıdır.

Birinci Dalga: Araplar Irak'a ulaştı

Göçebe Araplar ikinci yüzyıldan sonra hayvanlarını otlatmak, toprak elde etmek ve egemenlik kurmak için sürekli Arabistan çölünden Sevad topraklarına geldiler. Bu göç dalgası 2-3 yüzyıl devam etti. Bu Araplar Irak ve Suriye çöllerine gelip yerleşerek zamanla bölgenin sosyal ağının bir parçası haline geldiler (Elton L. Daniel, 2001:64) Bu Araplar daha sonra iki Arap emirliğini (Rumlara bağlı Gassan ve Sasanilere bağlı Hire) oluşturdular.

Hire emirliği, Sasaniler döneminin son yıllarına kadar istikrarını korudu. Araplar ile Sasani Kürtlerinin ilişkisi o kadar güçlüydü ki, Kürtler erkek çocuklarını büyütmeleri için Araplara teslim ediyorlardı. 421-438 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sasani prensi Barami Gor ya da Beşinci Baram, (Elton L. Daniel, 2008:81) Hire emiri Numan Münziri'nin evinde büyümüştür. Baram, Hire Arap ordusu desteğiyle iki kardeşini (Nersi ve Şapur) yendi. Baram ordusu Tipson'a götürüp orayı işgal etti ve krallığını ilan etti (Hasan Pirnya, 1362:55).

İkinci Hüsrev döneminde (590-628) kurallara uymadığı için Numan Münziri Lekm'i Hire emirliğinin başından alıp önce zindana attı, sonra öldürdü. İkinci Hüsrev, Ayasi Tayı'yi Hire emirliğinin başına geçirdi ve Arapları tarumar etmeye başladı (Abdülhüseyin Zrinkub, 1363:89). Bu durum Kürtler ile Araplar arasındaki husumeti daha da arttırdı. İkinci Hüsrev'in Hz. Muhammet'in mektubunu yırtması büyük bir öfkeye neden oldu.

Halife Ebubekir döneminde, Müsenna Haris Şeybani'yi istihbarat amaçlı Sasanilere bağlı olan ve Basra'nın kuzeybatısında, Küfe ve Necef yakınlarında yer alan Arap Hire emirliğine gönderdi. Daha önce Tınuh (Tenuh) adıyla bilinen göçebe Arap aşiretleri Sevad ve Enbar bölgelerinde çadır kuruyorlardı (Abdülhüseyin Zrinkub,

1362:98). Arapların Beni Temim’de Edi bin Zeyid, Ali bin Lehm’de Beni Murina ve Ezdi Yemeni aşiretinden Bukayle gibi büyük aileleri vardı.

Hire Araplarının dışında Nebeti olarak tanınan Süryani ve eski Babilliler de bu bölgede yaşıyordu. Hire’de Yahudiler de yaşıyordu. Arapların bir çoğu putperestdi ve bir kısmı da Hristiyan’dı. Kadisiye savaşından önce bu bölge Üçüncü Numan olarak tanınan Numan Munziri Ezdi’nin himayesindeydi (Behram Çimir Ruşen, 1379:284). Hüsrev Numan’dan şüphelenip, üzerinden fil geçirerek onu öldürdü. Rivayetlere göre Numan, Hüsrev’e karşı ayaklanan ve Arapların büyüttüğü Baram’a yardımcı olmuştu.

Ondan sonra Hüsrev, Ayasi Tayi’yi Hire yönetimi için görevlendirdi. Bu şekilde Araplar bölgede güçsüz kaldılar. Üçüncü Münzir’in babası olan Numan’ın hükmünü devam ettiremedi. Arap olan Ayasi’den sonra Azadbe adlı bir Kürt komutan bölgeye hükmetti.

O dönemde Müsenna Haris Şeybani bölgeye gelip Anbar ve Hire Araplarını ayaklanmaya davet etti. Kürt komutan Hormizyar körfez yakınlarında Araplara karşı savaştı. Zincir Savaşı denilen bu savaşta Hormizyar öldürüldü ve Araplar kuzeye yöneldiler. Müsenna Haris Şeybani Ebu bekir’in taziyesi için Medine’ye gitti. İkinci Halife olan Ömer tekrar onu Irak’a gönderdi ve bu sefer yanında Ebu Ubedi Mesudi Sakafi vardı (Çirci Zeydan, 1379:227).

Halid Bin Velid bölgeye gelerek Kut’ül Amare yakınındaki Mezar mıntıkasında Qeryanis’in oğlu Karn ile savaştı ve Araplar savaşı kazandı. Halid bin Velid oradan Vilce’ye geçti, oradaki savaşı kazanarak Oleys’e ilerlerdi ve orada gerçekleşen savaşı da kazandı (Hüseyn Ali Mimtehen, 1368, 132-134). Hire’de Sasanilerin komutanı Azadbe savaş meydanını terk ederek kaçtı. Bu durum Araplara büyük moral verdi. Halid’in Anbar’a ulaştığını gören komutan Şerzad Halid ile bir anlaşma imzaladı ve böylece İslam ordusu Rum sınırlarına doğru ilerledi.

Şerzad Yezgird, Rüstem Ruhzadi’yi çağırarak Irak’a gönderdi. Rüstem, Sevad bölgesinde olan çiftçileri kışkırtarak Araplara karşı

ayaklandırdı. Fırat'ın kenarındaki Köprü (Pirde) Savaşında Kürtler, Arap ordusunu mağlup ederek Ebu Ubedi Mesudi Sakafi'nin üzerinden fil yürüttü ve Müsenna Haris Şeybani'yi de yaraladılar. Bu savaşta 4.000 Müslüman asker hayatını yitirdi. Behmeni Cado bir süre kaçan ordunun peşinden gittikten sonra takibi bıraktı (Muhammed Cerir Gubra, Ebu Kasım Payinde, Asagir, 1365:263).

Bu savaştan sonra halife, 30.000 askerle Saad bin Vakkas'ı, Müsenna Haris Şeybani'nin yerine Irak'a gönderdi. Saad, Fırat'ı geçerek Kadisiye'ye vardı. Lakin hastalandığı için orduyu yönetemedi ve yerine Halit bin Arafta'yı görevlendirdi. Savaş sırasında Rüstem'in 4.000 askeri Müslümanlarla bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre savaştan sonra ganimet paylarını alıp istedikleri yere gideceklerdi. Rivayetlere göre bu askerlerin çoğu Deylemlerden oluşuyordu. Bu durum Kürt ve Sasani askerlerin moralini bozdu (Usam Muhammed, 271:1995).

Savaşın birinci gününde filler Arap askerlerinin atlarını korkuttu ve Araplar darbe aldı. İkinci gün Şam'dan gelen bir Arap ordusu bölgeye ulaştı. Müslümanlar Deylemlerden fillerin hortumlarına ve gözlerine nasıl vurulacağını öğrendiler. Böylece savaş giderek şiddetlendi. İkinci gün gerçekleşen meydan muharebesi sonunda her iki general Behmeni Cado ve Bendevan öldürüldü (Zrinkub, 112:1362).

Üçüncü gün filler Sasani ordusuna doğru geri çekildiler. Kılıç ve ok savaşında her iki taraftan birçok asker öldü. Rüstem, Atik Çayını geçip geceleyin kamp kurdu. Sasanilerin geceleyin dinlediklerinden haberdar olan Araplar geceleyin Sasani ordusuna saldırarak Sasanilere büyük bir darbe vurdu.

Dördüncü gün bölgede şiddetli bir kasırga meydana geldi. Öyle ki göz gözü görmüyordu. Kasırga Sasani ordusunun olduğu yerde daha şiddetliydi. Rüstem bu durumdan kurtulmak için devesine yapıştı. Hilal bin Alkame adlı bir Arap deveyi gördü, devenin sırtında para olduğunu öğrenince kılıcıyla ipi koparttı. Yük öbür yanda yer alan Rüstem'in üzerine düşüp belini kırdı. Rüstem, kırılmış beliyle yüzerek Fırat'tan geçmek istedi. Ama peşinden giden Hilal bin Alkame, Rüstem'i yakaladı ve başını gövdesinden

ayırdı. Hilal “Vallahi Rüstem’i öldürdüm” diye bağıınca Sasani ordusu dağıldı ve Kadisiye Savaşı’nın sonucu belli oldu (Zrinkub, 1363:123).

Bu şekilde Müslüman ordusu Kadisiye’den sonra Fırat’ın batısını tamamen işgal etti. Sasaniler ve Kürtler ise Fıratın doğusunda kaldılar. İki yıl sonra Müslümanlar Tispon’a doğru ilerleyip Sasanilerin başkentini işgal ederek sayısız ganimet elde etti. Bundan sonra Müslümanlara karşı bir direniş yaşanmadı. Sonuçta Kürtler ve Sasaniler Fırat’ın doğusundan da kovulup Dicle’nin doğusuna çekildi (Abdulazim Rezayı, 1372:210).

Kürtler Telan bölgesine yakınlaştılar. Kürt ve Sasani ordusu sürekli geri çekildi. Kürtler de dört yıllık süre içinde Telan bölgesine çekildi ve yaşanan savaşlar sonunda dağ eteklerine sığındı. Kürtlerin çekildiği bölgelerden biri de Kerkük’tü. O zamanlar Kerkük Şehrızor’un başkenti olarak biliniyordu (Homa Katouzian, 2009:65).

İkinci Dalga: Araplar Kerkük’e ulaştılar

637 yılının Şubat ayında Müslüman Araplar ilk defa Celevla savaşı ile Kerkük civarına ulaştılar ve giderek bölgeyi işgal ettiler. Bölge sakinlerinin çoğu diğere bölgelere kaçtılar. Bazıları ise Müslümanların hükmünü ve Cizyeye vermeyi kabul ettiler (Hüseyin Pirniya, 1362:89).

Mahrani Razı emri ile Kerkük’ün etrafında hendek kazıldı. Ordunun küçük bir kısmı Kerkük’te kaldı ve Müslümanların çoğu Celevla’ya doğru yol aldı. Orada da hendek kazmaya başladılar. Saadi Vakkas Hilvan’a gitti ve orada Kürt ordusuyla karşılaştı. Şiddetli bir savaş neticesinde Mahrani Razi öldürüldü ve Hırazad de Kasr-ı Şirin ve Hilvan’a kaçtı. Her iki taraftan çok sayıda asker öldü. Şehirde ölen askerlerin cesetlerinden yayılan koku bütün bölgeyi sardı (Hüseyinli Mümtehin, 1368:58).

Kerkük çevresinde ve Celevla’da büyük bir katliam yapıldı. Yezgird, Hırazad’dan bir ordu toplamasını istedi. Nehavend’den de

birçok asker Hırazad'a yardıma geldi. Saad bu haberi duyar duymaz Halife Ömer'e bir mektup yollayıp Hırazad'a saldırmak için izin istedi. Ömer bin Hattab da cevaben kendisine şöyle yazdı: "Sen Medayin'de kal ve Haşimi ibni Uteybe'yi bir ordu ile Hırazad'ı cezalandırmak için Celevla'ya gönder" (İşanşer Sasani, BBC, 2012:27). Haşimi ibni Uteybe, Eşmesi Kaysı Kendi'den Kerkük bölgesinde fethe devam etmesini istedi. Kendisi de Celevla ve Şehrizer'a doğru gitti.

Müslüman ordusu Celevla'ya gelince halkın büyük bir kısmı bölgeyi terk ederek dağlara doğru gitti. Bölgede oturan birçok çocuk, kadın ve kız esir oldu. Sayıları o kadar fazlaydı ki, rivayetlere göre Ömer bin Hattab "Celevla'daki çocuklar için Allah'a sığınırım!" demiş. Araplar birçok ganimet elde ettiler. Rivayetlere göre her grup askere 30.000 dirhem düşmüş (William Montgomery, 1953: 10)

Saad, Hırazad'ın peşinden gitmek istedi ama Halife Ömer kendisine şöyle yazdı: "Beynunehrey'n bize yeter. Keşke Beynunehrey'n ile ötede kalan yaylalar (Zagros) arasında onların ve Arapların geçemeyeceği bir duvar olsaydı." Saad Kerkük'e geri döndü ve o sırada Kürtlerin eylemleri başladı. Saad durumu kontrol etmek için birkaç kez Kerkük'e ordu gönderdi (William J. Duiker, Jackson J. Spielvogel, 145).

Sasani Kürtlerin komutanı Mahran Razi'nin ölümünden sonra, Kürt aşiretlerinin çoğu Kerkük'ü terketmek zorunda kaldı. Bazıları şehirde kaldılar, bazıları da savaşta öldürüldüler. Kürtlerle beraber Hristiyan Asuriler Mezdeki Kürtleri kaldılar. Araplar hemen İslam şeriatını, cizye ve savaş kurallarını şehirde hayata geçirdiler (Michael G. Morony, 1984:565).

Araplar bölgede fazla kalmadılar. Sadece Hasa çayı ve Küçük Zap etrafında bazı çadırları kaldı. Ordu da Celevla'ya doğru yola çıktı. Ordunun Luristan'ı fethetmesi ve İran'a doğru gitmesi 5 yıl sürdü. Arap komutanlar bazı Müslümanlaşmış Kürtlerin yardımını ile şehri yönetiyordu (William J. Duiker, Jackson J. Spielvogel, 15-149).

Bundan sonra kaçan halk gruplar halinde geri döndüler ve İslam

dinini kabul ettiler. Kerkük civarına dönen göçebelerin bir kısmı da İslam dinini kabul etmek zorunda kaldı. Bazıları gizlice kendi geleneksel dinlerini korudular. Bunlara Zendik ve ya Maniciler deniyordu (Marietta Stepanyants, 2002:162).

Arapça kaynaklar Kürtlerin Kerkük ve Şehrızor bölgelerinde dağılmakla yüzyüze kaldıklarına işaret etmektedir. Bu kaynaklara göre Kerkük göçebeleri fırsat buldukları zaman başkaldıran yerel komutanlara destek veriyorlardı. Fırsat bulamadıkları zaman ise çaresizce Arap Müslümanların hükümlerine boyun eğiyorlar (Ann S. Lampton, 1988:140).

Kürdistan: Arapların yerleşmesi

Müslüman ordusu İslami şeriatı uygulamak için ordunun bir kısmını Kürt şehirlerin yanına yerleştirdi. Örneğın ilk önce Basra'yı bir askeri üs yaptılar ve bu üs sonra yeni bir şehre dönüştü. Küfe de bir üs olarak kullanıldı ve sonra bir Arap şehrine döndü. Bunların dışında da Müslümanlar aileleriyle birlikte birçok bölgeye yerleşti ve temelli bir şekilde kaldı (Chase F.Robinson, 2010:198).

Kaynaklara göre Fırat'ın doğu yakasında Kürtler çoğunluğu oluşturuyordu. İslamiyet öncesinde Fırat'ın batısında da Arapların sayısı çok değil. Ama Müslümanların saldırılarıyla beraber Araplar Fırat'ın öte yakasına geçip yerleştiler. İlk iki yüzyılda Araplar sadece Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgelere yerleştiler.

Emeviler döneminde Arapların yerleştirilmesi politikası yoğun bir şekilde devam etti. Bir çok yerde ikamet eden Kürt aileleri göç etmek zorunda bıraktılar. Kaynaklara göre ki Tabari bunu açık bir şekilde dile getiriyor, birçok Arap aşireti Musul'a yerleşti.

Böylece Araplar, göçebe Kürtlerin kış göçü merkezlerine yaklaştılar. Yani göçebe Arapların kış göçü ile göçebe Kürtlerin kış göçü bazı bölgelerde keşişti. Bazı yerlerde göçebe Araplar ve Kürtler birlikte, sorunsuz bir şekilde komşu olarak hayatlarına devam ettiler. Bazı kaynaklara göre ise Kürtler ile Arapların arasında çok sorun yaşandı (Richard Frye, 1993,72).

Emeviler, Kürtlere karşı ırkçı bir politika uyguladı. Kürtlerden mevali (zebun-alçak) olarak bahsediliyordu. Serbest bırakılan köleler için kullanılan “mevali” deyimini Araplar tarafından bölgedeki Kürtler için kullanılıyordu. Mevali aynı zaman da Müslüman olmuş Kürtler için de kullanılıyorlardı (Touraj Daryaee, 2003, 198).

Nihavend Şavaşı ya da Fethulfutah Savaşının üzerinden iki yıl geçmemişken, Celevla savaşında esir düşen bir Kürt köle Müslüman olup ikinci halifeyi öldürmeye karar verdi. Adı Pirozi Nihavendi olan ve Ebu Lolo olarak tanınan bu kişi bir sabah halifeyi öldürüp Nihavend bölgesine kaçtı. Bu olay iki tarafın bir birine kin duymasına ve onlarca yıl sürecek husümete yol açtı.

Emevi döneminde hakimlik, amirlik, komutanlık gibi mevkiler Kürtlere verilmiyordu. Onlara göre bu mevkiler ancak Arap kanını taşıyanlara layıktı. Aynı şekilde yüksek makamlar da asla Kürtlere verilmiyordu. Bir Kürdün cemaate namaz kıldırmasına izin verilmiyordu. Araplar bir Kürdün arkasında namaz kılmayı caiz görmüyordu. Araplar Kürtlerle yan yana yürümüyor, Kürtlere uluc (Cahil, Allahı tanımaz) diyordu. Haccac bin Yusuf döneminde Kürtlerin tanınması ve Araplara karışmaması için Kürtler dağlanarak damgalanıyordu (Marietta Stepaniants, 2002, 163).

Bütün bunlar Kürtlerin sürekli bir şekilde Araplara karşı çıkmasına yol açmıştır. Bundan dolayı Kürt bölgelerine sürekli olarak Araplar getiriliyordu. 1400 yıl boyunca bereketli ve bol su kaynaklarına sahip olan Kürt toprakları Arap aşiretleri tarafından ele geçirilmeye çalışıldı. Arap aşiretleri bu süre boyunca çölden Kürdistan yaylalarına ilerleyerek yerleştiler (Albert Habib Hourani, Malise Ruthven, 23 - 24).

Üçüncü Dalga: Arap ve Türkmenlerin birbirine karışması

Arap Müslümanların tedrici bir şekilde bölgeye gelişinin yanı sıra üçüncü bir etnik grup da Kerkük topraklarına geldi. Ubeydullah Ziyad döneminde (673-683) Seyhun ve Ceydun savaşlarında esir düşen ve sonra Müslüman olan bin kadar Oğuz Türk askeri, Ubeydullah'ın ordusuna katılarak Kerkük'e geldi. Bu, Kürdistan'a gelen ilk Türk dalgasıydı

İkinci dalga ise Selçuk imparatorluğu döneminde oldu. Bu sefer çok fazla sayıda Oğuz Türkü Kürdistan ve Irak'a gelip toplu olarak yerleşti, yerleşim yerleri inşa etti. Bu dalgayla beraber Türkmenlerin sayısı daha da arttı.

Üçüncü dalga da Osmanlı imparatorluğu döneminde geldi. Türkmenler Kerkük ve Kürdistan'ın birkaç yerinde toprak ve mülk sahibi oldular. Yavuz Sultan Selim'in saldırıları sırasında Türkmenler Irak'a doğru da gittiler. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bağdat'ın işgali sırasında Türkmenler birçok bölgeye yerleşti. Dördüncü Sultan Murat döneminde (1638) Akdeniz kenarlarından Afrin, Azez, Cerablus, Gire Spi, Şengal, Talafer, Musul, Pirde, Kerkük, Dakuk, Hurmatu, Karatepe, Celevla, Hanekin, Kazaniye ve Mendeli bölgelerinden geçen bir Türkmen koridoru ortaya çıktı (Arshad al Hrmizi, 2003:120).

Araplar ile Kürtler arasındaki sınırda, bir Türkmen koridoru oluştu. Türkmenlerin bazıları Acem idi ve Osmanlı saldırıları döneminde Mendeli'ye yerleştirildiler. 1957 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Araplardan sonra Kürtler Irak'ın %13'ünü, Türkmenler de %9'unu oluşturuyordu.

Türkmen dili Oğuz dil grubuna bağlıdır. Lehçe bakımından Irak Türkmenleri Türkmenistan Türkçesinden daha çok Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine yakındır. Ağız bakımından ise Türkmenlerin arasında üç ana ağız görülmektedir: Talafer ağızı, Erbil ağızı ve Kerkük'ün güneyi ağızları. Bu şekilde üçüncü etnik grup da Kerkük'e yerleşmiştir (Yücel Güçlü – Who Owns Kirkuk, 2007:86).

Dördüncü Dalga: Araplaştırmanın Jeopolitiği

Kerkük jeosiyaset, jeoekonomi ve jeokültürün kurbanıdır. Jeopolitik bakımından Kürdistan ile Irak'ın temas çizgisidir. Ama şehir Arap, İran ve Türkiye'nin jeostratejik baskısı altındadır. Şehir, jeoekonomi bakımından hidropolitik kaynaklar denilen enerji, petrol ve gaz kaynakları nedeniyle yüz yıldır devletlerin stratejileri arasında bir kördüğüm haline gelmiştir. Kültürel bakımdan ise bölge Kürt, Arap, Türk, Süryani, Şii ve Sünnilerin karşılaştığı bir meydan olmuştur.

1789 yılında Kerkük resmi olarak Osmanlı idari sistemine göre Şehrizar'ın merkezidir. 1895 yılındaki bir düzenlemeyle vilayetin adı Musul olarak değiştirildi. Musul şehri merkez oldu ve Kerkük de sancak olarak Musul'a bağlandı. Böylece Kerkük ve Musul sorunu ortaya çıktı.

Geçen yüzyılda Irak Devleti kurulduğunda, devletin kimliği Arap etnisitesi ile özdeşleştirildi. Araplar açısından Irak, doğu sınırı olarak görülmüş ve burada Kürtlere hiçbir yer bırakılmamıştır. Cumhuriyet döneminde Irak Kürt ve Arapların ortak ülkesi olarak tanınmasına rağmen, bu durum fiili olarak uygulanmamış, inkar politikası başka bir şekilde hayata geçirilmiştir (Gafur Mexmuri, Abdullah Qırgeyi, 2006:50-78).

Petrolün millileştirmesinden sonra Baasçılar Kerkük'ün adını Temim olarak değiştirdiler. Böylece Baas döneminde Kerkük'ün etnik ve demografik yapısının değiştirilmesi politikası başladı. Şehrin demografik ve jeokültürel yapısını değiştirerek Arapları üstün kıldılar. Kerkük'ün ilçe ve kasabalarını Musul, Selahaddin ve Süleymaniye'ye bağladılar. Şehirden on binlerce Kürt ve Türkmeni Erbil ve Süleymaniye'ye sürgün edip yerlerine bugün İthal Araplar olarak bilinen on binlerce Arabı yerleştirdiler (Gafur Mexmuri, Abdullah Qırgeyi, 2006:50-78).

Bölgede Araplaştırma politikasının uzun bir geçmişi vardır: 635'te Arapların sadece Hire adlı bir emirliği (Necef'in güneyinde) vardı.

O da Sasani imparatorluğuna bağlıydı. Beşinci Baram gibi bazı prensler, bu Arapların yanında büyüdü. Araplar göçebe halinde Fırat bölgesinde yaşıyorlardı.

Müslüman Arapların saldırısından sonra, Kadisiye Savaşı'nı takip eden yıllarda Fırat bölgesi Araplaştırıldı. Medayin savaşından birkaç yıl sonra Araplaştırma uygulaması Dicleye de ulaştı. Bir iki yıl sonra da Araplaştırma politikası Cevla, Hamrin ve Kerkük'te de başladı. O dönemden orta çağlara kadar, Basra yerine Bağdat Kürtler ile Araplar arasındaki sınır teması olmuştu. Ama modern Araplaştırma politikası döneminde bu sınır teması Kerkük'e taşındı.

Araplaştırma uygulamasının 1400 yıl boyunca Basra'nın ve Fırat'ın güneyinden Kürt bölgesine yani Dicle havzasına ve oradan da Hamrin eteklerine doğru ilerlediğini görmekteyiz. Burada Kerkük bu sürecin sembolü, trajedinin merkezi olmuştur. Irak hükümetleri Kürt-Arap sınır temasını Kerkük'ten 30 kilometre Erbil'e doğru ve 50 kilometre de Süleymaniye'ye doğru taşımak istemektedir. Baasçıların bütün çabaları bu yöndeydi.

Kerkük: Doğal coğrafya

Irak, doğal açıdan yekpare olmayıp üç coğrafi bölgeden oluşur: 1- Güneydeki Sevad Bölgesi, 2- Batıdaki Cezire ya da Badiye Bölgesi, 3- Hamrin eteklerinden itibaren başlayan Yayla Bölgesi. Kerkük doğal coğrafyası açısından Yayla Bölgesi'ne, yani Kürdistan'a bağlıdır.

Bu doğal bölünme siyasi bölünmeyi de etkiledi. Eski dönemlerde Irak (Basra, Bağdat ve Cibal) diye üç bölgeden ibaretti. Osmanlı döneminde de Irak, Basra, Bağdat ve Şarezor olarak bölündü. Yeni dönemde ise Musul vilayeti Duhok, Erbil, Süleymaniye, Kerkük ve Diyala olarak bölündü. Kerkük vilayet olduktan sonra ismi Temim olarak değiştirildi ve giderek şehrin etnik yapısı değiştirilmeye çalışıldı.

Jeokültür ve Etnografik açıdan Kerkük

Kerkük'te tarih boyunca Kürtler, Türkmenler, Araplar ve Süryani-ler gibi farklı etnik gruplar sorunsuz ve barış içinde birlikte yaşamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Körfez Savaşına kadar sürekli olarak bölgeye dışarıdan Araplar getirilmiştir. Bu Araplar dışındakiler, şehrin sakinleridir.

Şehrin en eski halkları Asurilerdir (Süryani). Onlardan sonra ise Kürtler 2500 yıl önce bölgeye yerleşmişlerdir. Türkler, Abbasiler ve Selçuklular döneminde (Stansfield 2007, 70) bölgeye gelmişlerdir. Ama Türkmenlerin çoğu Osmanlılar ve Safeviler döneminde bu bölgeye yerleşmişlerdir. Bundan dolayı Şii Türkmenlerin dili Azerice, Sünni Türkmenlerin dili ise Türkmencedir. Bu iki lehçe farklıdır.

Osmanlı döneminde Kürtler, Araplar ve Türkmenler arasında bir hat oluşur. Bu hat Telafer'den başlayarak Musul etrafından Altınköprü'ye ulaşır. Kerkük'ten Beşir, Taze, Duz, Amirli, Dakuk üzerinden Karatepe, Kızrabat, Şareban, Hanekin, Kazaniye ve Mendeli'ye uzanır. Safeviler döneminde bu bölgeler işgal edildiğinde Azerbaycan'dan getirilen Şii Türkmenler Kerkük'ün güneyinden Diyala'ya kadar olan bölgeye yerleştirilmişlerdir.

Siyaset ve Nüfus Sayımı Açısından Kerkük

Irak hükümetleri hiç bir zaman Kerkük'te doğru bir nüfus sayımı gerçekleştirme istememişlerdir. Bu nedenle de sürekli olarak siyasi projeleri bu meseleye karıştırmışlardır. En uygun görünen sayım, kraliyet döneminde yapılan sayımdır. Uzmanlara göre 1957 yılında yapılan nüfus sayımı ehveni şer olarak kabul edilir. 1965, 1977, 1987 sayımlarının hepsi Arap hükümetlerin politikasına göre gerçekleştirildi. Sayımlar, Kürtlere karşı yürütülen savaş sırasında veya Kürtlerin şehirden sürülmesi sırasında yapılmıştır. Bu nedenle de sonuçlara güvenilmez.

Yeni Irak döneminde de siyasi faktörlerden dolayı şehirde nüfus

sayımı yapılmasına izin verilmemiştir. Halbuki Anayasaya göre 31 Kasım 2007 tarihinde, 140. maddeyi hayata geçirmek için Kerkük'te nüfus sayımının yapılması gerekiyordu. Ama Nuri Maliki değişik bahaneler ile nüfus sayımını 2009 yılına erteledi. 2009 yılına ertelenen sayım 2012 yılına ertelendi ve sonra resmi olarak rafa kaldırıldı. Dicle operasyonu adıyla Kerkük'e bir askeri saldırı başladı. DAİŞ gelmeseydi, şimdi farklı bir tablo ortaya çıkmış olurdu.

1957 yılında yapılan nüfus sayımına göre şehir nüfusunun %48.4'ünü Kürtler, %21.4'ünü Türkmenler oluşturuyordu ve Arapların sayısı Türkmenlerden daha azdı. Bu sayım sırasında da şehre Araplar getirilmiş ve şu anda Erbil, Süleymaniye ve yurtdışında yaşayan ve o dönem sürgün edilen Kürtler ve Türkmenler sayıma dahil edilmemişlerdir.

Sonuçta Abadi hükümeti Selahaddin, Diyala ve Anbar'daki Sünni Araplar'ın Bağdat'a gitmelerine izin vermeyerek hepsini Kerkük ve Kürdistan Bölgesi'ne gönderdi. Bazı istatistiklere göre bu Arapların sayısı 2.5 milyonu bulmakta. şimdiye kadar da Bağdatlı Sünni Arapların Kerkük'ten memleketlerine geri dönmelerine izin verilmemekte.

Bazı siyasi uzmanlara göre Bağdat bu adımla bölgenin demografyasını değiştirmek istemekte. Bağdat böylece Arapları Kerkük ve Kürdistan genelinde, Lübnan, Suriye ve Ürdün'deki Filistinlilere yapıldığı emrivakiye getirmek istiyor. Söz konusu uzmanlar bu dalgayı postmodern Araplaştırma prosesi olarak adlandırmakta.

Sonuç

16 Ekim 2017 tarihinde Kerkük bir kez daha bir Arap ordusu tarafından işgal edildi. Bu da Kerkük'ün Araplaştırılmasının dördüncü dalgası oldu. Bu dalga Arap-Türk-Şii işbirliğiyle gerçekleşti ve İran bu işbirliğinde önemli rol oynadı. Bu yeni dalga Kürdistanlılar arasında çok derin izler bırakabilir. Çünkü bu işgal öyle bir dönemde yapıldı ki uluslararası toplum ve demokrasi dünyası Kürtlerin sözde dostuydu ve bu kesimler DAİŞ'i henüz mağlup etmiş olan Kürtleri tebrik ediyordu. Ama dünyanın gözü önünde bu iğrenç işgal, savaş suçları, soykırım ve zorla yerinden etme yaşandı.

Dördüncü dalganın ardından Araplaştırma gelmektedir. Bu saldırıdan sonra Arap ve Türkmenler bayram yaptılar. Bunun dışında dışarıdan getirilen Araplar bir kez daha Kürtlerin mal ve mülklerini gasp etmeye başladı. On binlerce Kürt, dünya insan hakları gözlemcileri ve Birleşmiş Milletler'in gözleri önünde Kerkük ve Hurmatu'dan kovuldu. Bunun sonucunda bahse değer bir tepki söz konusu olmadı.

Şimdi 100.000 Kerküklü mülteci oldu. Hurmatu'daki Kürt evleri tamamen yıkıldı. On binlerce Kürdistanlı kendi evinden, barından oldu. Böylece Kerkük başka bir Araplaştırma dalgasıyla

yüzyüze geldi ki bu durumu postmodern Araplaştırma olarak adlandırabiliriz. Türkiye Kerkük'teki Türkmenleri destekliyor. İran, Irak ve Arap ülkeleri Kerkük'teki Şii Arapları desteklemektedir. Bu arada Kürtler yine ortada tek başına kaldılar ve kendilerini dünyanın en kimsesiz ve desteksiz halkı olduğunu bir kez daha gördüler.

16 Ekim olaylarında İran, Irak ve Türkiye'nin işbirliği ve müttefiklerin görmezden gelmesi sonucu Kerkük uluslararası olarak işgal edilmiş bir bölge oldu. Kerkük bir kez daha bölgesel güçlerin işbirliğiyle işgal edildi.

Bugün Kerkük, Kürdistan'ın en büyük kördüğümü olmuştur ve bu kördüğüm çözülmeden bağımsızlığın ve ulusal egemenliğin elde edilmesi imkansızdır.

Kaynakça

- Elton L. Daniel, The history of Iran . Greenwood Press, London, 2001.
- Elton L. Daniel, CONVERSION ii. Of Iranians to Islam, Encyclopedia Iranica, 2005.
- Richard Frye, The Golden Age of Persia, 2006.
- Claude Cahen, The Cambridge History of Iran, Vol. 4.
- Albert Habib Hourani, Malise Ruthven, A history of the Arab peoples.
- M. Morony, ARAB ii. Arab conquest of Iran, Encyclopædia Iranica, 2000.
- Homa Katouzian, The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran, Yale University Press, 2009.
- Zarrinkub, The Cambridge History of Iran, Vol.
- Richard Frye, The Golden Age of Persia, 1993.
- Touraj Daryaee, The Effect of the Arab Muslim Conquest on the Administrative Division of Sasanian Persis /Fars, Iran, Vol. 41 (2003).
- Marietta Stepaniants, The Encounter of Zoroastrianism with Islam, Philosophy East and West, University of Hawai'i Press, Vol. 52, No. 2 (Apr. , 2002).
- Chase F. Robinson, The New Cambridge History of Islam, 2010.
- Michael G. Morony, Iraq After the Muslim Conquest, 1984, Gorgias Press.
- Ann K. S. Lambton, Continuity and change in medieval Persia: aspects of administrative, economic, and social history, 1988, 11th-14th century.

William Montgomery Watt, Muhammad in Mecca, Oxford University Press, 1953.

William J. Duiker, Jackson J. Spielvogel, The Essential World History, 2010.

Arshad Al Hrmizi, The Turkmen and Iraqi Homeland, 2003.

Yücel Güçlü, Who Owns Kirkuk? Turkoman Case, 2003.

جرجی زیدان, تاریخ تمدن اسلام, ترجمه‌ی علی جواهرکلام, چاپ نهم, امیرکبیر, تهران, ۱۳۷۹.

حسن پیرنیا (مشیرالدوله), تاریخ ایران, انتشارات دنیای کتاب, ۱۳۶۲.

عبدالعظیم رضایی, تاریخ ده هزار ساله ایران, جلد دوم, چاپ سوم, تهران, انتشارات اقبال, ۱۳۷۲.

عبدالحسین زرینکوب, تاریخ ایران بعد از اسلام, چاپ سوم, تهران, انتشارات امیرکبیر, ۱۳۶۳.

عبدالحسین زرینکوب, بامداد اسلام, تهران, انتشارات امیرکبیر, ۱۳۶۲.

بهرام ضمیر روشن, فراز و فرود ایرانیان, تهران, ۱۳۶۸.

حسینعلی ممتحن, نهضت شعوبیه, باورداران, چاپ دوم, تهران, ۱۳۶۸.

محمد جریر طبری, تاریخ طبری, ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده, جلد سوم, چاپ دوم, اساطیر, 1365.

عصام محمد شبارو. الدولة العربیة الإسلامیة الأولى (۴۱-۱هـ/ ۶۶۱-۶۲۳م). ویرایش 3. بیروت-لبنان: دارالنهضة العربیة (ar), 1995 م. 267.

علم در ایران شهر ساسانی: آیا اعراب مسلمان کتاب‌های ایرانیان را سوزاندند؟. بی‌بی‌سی, 27 اوت 2012, نسخه‌ی اصلی در 28 اوت 2012.

غفور مخموری, عبدالله قرکچی, تعریب کردستان, دار اراس للنشر, اربیل, 2006.

DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ VE KERKÜK ÇEKİŞMESİ

Ziryan Rojhelati

Önsöz

Kerkük, Şehrizer vilayetinin merkezi ya da Musul vilayetinin sancağıyken de, Irak'ın bir vilayetiye de Kürdistan'ın tartışmalı bir bölgesi olmuştur. Şehir, Bağdat'ın 250 km uzağında, Zagros dağları, Dicle ve Küçük Zap, Hemrin Dağı ve Sirvan Nehri arasında yer almaktadır. Bu nedenle Kerkük, hidropolitik açıdan büyük bir öneme sahip bereketli topraklara sahiptir. Şehir, tarihte de önemli ticari bir merkezdi ve kervanların uğrağıydı. Ama bölgenin ekonomik olarak daha önemli hale gelişi, bölgede bulunan petrol yataklarıdır ve bu durum bölgede büyük bir çekişmeyi ortaya çıkarmıştır.

Kerkük'ün etnik yapısı, şehrin sahipliğine ilişkin iddiaların farklı olmasına neden olmuştur. Kürtler bu şehri Kürdistan'ın ayrılmaz toprağı olarak görmektedir. Türkmenler ise 'Türkmeneli' olarak adlandırdıkları Kerkük'ü kendi vatanları olarak kabul ediyorlar.

Araplar da Şehre sahiplik iddiasında bulunuyor. Her üç etnik grup da Kerkük nüfusuna ilişkin farklı rekamlar ileri sürmektedir. Irak Devleti'nin 1922-1924 yılına ilişkin istatistikleri Şu Şekilde: Kürtler %64.9, Araplar %20.8, Türkmenler %4.8. 1957 nüfus sayımının sonuçları ise Şu Şekilde deĐiŐmiŐ: Kürtler %48, Araplar %28, Türkmenler %21.

1977 ve 1997 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında da sistematik bir Şekilde Arapların oranı artmıŐ, Kürtler ile Türkmenlerin oranı ise daha az gösterilmiştir. Öyle ki Arapların oranı %17 fazla gösterilip 1977 yılındaki sayımda Arapların oranı %45, Kürtlerin %38, Türkmenlerin ise %17 olarak gösterilmiştir.

1997 yılında bu rakamlar daha da deĐiŐtirilmiŐtir. O dönemin Irak devletine göre 20 yılda Arapların oranı %27 oranında artarak %72, Kürtler %21, Türkmenler ise %7 olarak gösterilmiştir (Anderson,2009).

Yeni Irak devleti, Anayasanın 140. maddesinde, Araplaştırma politikasının, Kürtlerin ve Türkmenlerin Kerkük'ten kovulmasının Şehrin demografik yapısı üzerinde büyük etki yarattığına dair bir itirafta bulunmaktadır. Ama hala Şehrin nüfus sayımı yapılmadı. Halbuki Kerkük'teki Genel ve İl Meclisi seçimlerinin sonuçlarına bakarsak, net bir Şekilde Kürtlerin çoğunluk olduğunu görürüz.

Bu bölge Sasani döneminde Germekan ya da Germiyan olarak bilinmekteydi (Nasırı, 1392) ve Osmanlılar döneminde Őehirzor vilayetinin merkeziydi (Sami,1896:3840-3843). Şehir, 1895 yılında Musul vilayetinin sancağı olmuştur. 1918'de Küçük Zap'ın kuzeyindeki 3 kasaba Kerkük'ten koparılıp Erbil'in livası haline getirilmiştir (Nuri Talabani, 1995:7).

06.01.1975 tarihinde yayınlanan 608 sayılı kararnameyle Çemçal ve Kelar Kerkük'ten koparılarak Süleymaniye'ye bağlandı. Kifri de Kerkük'ten koparılarak Diyala'ya bağlandı. Ayrıca 29.01.1976 tarihinde yayınlanan 41 sayılı kararnameyle Hurmatu ve kasabaları (Dakuk hariç) Kerkük'ten koparılarak Salahaddin'e bağlandı. Ayrıca Kerkük'ün ismi Temim olarak değiştirildi. 01.01.1984 tarihinde yayınlanan 514 sayılı kararnameyle Mu-

sul'un Şergat ilçesine bağlı olan Zap kasabası Havice'ye bağlandı. Sonra 1987'de Karahencir, Şivan ve Karahasan kasabaları nahiye olmaktan çıkarıldı. 25.09.1989 tarihinde yayınlanan 434 sayılı kararnameyle Pirde (Altunköprü) Kerkük'ten koparılarak Erbil Vilayeti'ne bağlandı (Rojhelati, 38:2011). Bu şekilde Kerkük'ün idari sınırlarındaki değişiklikler, Irak Devleti döneminde de devam etmiştir. Açıktır ki bu girişimlerin ardında siyasi amaçlar bulunmaktadır.

Irak'ta Kerküksüz siyasi bir Kürt hareketinden söz etmek mümkün değildir. Bu bölge Kürtler ile Irak arasında büyük bir çekişmenin merkezidir. Bağdat hükümetinin Kerkük'teki askeri ve güvenlik girişimleri bir sonuca ulaşamadı. Kürtler de silahla Kerkük'ü alamadı. Irak'ın 2005 yılında kabul edilen Anayasasında Kerkük'teki idari çekişmelerin son bulması için yasal bir yöntem belirlenmiştir. Ama bu yöntem uygulanmadı ve Kerkük'teki çelişkiler varlığını sürdürdü.

Bu makale devletin dönüşümünün Kerkük üzerindeki etkisi üzerine yoğunlaşır ve Kerkük krizinin anlaşılması için Quincy Wright'ın değişim modeli ve çatışmalı rekabet modelini teorik bir giriş olarak kabul eder. Buna göre en yüksek toplumsal örgütlenme olan devletin de içinde yer aldığı toplumdaki değişim, kültürel değişim, insani değerler ve özellikle de askeri teknolojideki değişim, yasal ve uluslararası politikadaki değişimler toplumsal düzeni bozabilir, içsel ve dışsal bir çekişmeye yol açabilir (Wright,1983:22-23). Bu açıdan Kerkük meselesine bakarak şunları söyleyebiliriz:

1. Devletin yapmış olduğu her köklü değişiklik Kerkük'ü önemli bir toprak meselesi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.
2. Köklü bir değişim olarak Irak devletin kurulması Kerkük çekişmesini uluslararası bir meseleden iç meseleye dönüştürdü. 2003'te Irak devletin yıkılması ise bu iç meseleyi tekrar uluslararası bir meseleye dönüştürdü.

Toprak üzerine yaşanan çekişmeler hakkındaki araştırmalar, bel-

li toprak parçasını önemseyerek, bazen silah yoluyla bazen de silahsız bir şekilde çözüldüğünü açıklama çabasındadır. Bu görüşe göre eğer üzerinde rekabet edilen topraklar, doğal zenginliğe, hayat güvencesi veren bir işe ya da değerli bir kimliğe sahip ise, hükümetler nadir bir şekilde barış yoluyla meseleyi çözmek isterler. Ama söz konusu topraklar böyle bir değere sahip değilse, hükümetler savaşımsız bir çözüm ararlar. Bu çerçevede aktörlerin fazla olduğu, değer kaynakları ve kimlik zenginliği yüksek olan Kerkük üzerine yaşanan çekişmeler uzun süreli olmakta ve yaşanan bu çekişmeler savaşa yol açabilmektedir.

1- Birinci değişim: Irak Devleti'nin kuruluşu

Toplumun en yüksek siyasi kurumu olan devlet değiştii zaman dışsal ve içsel farklı çekişme ve kavgaların ortaya çıkmasının zemini oluşur. Sorunlardan biri, Osmanlı Devleti'nin dağılışı ve Irak Devleti'nin kuruluşundan kaynaklanan Musul sorunudur ki Kerkük de bu sorunun bir parçasıdır. Bu sorun Irak Devleti'nin ortaya çıkmasından sonra da Kürtler ile Irak Devleti arasında büyük bir toprak sorunu olarak kalmıştır. Musul sorunu Irak devletinin kuruluş yıllarında güçlü bir dış boyuta sahipti. Ana aktörler de Türkiye, İngiltere ve Irak idi. Kürtler ise tarafların, çekişmeleri sonuçlandırmak için baş vurduğu kilit role sahip bir aktördü.

Irak yeni bir devlet olarak, Musul Vilayeti'ne ihtiyacı vardı, çünkü:

1. Musul Vilayeti'nde bulunan dağlık bölge, Bağdat'ın emniyette olması için doğal ve güçlü bir kalkan idi.
2. Bağdat, jeoekonomi, su ve petrol kaynakları, bereketli tarım arazileri ve ticaret açısından oldukça zengin olan bu vilayetten yararlanmak istiyordu.
3. Musul Vilayeti'nin halkı Şii ve Sünniler arasında denge sağlayabilirdi ki böylece Kral Faysal egemenliğini daha da güçlendirebilirdi.

Irak egemenliğini tam anlamıyla oturttuğunda ve Türkiye, Musul Vilayeti'nden tamamen çekildiğinde, bölge Kürtler ile Irak Devle-

ti arasında bir toprak sorunu olarak daha da girift hale geldi. Irak Devleti 2003 yılında yıkıldığı zaman Irak, federal bir ülke olmaya doğru adım attı. Bu konu, aşağıda belirtilmiş olan faktörlerin etki ettiği Türkiye ile İngiltere-İrak arasındaki Musul Vilayeti sorunu- nu daha da aydınlatır:

1. Nüfus ve Demografik faktör
2. Doğal kaynaklar ve petrol zenginliği
3. Askeri Güç
4. Uluslararası yasa ve politika

Osmanlının yıkılışı Türkiye'nin askeri güçle amaçlarına ulaşma- sına engel oluyordu. Bu nedenle Musul konulu toplantılarda kendine meşruluk kazandırmaya çalışıyordu. İngiltere ise Irak'ın mimarı olarak Musul Vilayeti'ni Irak'a bağlamak için bir kılıf uy- durmaya çalışıyordu. Burada her iki taraf nüfusu ve Kürtleri ken- di argümanlarını güçlendirmek için kullanıyorlardı.

Türkiye'nin o dönemki bazı yetkilileri, özellikle Türkiye Cumhu- riyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk nutuklarında, Ker- kük'te Kürtler ile Türklerin yaşadığını ve bu nedenle de Kerkük'ün Misak-ı Milli'nin bir parçası olduğunu ileri sürüyordu. Atatürk hiç bir şekilde bu şehri Türkmenlerin bir şehri olarak addetmemiştir. Mustafa Kemal bu konuda şunları ifade etmiştir: "Ateşkesin im- zalandığı gün, ordularımız İskenderun Körfezi'nin güneyinden, Antakya ve Halep'i kapsayan, Cerablus'taki köprü'nün güneyin- den Fırat'ı geçerek Deyr ez Zor'a uzanan çölü, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içeren hatta hakimdi. Ordumuz bu bölgeleri silah gücüyle koruyordu. Oralarda Kürtler ve Türkmenler yaşamakta- dır ve orası vatanımızın bir parçasıdır." (K. Atatürk, 1981:1186).

Türkiye o dönemlerde Kürt ve Türklerin etnik birliğini geliştirme çabasındaydı. Bu şekilde Musul'un çoğunluğunu Türklerin oluş- turduğunu göstermek istiyordu. Çünkü İngilizler, genel olarak Musul Vilayeti ve özellik olarak da Kerkük Sancağı'nda Kürtlerin çoğunluk olduğunu, bölgede Türklerin azınlık olduğunu ve Kürt- lerin Osmanlılı Türklerden farklı olduğunu savnuyordu. İngiliz temsilci Lozan Konferansı'nda Kerkük Sancağı'nın nüfusu hak- kında şu verileri ileri sürüyordu: Kürtler 45.000, Türkler 35.000,

Araplar 10.000, Hristiyanlar 600 ve Yahudiler 1400 (Seha Meray, 1993:345). Temsilci, ayrıca Musul'un genelinde Kürtlerinin sayısının 445.000 olduğunu açıkladı. Türk temsilciler ise Kürtlerin nüfusunun 263.830 olduğunu söylemelerine rağmen, vilayette Kürtlerin çoğunluk olduğunu kabul etmişlerdi (Öke, 1995:262). Lozan Konferansı'nda Musul Vilayeti'nin 1923 yılındaki nüfusu-na ilişkin ileri sürülen farklı veriler tobla 1'de gösterilmiştir (Brunessen, 2005).

Tablo 1:

	Türkiye'nin verileri	İngiliz ordusunun tahminleri	Irak Hükümeti'nin 1922-1924 yılı nüfus sayımı
Kürtler	263.830 %39,2	263.830 %39,2	520.007 %64,9
Araplar	43.210 %6,4	43.210 %6,4	166.941 %20,8
Türkmenler	146.960 %21,8	65.895 %8,4	38.632 %4,8
Hristiyanlar ve Yahudiler	31.000 %4,6	Hristiyanlar:62.225 %7,9 Yahudiler: 16.865 %2,1	Hristiyanlar: 61.336 %7,7 Yahudiler: 11897 %1,5
Ezidiler	18.000 %2,7	30.000 %3,8	26.257 %3,3
Yerleşikler	503.000 %74,7		
Göçebeler	170.000 %25,3		
Genel Toplam	673.000	785.468	801.000

Lozan'da Türk heyeti başkanı İsmet İnönü, İngiliz heyetine cevaben, Türkler ile Kürtlerin ortak kökene sahip olduğu tezini şu şekilde savundu: "Musul Vilayeti'nin çoğunluğu Türk ve Kürtlerden oluşuyor. İkinci nokta ise İngiliz kaynaklarına göre de Kürtlerin aslı Turanidir ve onlar Türk asıllıdır. Üçüncü nokta ise Kürtlerin geleceği Türklere bağlanmıştır" (Öke, 1995:192-193). İnönü hatı-

ratında “Bir millet olarak Kürdü ve Türkü savunduk” demiştir (Selek, 2006:220). Buna karşılık İngiliz heyetinin başkanı Lord Cruzon Türkler ile Kürtlerin aynı ırktan geldikleri tezini reddedererek Musul Vilayeti hakkında şunları söylemiştir: “Musul Vilayeti'nin çoğunluğunu Kürtler ve Araplar oluşturmaktadır. Kürtlerin Türklükle hiçbir ilişkisi yoktur. Onlar aslen İranlıdır. Bölgedeki Hristiyanlar, Türkleri istemiyor. Kürtler ise bağımsız bir yönetim elde etmek istiyorlar” (C.Kemal, 2007:643-691).

Lozan'da İngiliz ve Türk temsilcilerin Musul Vilayeti ve Kerkük Sancağı'nın nüfusuna ilişkin ileri sürdükleri istatistiklerdeki ortak nokta Kürtlerin çoğunluk oluşudur. Halbuki istatistiklerde bir kaç bölgede Kürtler Kürt olarak sayılmamış ve bazıları da kayda geçmemiştir. Sonradan da Irak hükümeti 1957 yılında Kerkük'te Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğunu açıkladı. Ama bu oran Tablo 2'de gösterildiği gibi sonraki yıllarda değişti (Anderson, 2009:43).

Tablo 2

	1957 nüfus sayımı		1977 nüfus sayımı		1997 nüfus sayımı	
Kürtler	187.593	%48	184.875	%38	155.861	%21
Araplar	109.620	%28	218.755	%45	544.596	%72
Türkmenler	83.371	%21	80.437	%17	50.099	%7
Genel	388.829		483.977		483.977	

Kerkük, Türkiye ve İngiltere-Irak çekişmesinde ayrı bir yere sahipti. Hem kimlik değeri hem de petrol zenginliği Kerkük'ü farklı kılıyordu. Kerkük halkının çoğunluğu Kral Faysal'ın egemenliği altında kalmak istemiyordu. Bundan dolayı İngilizler, 1924 yılında Milletler Cemiyeti'nin Kerkük'ü Irak'a dahil edene kadar bölgeyi yönetti.

Wilson'un 06.05.1921 tarihinde yaptığı bir ankete göre Kerkük ve Süleymaniye halkının çoğunluğu Kralın egemenliğine girmeyi reddediyordu. Bu ankete katılanların evinin değerinin 1000 Riyalden fazla olması gerekiyordu. Anketin sorusu da şu şekilde idi:

“Irak Devleti’nin çatısı altında yaşamak ister misiniz?” Sonuçlara göre Kerkük’te 46 kişi soruya “evet”, 2.786 kişi de “hayır” cevabını verdi. Kasabalarda da 197 kişi Irak Devleti lehinde, 720 kişi aleyhte yanıt verdi. Süleymaniye’de ise 192 katılımcıdan sadece 32 kişi Irak Devleti lehine cevap verdi. Anket sonucunda hazırlanan raporda ise Kürt bölgelerinin bağımsız bir devlet istedikleri açıklanmaktadır (Kutschera, 2011: 76-77,100).

Ulusal kimlik faktörü, İngiltere-Irak ve Türkiye arasındaki Musul Vilayeti sorununu derinleştirdi. Bu sorun, İngiltere’nin askeri ve siyasi üstünlüğü ve Türkiye’nin yaşadığı iç sorunlar nedeniyle 1926 yılında savaşsız bir şekilde çözüldü. Ankara Musul Vilayeti’ne sahiplik iddiasından vazgeçti ve 25 yıl boyunca Kerkük petrolünün %10’luk bir kısmı Türkiye’ye tahsis edildi. Böylece Irak ve Türkiye arasındaki Musul Vilayeti sorunu çözülmüş oldu.

2- İkinci Değişim: 2003 yılında devletin yıkılışı

Irak’ta devlet oluşumu esasen dış etkenlere bağılıdır: Bu oluşum İngiliz projesi (1921-2003) ve Amerikan projesi (2003- sonrası) olarak iki aşamaya ayrılabilir. Aralarında farklılık olmasına rağmen nihayetinde her iki devlet de başarısız oldu. Irak’ın aralarında toprak sorununun da bulunduğu temelden gelen büyük sorunları var.

İngiltere’nin Irak Devleti’ni oluşturma süreci 82 yıl sürdü. Bu sürecin büyük bir kısmında savaş ve istikrarsızlık bölgeyi sardı. Kürtlere karşı savaş, Şiiilerin dizginlenmesi, 1958 yılında Krala karşı yapılan darbe ve akabinde oluşan 4 darbe, yeniden Kürtlere karşı savaş, İran ile savaş, Kuveyt savaşı, Şiiilerin tekrar susturulması, yaşanan siyasi ve sosyal istikrarsızlık bu devletin inşasının İngiliz planının bir parçası olduğunu gösterir.

“Modern bir devlet iki ana esas üzerinde kurulur. Birincisi, güçlü bir merkezi hükümetin olması; ikincisi ise devlette istikrar sağlayacak bir ideolojidir” (Tam Batamur, 1380:123). Bu açıdan Irak’a bakarsak, Irak Devleti’nin hiç bir zaman bütün güçleri merkezde toplayamadığını görürüz. Sürekli bir şekilde devrim ve isyanlar

söz konusudur. Irak Devleti bu nedenle istikrarı sağlayabilecek bir ulus da yaratamamıştır. Irak'taki devletleşme süreci dünyanın bütün post-kolonyal devletlerde olduğu gibi bir dış basınçtan kaynaklanır. Söz konusu devletleşme sürecinin başarısızlık nedenleri şu şekilde sıralabilir:

Bir: Devlet, toplumsal yapılar ve sınırlarla uyumsuzdur.

İki: Devlet kurumları (hükümet ve ordu) bazen şahıslar, bazen de etnik ve mezhepsel gruplar tarafından kontrol edilmiştir.

Bu iki neden doğrudan Kerkük üzerinde etkide bulunmuştur.

1-2 Devlet ve toplum uyumsuzluğu

Her devlet istikrar sağlamak için, ortak bir ulusa ve kimliğe ya da ideolojiye ihtiyaç duyar. Ama Irak'taki devletleşme sürecinde geneli kapsayan bir ulus inşa ve ulusalcılık söz konusu olmamış ve yukarıda belirtilen faktörler eksik kalmıştır. Tutarsız kimlik ve toplumsal eşitsizlikle Irak zoraki bir şekilde bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Devletin tutunacağı ortak bir kimlik hiçbir zaman oluşturulamamıştır. Bazen Arap kimliği ve mezhepsel kimlik yerine Iraklı kimliği önemsenmiş, ama bu durum da farklı etnik grupları birleştirecek kadar güçlü olmamıştır. Bundan dolayı bu ülkede siyaset karşıtlık üzerine ya da mezhepsel bir zeminde yapılmıştır. Temelden gelen bu sorunlar nedeniyle Irak Devleti bünyesinde her zaman siyasi istikrarsızlık ve sonu gelmeyen sorunlar meydana gelmiştir. Bu durum çok etnikli yapıya sahip olan Kerkük'te daha büyük sorunlara yol açmıştır.

Kerkük'te Kürtler, Türkmenler ve Araplar arasındaki ulusal kamplaşma yüksek bir seviyede görünmektedir. Bu durum bölgedeki olayların yön belirleyicisidir. Vilayetteki siyasi kararlar bu bakımdan alınır. Kürtler, kimlikleri ve ulusal ağırlıkları sebebiyle Kerkük'ün Kürdistan Bölgesi'ne dahil olmasını umuyor ve 140. maddenin uygulanmasını, söz konusu maddenin uygulanmaması durumunda da Kerkük'te bir referandumun yapılmasını istiyorlar. Muhtemel bir referandumda Kerkük'ün Kürdistan Bölge-

si'ne dahil olacağı tahmin ediliyor. Ama Türkmenler ve Araplar kentin Bağdat'a bağlı kalmasından yana.

Bazı Türkmenlere göre, Kerkük'n Kürdistan Bölgesi'ne dahil olması durumunda hem kimlik sorunu ile karşı karşıya kalacaklar hem de Trkmeneli dedikleri coğrafya ve Türkmenler bölünmüş olacak. Ayrıca bu durumun Türkiye'deki Kürt sorununa etki etmesinden kaygılanılmakta. Kerkük'teki Araplar ise şehrin sahibi olduklarını iddia ediyorlar. Genellikle Sünni Araplar ekonomik açıdan Kerkük'n Kürdistan Bölgesine dahil olmasını istemiyor. Onlara göre bu adım atılırsa Sünni bölgesi iki petrollü bölge arasında (Kuzey-Güney) zayıf kalacaktır. şiiler ise şimdilik Irak'ın toprak bütünlüğü bayrağı dalgalandırıyor. Onlar Kerkük'n Bağdat yönetimine bağlı kalmasını savunarak, bu durumun kendi yönetimlerini güçlendirmek açısından önemli olduğunu düşünüyorlar. Kerkük'teki etnik gruplar arasındaki farklılıklar şehre dönük dış müdahalelere zemin hazırlıyor.

2- Devlet kontrolü

Irak'ta devlet kurumu kolay kontrol edilebilir ve ülkenin bütün etnik gruplarını içeren gerçek bir demokratik sistem kurulamamıştır. Bu sistem daha çok dışarıdan gelen destek ile ve belli bir grubun kontrolünde oluşmuştur. şimdi de Kürtler ile Sünnilerin bir kısmı şiileri, devleti ele geçirmekle suçluyor. şiiler de uzun bir dönemin ardından Irak'ta iktidar oldular. 2003'te gerçekleşen savaş onları Irak'ın en etkin siyasi güç haline getirdi ve DAİş'e karşı savaş bu ge g kattı.

Haşdi şabi, silahlı bir şii gücüdür ve DAİş'e karşı yürütülen mücadele ile uluslararası alanda bir meşruiyet kazanmıştır. Bu g Irak'ta resmi ve yasal bir hale geldi. Kürtler ile şiiler ve Sünniler ile şiiler arasında yaşanan siyasi krizler sonucunda şiilerin Irak Devleti zerindeki hakimiyetini daha da arttırdı. Haşdi şabi'yi savunan şii siyasi parti ve gruplar, diğer grupların 'Irak'ın Orta-doğu'da ikinci bir şii Devleti olduğu' tezini ileri sürmesine yol açmıştır.

Genellikle devleti kontrol altına almak askeri yöntemlerle olur.

2003'den sonra devletteki yapısal değişim ile Kerkük sorununun yasal ve çatışmasız bir şekilde çözülmesine dair bir umut oluştu. Ama çok geçmeden bu umudun gerçekleşmeyeceği ortaya çıktı. Geçici Anayasanın 58. Maddesi, daimi Anayasanın 140. maddesinin ortaya çıkardığı mekanizmalar ve Birleşmiş Milletler'in gönderdiği heyet de bu sorunu çözemedi.

2012 yılında ABD ordusu Irak'tan çekildikten sonra Kürdistan Bölgesi ile Bağdat'ın bu bölgeye ilişkin yaşadığı sorunlar giderek askeri bir çatışmaya evriliyordu. Ama ülkenin iç durumu ve uluslararası siyasette yaşanan değişim bu duruma uygun değildi. 2014 yılında DAİŞ'in ortaya çıkması Bağdat ile Erbil arasındaki çekişmeyi dindirdi. Ama DAİŞ bittikten sonra yaşanan sorunlar çekişmeye dönüşerek 16 Ekim olaylarına yol açmış ve merkezi hükümete bağlı askerlerin Kerkük'e girmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreç Kerkük'ün geleceği ve 140. maddenin barışçıl yollarla çözülmesini daha da zora sokmuştur.

Diğer bir sorun ise Irak'ın milli bir ordusunun olmaması ve milis güçlerin oluşturulması sürecinin devam etmesidir. Bu silahlı güçler arasındaki denge, Kerkük üzerine yaşanan çekişmelere yön verebilir.

3- Dış Müdahaleler

2003'ten sonra Irak'ta yeni bir devletleşme süreci söz konusu oldu. ABD, bu sürecin baş mimarıydı. Güya yeni Irak'taki devletleşme krallık ve cumhuriyet dönemlerinde ortaya çıkan devletleşme sürecinden daha yumuşak olacaktı. Ama burada da ulus inşa konusunda büyük bir eksiklik vardı. Ülkeyi zoraki bir şekilde birleştiren dinamikler tekrar gün yüzüne çıktı. Bu da dış müdahalelere kapı aralayan yeni bir şiddet dalgasına ve istikrarsızlığa yol açtı.

Kerkük meselesindeki dış aktörler konusuna gelince Türkiye, ABD, İran ve BM'in rollerinden bahsedebiliriz. Türkiye'ye göre Kerkük bölgedeki olaylar üzerinde büyük etki yaratabilir. Bu nedenle Türkiye, resmi açıklamalarında Kerkük'ü kırmızı çizgi ola-

rak gördüklerini belirtmiştir. Genel olarak hem Türkmenlerden, hem bölgeye ilişkin tarihsel hak iddialarından hem de Türkiye ve Irak'taki Kürt sorunu arasındaki bağlardan dolayı, Ankara Kerkük'ün Kürdistan Bölgesi'ne bağlanmasını istememektedir. İnan da Türkiye gibi Kürdistan Bölgesi'nin güçlenmesinden ve bu durumun bölgedeki Kürt sorununu etkilemesinden kaygılanmakta ve Kerkük'ün Kürdistan Bölgesi'ne dahil olmasını istememektedir.

ABD, Irak'ta etkin bir güç olarak Kerkük hakkında zıt bir görüşe sahiptir. ABD, resmi bir şekilde 140. maddenin uygulanmasının önemli olduğunun altını çizdi, ama 2003-2011 yıllar arasında bunu uygulamak için ciddi adımlar atmadı. 16 Ekim 2017 tarihinde Irak ordusu Kerkük'e döndüğünde Washington, Anayasanın uygulanması gerektiğine dikkat çekti. Ama bu dönem Amerika'nın bölgede en etkili dış güç olduğu 2011 öncesi yıllara benzemektedir.

BM, Irak'taki bu toprak sorununda daha çok siyasi dengeleri esas aldı. 2017 yılında BM'nin eski Irak Özel Temsilcisi Staffan de Mistura, 140. maddenin uygulanmasını ertelemek için çok çabaladı ve Kürtleri razı etmek için gayret gösterdi. Staffan de Mistura Kürdistan Parlamentosu'nda Kürtler buna razı olursa Birleşmiş Milletler'in 6 ay içinde bu maddenin uygulanmasına çalışacağını açıkladı. Ama aradan daha uzun bir süre geçti ve BM bu konuda sessiz kaldı.

Sonuç

Irak Devleti yüz yılını doldurmaya doğru giderken hala üstüne kurulu olduğu zemin sarsılmaktadır. Irak Devleti'nin kuruluş yıllarında Türkiye ile Musul Vilayeti, sonra İran ve Kuveyt ile toprak ve sınır sorunları, içeride de Kürtlerle yaşanan kimlik ve toprak sorunları Irak Devleti'ni sarsan nedenlerdir.

İki farklı tarihi dönüm noktasında Irak Devleti'nin kurulması ve yıkılması, toplumda kökten bir değişime neden olmuş ve bu durum iç ve dış sorunların Kerkük'te ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kerkük'ün Musul Vilayeti sınırları içinde kalmasının ve sonrasında sürekli olarak Kürtlerle Bağdat arasında yaşanan sorunların Kerkük'ü Irak'taki sorunların en önemlisi haline getirdiğini söyleyebiliriz.

2003'te Irak Devleti'nin yıkılışı, şimdiye kadar çözülemeyen Kerkük meselesini canlandıran bir olaydı. Bu bölgedeki çekişmeler bir taraftan toprak meselesini Irak Devleti'nin kuruluşu açısından yapısal bir probleme dönüştürmüştü, diğer taraftan da Kürdistan Bölgesi açısından toprak ve kimlik meselelerini gündemde tutmuştur. Kerkük sorununda rol alan yerel aktörlerin güçlü oluşu, komşu ülkelerin siyasi, güvenliğe ilişkin ve kimliksel kaygıla-

rı, jeosiyasi ve jeoekonomik zıt çıkarlar Kerkük meselesini i sorun olmaktan bölge sorunu haline getirmiş ve bu sorun içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Silahlı yöntem de, barışçıl yöntemde şimdiye kadar Kerkük'ün kaderini tayin edemedi. Anayasal ve yasal çerçevenin dışına çıkmak, güç ve siyasi dengelerden faydalanarak adım atmak ve dış müdahaleler Kerkük sorunu daha da derinleştirmiştir. Pratikte yaşanan çekişmeler, üzerinde sorunların yaşandığı toprak parçasının önemine ve çözümün niteliğine işaret etmektedir. Kerkük sorununun aktörlerinin çokluğundan ve bu bölgedeki doğal zenginlikten, güvenlik ve kimlik sorunundan dolayı, Kerkük üzerine yaşanan çekişmelerin başka bir aşamaya geçeceğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- نوری الطالبانی، منطقه کرکوک و محاولات تغییر واقعه القومی، لندن 1995، ص7.
- کریس کۆچیرا، کورد له سهدهی نۆزده و بیستهمدا، وهرگیزانی همه کهریم عارف، چاپی کتبخانهی ئاویر، ههولیر، چاپی شهشه، 2011.
- تام باتامور، جامعهشناسی سیاسی، محمد حریری اکبری، نشر فطرة، تهران، چاپ یکم، 1380.
- قدیر نصری و.... جایگاه کرکوک در معادلات راهبردی عراق، فصلنامه افاق امنیت، سال پنجم، شماره نوزدهم، تابستان 1392.
- زریان رۆژههآلاتی - شنۆ عوسمان، کاریگری کشانهوهی هیزهکانی ئهمریکا لهسه ههریمی کوردستان، کومهلهی زانسته سیاسییهکان، سلیمانی 2011.
- Şemseddin Sami: Kamusü'l- Alâm, İst. 1896, Cild-5, s.3840- 3843.
- K. Atatürk, Nutuk, İstanbul, 1981, C III, V. 220, S. 1186.
- Prof. Mim Kemal Öke, Musul-Kürdistan Sorunu, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.
- Sabahattin Selek, İsmet İnönü / Hatıralar, Ankara Bilgi Yayınevi, 2006.
- Seha Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Dr. Cemal Kemal, Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Sorunu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S40, Kasım 2007.
- Quincy Wright, A Study of War. University of Chicago, 1983,p)
- Anderson, Liam D.; Stansfield, Gareth R. V. (2009), Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise, University of Pennsylvania Press, p. 43, ISBN 0-8122-4176-2
- Bruinessen, M. van. 2005. «Kurdish Challenges.» In W. Posch, Looking into Iraq [Chaillot Paper no. 79]. Paris: European Union Institute for Security Studies: 9.

Fraserch, Ch. Samy bey, 1850-1904

قاموس العالم

Kāmus el-'alām

تاریخ و جغرافیا لغاتی و تیسیر اصحاحه كافة أسماء خاصه بی جامع مدر

(تاریخ متعلق : كافة اقوام و امله ائیاه، خلفاء، صحابه، تابعین، رجال حدیث، ملوک، امراء، وزراء، حکام، حکماء، علماء، فقهاء، اولیاء، مشائخ، ادباء، شعراء، اطباء، مؤرخین، سیاحین، اصحاب هنر، اشخاص موهومة اساطیر و الحاصل برق و غیره و ازمنة قدیمه و جدیده به حاکم كافة مشاهیرک-اسلامی، ترجمه حالاری و آثار و تألیفاتک تعریفی و جغرافیایه متعلق: کره ارضک منقسم بولندبغی قطعات و ممالک و دولک، دیکزلر، بوغازلر، آقلر، طاعلر، نهرلر، کوللر ایله اوورلرک، راک اسکی کرک بی قصبه لرله بیوجک قریه لرک اسلامیری، موقعاری، طول و عرضلری احوال تاریخیه و طبیعیه لری، هایلرینک، مقدری، باشلیجه محصولات و اخراجاتلری و الحاصل تفصیلات ممکنه بی شامل و حروف هجا صره سیله مرتبدر.)

محرری : ش. سامی صاحب و طابعی : مهران

DICTIONNAIRE UNIVERSEL
D'HISTOIRE ET DE GÉOGRAPHIE

PAR

CH. SAMY-BEY FRASCHERY

EDITEUR MIHRAN

TOME CINQUIÈME

CONSTANTINOPLE

Imprimerie MIHRAN — Rue de la S. Porte N 7.

1896

بشنجی جلد

معارف نظارت جلیله سی طرفدن تقدیر و تحسین اولنهرق طبع اولمشدر.

استانبول

(مهران) مطبعه سی — باب عالی جاده سنده نومرو ۷

۱۳۱۴

ك ز م	۳۸۴۶	ك ر ك
<p>یابلیق، پورتقال چبچکندن سو بیقاریلیق، هواسی یازین خیلی صبحاق ایسه ده ، صاعلام و لطیفدر ، شهرده انیادن دانیال و عزیز (عم) ك مقاملری و اهل یتندن برقاج ذائقه بعض کبار مشایخ تربهلری زیارتگاهدر. کرکوک اسکی بر شهر اولوب، اسم قدیمی (کرکوره) در.</p>	<p>(یعنی دیاربکر) آره سنده بر قلعه و سیساط ايله حصن زیاد آره سنده خراب اولش بر قلعه اولدینی ذکر ایدیور. بونردن ایکنجیسی ملاطبه سناغنده و فراتك ساحل غریسنده ایوم کوچك بر قصبه حائده باقیدر.</p>	
<p>— کرکوک قضاسی شهر زور سناغتك مرکز قضاسی اولوب، شرقاً سلیمانیه سناغیله ، شمالاً کوی سناق و اربل قضالریله، غرباً موصل سناغ. غیله، غرب جنوبی جهتدن بغداد و لایشله، جنوب شرقی طرفندن ده صلاحیه قضاسله محدوددر. ملحه، طوزخورماتو، آلزون کوبری، کیل و شوان اسمریله ۵ ناحیه و جماعاً ۳۵۲ قریه بی حاوی اولوب، دجله به تابع شط ادهم و زاب اسفل نهرلری و بونلره ویا طوغریدن دجله به منصب بر چوق جایلر قضایی شق ایدر. اراضیسی آرز عارضه لی و قسم اعظمی دوز وواسع اووه لردن عبارت اولوب، طوبرانی پك منبتدر. باشلیجه محصولاتی بغدادی، آرپه، برغ، توتون، اوزوم و سائر میوه لردن و علی الخصوص لیموندن عبارتدر. مرکز قضائک شاننده پك زنگین نفت فویولری بولوب، اهالی غاز کپی باقق ایچون آلبرلر. (بابا کورکور) اسمیله بر محلدن دخی ماوییمی بر آلو چیقار. امراض مختلفه به نافع معدن سولریله طوزلی سولری ده چوقدر. مرکز قضائک جنوب غریسنده بولنان بعض قیولر ملحه اتخا او. لنوب، خیلی مقدار طوز چیقارلقده در. قویون ، کچی، دوه ، آت و سائر حیواناتی چوق اولوب، پیانی و کچی قیلنک چوغی محلده کلیم، عبا و سائره اعمالنه قوللایلیق.</p>	<p>ری ايله قم و کاشان آره سنده کرکسکوه } صرب و سوسز و خیدود بتاغی بر طاغ اولدینی «معجم البلدان» ده مسطوردر.</p>	
<p>کرکوبه } سجستان یعنی سیستانده بر قصبه معزز بر آتشکده سیله مشهور اولدینی یا قوت حموی بیان ایدیور.</p>	<p>(Kerquelen) بحر محیط هندینک کرکلن } قسم جنوبینده ۲۰° ۹۹ عرض جنوبی ايله ۱۰° ۶۷ طول شرقیده خالی و بوزلرله مستور بر جزیره اولوب، ۱۷۷۲ تاریخنده انگلیز بحریونندن کرکلن طرفندن کشف، و درت سنه سکره قبودان قوق طرفندن دخی رویت اولمشدی.</p>	
<p>کرکرم } فرس شعراسندن ایکی ذائقه مخلصیدر: { برنجیسی (میر ابوالکرم) شیرازی اولوب، شویت اونکدر:</p>	<p>گرگینت } سنجلیه جزیره سنک ساحل جنوبینده کی (جرجنتی) قصبه. سنک عربلرجه مستعمل اسمیدر.</p>	
<p>دوش چشم عکس رویشرا بدل جا داده بود تا سحرکه آفتابم از نظر افتاده بود</p>	<p>کرکوک } کردستانک موصل ولایتده و ۱۶۰ کیلومتره جنوب شرقینده و بر صره تیه لک آلتنده اوله رق واسع بر اووه تک کنارنده و (وادی ادهم) اوزرنده شهر زور سناغتك مرکزی بر شهر اولوب، ۳۰۰۰۰ اهالیسی، قلعه سی، ۳۶ جامع و مسجدی، ۷ مدرسه سی، ۱۵ تکیه و زاویه سی، ۱۲ خانق، ۱۲۸۲ معازه و دکانی، بدستاقی ۸۰ جامی، نهرک اوزرنده بر کوبریسی، بر رشديه و ۱۸ صیان مکتبی، ۳ کلیسای و بر حاوزه سی وارددر. بر تیه تک اوزرنده بولنان قلعه درونی ايله قلعه تک آلتنده کی حملاتدن ونهرک صاغ طرفنده کی قسمن مرکب اولدینی حائده، اهالیسنک اوچ ربه کرد و قصوری ترک و عرب و سائرده در. ۷۶۰ اسرائیلی و ۶۰ کلدانی دخی وارددر. بر قاج کاروان بولنک محل اجاعاننده واقع اولغله، ایشلک تجارتی و میاه جاره سی چوق اولغله، اطرافنده باغ و باغچه لری و پورتقال، لیمون، نار، خرما و سائر میوه لریله محصولاتی وارددر. جوارلرنده طوزلی سولریله میاه معدنی سی و نفت چوقدر. شهرده بز و قاش یا پلوب، ۲۰ دستکاهی وارددر. بعض معمولات دباغیه و کنویردن آب دخی</p>	

کرکوک } کردستانک موصل ولایتنده و
 موصلک ۱۶۰ کیلومتره جنوب
 شرقیسنده و بر صره تیه لرك آلتنده اوله رقی واسع
 بر اووه نك کنارنده و (وادی ادهم) اوزرنده شهر
 زور سنجاغنك مرکزی بر شهر اولوب، ۳۰۰۰۰
 اهالیسی، قلعه سی، ۳۶ جامع و مسجدی، ۷ مدر-
 سه سی، ۱۵ تکیه و زاویه سی، ۱۲ خانی، ۱۲۸۲
 مغازه و دکانی، بدستانی ۸، جامی، نهرک اوزرنده
 بر کوپریسی، بر رشديه و ۱۸ صبیان مکتبی، ۳
 کلیسای و بر حاوره سی واردر. بر تیه نك اوزرنده
 بولنان قلعه درونی ایله قلعه نك آلتنده کی محلاتدن و نهرک
 صاغ طرفنده کی قسمدن مرکب اولدینی حالده، اهالیسنك
 اوچ ربی کرد و قصوری ترک و عرب و ساثره در،
 ۷۶۰ اسرائیلی و ۶۰؛ کلدانی دخی واردر. بر
 قاچ کاروان بولنك محل اجتماعنده واقع اولمغله،
 ایشلك تجارقی و میاه جاریه سی چوق اولمغله،
 اطرافنده باغ و باغچه لری و پورتقال، لیمون، نار، خرما
 و ساثر میوه لریله محصولاتی واردر. جوارلرنده
 طوزلی صولریله میاه معدنیه سی و نفت چوقدر.
 شهرده بز و فاش یاپیلوب، ۲۰ دستکاهی واردر.
 بعض معمولات دباغیه و کنویردن ایپ دخی

